

perspektive

Broj 4
decembar 2018

POLITIČKE ANALIZE I KOMENTARI

JUGOISTOČNA EVROPA

balkanski narativi – u borbenoj zoni

Heinrich-Böll-Stiftung

Poticanje demokracije i zaštita ljudskih prava, djelovanje na sprečavanju uništenja globalnog ekosistema, unapređivanje ravnopravnosti žena i muškaraca, osiguravanje mira sprečavanjem sukoba u kriznim zonama i obrana slobode pojedinaca i pojedinki protiv prekomjerne državne i ekonomski moći – to su ciljevi koji pokreću ideje i djelovanje Fondacije Heinrich Böll. Održavamo bliske veze s njemačkom partijom Zelenih (Savez 90 / Zeleni), a kao think-tank za zelene vizije dio smo međunarodne mreže koja obuhvaća više od 100 partnerskih projekata u približno 60 zemalja.

Fondacija Heinrich Böll djeluje nezavisno i njeguje duh intelektualne otvorenosti. Održavamo širom svijeta mrežu u kojoj je trenutno 30 međunarodnih ureda. Naš rad u Albaniji, Bosni i Hercegovini i Makedoniji stavlja težište na proces demokratizacije, političko obrazovanje te zaštitu okoliša i održivi razvoj. Podržavamo i otvaramo kritičke forume o aktualnim i marginaliziranim društveno-političkim pitanjima i podržavamo umrežavanje domaćih i međunarodnih aktera bliskih zelenim vrijednostima.

sadržaj

2 predgovor

Srđan Dvornik

uvod

4 u borbenoj zoni

Marion Kraske

narativi oblikuju život

7 razumijevanje "strategijskih narativa" o Balkanu i njegovim granicama

Nermina Mujagić

12 kako se 2017. godine percipira rat u Bosni i Hercegovini?

Srđan Puhalo

16 kako se suočiti s pojmom Hrvata kao trostrukе žrtve prošlosti?

Stivo Đurašković

traganje za alternativama

21 što je građanska opcija u Bosni i Hercegovini?

Asim Mujkić

31 antifašizam, komunizam i jugoslovenska državna ideja u raljama nacionalizma

Srđan Milošević

34 transcendiranje konsocijacionizma: u podršku građanskoj Bosni i Hercegovini

Senada Šelo Šabić

40 većina, manjina i političke strategije u Bosni i Hercegovini

Mate Subašić

(ne)prevladiva prošlost

43 okus nacionalizma

Ildiko Erdei

46 žene – aktivne sudionice u pasivnoj ulozi

Đurđa Knežević

50 manipuliranje ratnim zločinima kao narativom korištenim u dnevnoj politici u BiH

Lejla Turčilo

54 dominacija etničkih partija u Bosni i Hercegovini će se nastaviti

Damir Kapidžić

58 haški tribunal – pomirenje na čekanju

Nemanja Stjepanović

mijenjanje narativa, mijenjanje historija

62 uspavana, a ipak živa povijest: sjećanja na Prvi svjetski rat u Republici Makedoniji

Petar Todorov

66 historijski revizionizam

Erich Rathfelder

70 kolektivno glorificiranje individualne krivice - krivica je *njihova*, a ne *naša*

Zarije Seizović

73 strah i mržnja – dvije oštice istog mača

Xhabir Memedi Deralla

predgovor

Srđan Dvornik

Sukobi i društvena i politička previranja kojima smo bili svjedoci tokom posljednjih triju decenija bili su za mnoge predvodnike i sudionice/sudionike sukobi vezani uz kolektivne identitete čije se razlike tobože nije moglo riješiti bez nasilja. Položaj kosovskih Albanaca u Srbiji, položaj Srba u Hrvatskoj ako se ona odcijepi od Jugoslavije, položaj triju etničkih 'zajednica' u Bosni i Hercegovini – sva su se ta pitanja pojavljivala kao nešto problematično, zapravo kao nešto što nosi visok potencijal sukoba dok se svjetonazor koji je pomagao držati Jugoslaviju na okupu počinjao raspadati. Doduše, u posljednjem deceniju Jugoslavije jedva da je itko vjerovao u zasade njene političke ideologije kao što su "bratstvo i jedinstvo" "narodā i narodnosti", no činilo se da pragmatična koegzistencija i nada u ekonomski prosperitet ipak drže društvo podalje od agresije i nasilja. Međutim, ispod površine se nacionalistički svjetonazor bio razvijao još od kraja 1960-ih godina, čak ga je podržavala i službena politika postepene decentralizacije.

Kada se režim urušio pod teretom sve jačih etno-nacionalističkih napetosti i nemogućnosti upravljanja gotovo potpuno decentraliziranog sistema, nastajuće političke zajednice (koje će postati buduće neovisne države) bile su formalno konstituirane u skladu s više ili manje tipičnim uređenjem liberalne demokracije, s političkim pluralizmom i slobodnim tržištem. No najveći broj političara i većina stanovništva shvaćali su novonastajuće države kao potvrdu svojih etnonacionalnih identiteta. To je shvaćanje bilo uobličeno svjetonazorom po kojem neka etnička kategorija predstavlja stvarnu

zajednicu, s kolektivnim pravom na vlastitu državu, koja pak sa svoje strane uobličuje zajednicu na način koji učvršćuje njene specifičnosti (jezik, religiju, običaje, tradiciju... ali još ne i teritorij) i ističe njene razlike u odnosu na susjede. Tako su osnove za nove etničke sukobe bile postavljene još u starom režimu.

Otvoreni sukobi u postjugoslavenskim ratovima pružili su pobornicima (i korisnicima) etnonacionalističkih ideologija obilje iskustava, ili 'dokaza', koja su 'potvrdivila' sve prošle strahove i zleslutnje: 'oni' (drugi etnički kolektivi) doista su nam 'radili o glavi'. Tako su i ratne i poratne godine obilježene proliferacijom novih priča koje apstraktnu i praznu ideologiju etničkog pripadanja čine sve konkretnijom i sadržajnjom. Priče o ratnim zločinima i stradanjima (neovisno o tome jesu li točne ili nisu) učvršćuju ideologiju pripadanja kao ono što čini najdublju bit svakog pojedinog člana i članice etničke zajednice, kao i njihovu najvišu dužnost. To nasljeđe rata djeluje u kombinaciji s još jednom vrsti nasljeđa, koja je najizrazitija u Bosni i Hercegovini: institucionalnom strukturonu koja je odredena Daytonskim 'sporazumom', koji je očuvalo upravo one podjele koje su bile i dovele do sukoba. To je razlog što danas vidimo nastavak sukobljenih narativa, s novom svrhom: da nacionalističkim vođama dadu dugoročnu legitimnost.

Istodobno, zahvaljujući dvama dece njima relativnog mira u većini postjugoslavenskih zemalja nov su značaj zadobilja pitanja povezana sa zanemarenim narativom liberalne demokracije. On se pojavljuje u raznim oblicima – od očajničkih poziva da

se počne ‘živjeti normalno’ do kritike vlada i njihovih političkih programa i mjera sa stajališta ekonomske efikasnosti, fer društvenih odnosa te pravne sigurnosti i zaštite. Sve je jača svijest o raskoracima između tih dvaju narativa – narativa etno-nacionalnih kolektiva, s njihovim prinudnim jedinstvom i autoritarnim obožavanjem nacionalne države, i narativa građanskih političkih zajednica s pluralizmom i odgovornom vladavinom. Ovaj potonji nema na raspolaganju tako mnogo priča o junaštvu i stradanju, ali postoji sve više informacija o ljudskim pravima, njihovom kršenju i obrani, o socijalnoj nepravdi i borbi protiv nje, o zloupotrebi vlasti, pritužbama protiv korupcije itd., koje pokazuju da bi taj narativ mogao baciti novo svjetlo na životne činjenice i dati im novo značenje. Međutim, postepeno postaje jasnije da ona prva konцепција političke zajednice stvara probleme u ovoj potonjoj: sistemsku korupciju i zarobljavanje države omogućuje autoritarni položaj vlastodržaca, dok je jedan od najtežih oblika kršenja ljudskih prava – diskriminacija – direktna posljedica konцепцијe političke zajednice utemeljene u etničkoj pripadnosti.

Nešto treba reći i o političkom okruženju. Ključni akteri međunarodne politike koji djeluju u ovoj regiji – posebno SAD, EU i Rusija – također djeluju u skladu s dominантним narativima. S jedne strane, izgleda da su ozbiljno shvatili narativ o etničkoj identifikaciji kao ključnom faktoru političkih podjela, društvenih antagonizama i vojnih sukoba. Stoga njihove intervencije nikada nisu bile usmjerene na to da djeluju na političke i društvene uzroke sukoba, nego su umjesto toga uzimale neprijateljstva kao

nešto što je duboko ukorijenjeno pa prema tome i u osnovi nepromjenjivo. Dosljedno tome, priznali su etnički definirane segmente društva kao stranke u sukobu i prihvatali vođe tih stranaka kao legitimne partnera u pregovorima o miru i poslijeratnom uređenju. Tako je ovjekovječen upliv podjela koje su se bile učvrstile kroz ratove.

Pitanje da li ljudi oblikuju priče ili je obrnutu može biti intrigantna literarna zagonetka, ali kad priče obuhvate čitava društva koja u njih vjeruju i po njima djeluju, one zasigurno stječu vlastiti život i moć. Tada postaje jako važno da društvo bude svjesno ne samo lažnih informacija, nego i cjeline krupnih narativa koji tvore čitav simbolički univerzum unutar kojega ljudi vjeruju ili ne vjeruju svojim vodama, vole ili mrze svoje susjede, smatraju nešto važnim (ili nevažnim), i manipulacijom ih se navodi da budu poslušni ili agresivni. Budući da se tokom ovog (u ovim krajevima) burnog razdoblja od trideset godina ‘u svijetu’ zbila čitava jedna revolucija – revolucija digitalnih komunikacija, koja je globalno društvo pretvorila u planetarnu mrežu i povećala broj aktivnih komunikatora za nekoliko redova veličine – proizvodnja, distribucija, razvoj ili iskriviljavanje informacija i ‘informacija’, kao i javnih, poljavnih i umjetnih mnenja, sada obuhvaća stotine miliona autora i distributera. Priče koje razrađuju dominantne narrative sada izbijaju posvuda, što ih čini sveprisutnima, ali i osjetljivima spram očevidnih iskriviljenja lažnih vijesti. Dakako, tome nema drugog lijeka osim stalne kritičke javne rasprave. ■■■

uvod

u borbenoj zoni

Marion Kraske

Krive interpretacije i reinterpretacije poput ove predstavljaju tipičan obrazac narativa kojima politički akteri drže društva bivše Jugoslavije u napetosti sve od svršetka balkanskih ratova: činjenice se negira kako bi se u javnost puštalo vlastite interpretacije. Da bi se manipuliralo, primjenjivalo moć, učvršćivalo moć. Na taj način društva se održava zamrznuta u borbenom modusu.

"Poštujem one koji žele građansku državu, ali građanska država danas u Bosni i Hercegovini znači klasični centralizam, u nekom obliku, u teoriji, koji u osnovi znači islamsku državu."

Ova napomena Dragana Čovića, hrvatskog člana Predsjedništva Bosne i Hercegovine, koju su mediji citirali u februaru 2018., vrijedna je pažnje. Odbacivanje građanskog principa s opravdanjem da bi on – u BiH – doveo do islamske države. To je primitivna teza. Zbog čega bi građanski princip u zemlji s većinskim muslimanskim društvom – a na to Čović aludira – automatski vodio u centralizam? Uostalom, model građanske države predstavlja potpunu suprotnost.

Da bi se te grube tvrdnje stavilo u kontekst, treba reći da su upravo Čović i njegov desničarski nacionalistički HDZ u toj točki oni koji čine sve da spriječe jačanje građanskog principa. Uvijek iznova hrvatski predstavnik se suprotstavlja sekularnoj političkoj zajednici, u kojoj je neutralizirana dominacija etničkih skupina i partija a građani i građanke sudjeluju bez obzira na to kojoj religijskoj skupini pripadaju.

U takvoj državi, kako pokazuje primjer Hrvatske, jača princip zakonitosti a

korumpirani i kriminalni politički moćnici¹ moraju računati na to da snose pravne posljedice. Očevидно, upravo se toga Čović boji – gubitka vlasti i kontrole nad državnim institucijama.

Svakako, narativom po kojem jača utjecaj islamizma naširoko se služe HDZ i u BiH i u susjednoj Hrvatskoj – on je savršeno pogodan za oživljavanje slika neprijatelja koje se može upotrebljavati za vlastitu politiku, za vlastitu radikalizaciju. To što je njemačka Savezna vlada, pozivajući se na Saveznu obavještajnu službu (BND), u reagiranju na kratko pitanje Die Linke² u Bundestagu, otprilike u isto vrijeme ustanovila da nema nikakvih konkretnih dokaza o porastu islamizacije, potvrđuje kako se na Balkanu može stvoriti atmosferu i politiku bez ikakvih činjenica.

Slično tome, predsjednik Republike Srpske Milorad Dodik se poziva na temu "radikalnog islama" – "Teheran", kako on voli nazivati bosanskohercegovački glavni grad, tobože predstavlja prijetnju za Srbe. Iz tog razloga Dodik je čak htio skupa s predsjednikom Srbije Aleksandrom Vučićem inicirati Deklaraciju o "Opstanku srpskog naroda" – žalosnu travestiju s obzirom na to da je RS proizvod etničkog čišćenja provedenog tokom bosanskog rata: Nesrpsko stanovništvo je sistematski raseljeno, silovano, ubijano. Samo u Srebrenici ubijeno je osam hiljada dječaka i muškaraca. Dodik do danas negira genocid.

Krine interpretacije i reinterpretacije poput ove predstavljaju tipičan obrazac narativa kojima politički akteri drže društva bivše Jugoslavije u napetosti sve od svršetka

¹ <https://www.bbc.com/news/world-europe-26533990>

² Usp. Kleine Anfrage der Fraktion Die Linke/Auswärtiges Amt, Drucksache 19/520, 17. januara 2018.

*Marion Kraske:
U blizini partizanskog
groblja, Mostar;
CC-BY-SA 2.0*

balkanskih ratova: činjenice se negira kako bi se u javnost puštalo vlastite interpretacije. Da bi se manipuliralo, primjenjivalo moć, učvršćivalo moć. Na taj način društva se održava zamrznuta u borbenom modusu.

Ponekad se tvrdi da se jezik koji je ranije bio zajednički zapravo sastoji od triju različitih jezika: Ogromne se iznose troši na "prevodenje" s jedne na drugu među trima varijantama (bosanske, hrvatske i srpske). To je skup napor za ionako kafkijanski napuhan bosanskohercegovački državni aparat. Kada je u jesen 2017. inicijativa više od 200 jezikoslovaca i drugih stručnjaka³ ustvrdila da se radi o jednom jeziku s različitim varijantama, politika je brzo intervenirala i odgovorila stručnjacima da se ne miješaju. Politika jezika je politika moći. Tako se njeguje mit o tri jezika, a stanovništvu se sugerira da je, skupa s njegovim jezikom, "ugrožen" i njegov identitet. To je propaganda koja pokazuje trajan upliv – u strahu od prepostavljenih prijetnji, daje se podršku onima koji na sav glas obećavaju da će vlastitu (etničku) skupinu spasiti od "neprijatelja" koji tobože okružuju naciju.

Historiju se proračunato reinterpreta. Na primjer, posebno je orkestrirana kampanja defamacije protiv antifašističkog pokreta tokom Drugog svjetskog rata. Partizane, koji su trijumfirali protiv nacističke Njemačke i fašističke Hrvatske, svodi se isključivo na njihove zločinačke makinacije. Preimenuje se ulice i trgove koji su bili nazvani po Titu, kao u Zagrebu, a groblja se, kao u Mostaru, redovno devastira.

Sjećanje na partizane pobjednike želi se eliminirati iz javne svijesti – sjećanje na

otpor fašizmu prevelika je prepreka nacionalističkim snagama. Fašizam kao ideologija i njegova radikalna narav previše je blizak onome što se događalo tokom balkanskih ratova iz 90-ih, a do danas ga se veliča: Zatiranje života jer je stajao na putu nečijoj etničkoj skupini.

Nečije vlastite postupke, zločine nečije skupine i danas se slavi kao junačka djela – istaknut je primjer minuta šutnje u parlamentu u Zagrebu – u zemlji članici EU! – u čast Praljka, bosanskog Hrvata oficira kojem je krivnja utvrđena na drugoj instanci. Ili počasno priznanje već osudenim ratnim zločincima Biljani Plavšić, Karadžiću i Krajnišniku u Narodnoj skupštini Republike Srpske. U Srbiji se osudenom ratnom zločincu Vladimиру Lazareviću dopušta da svoje znanje prenosi studentima Vojne akademije u Beogradu. Zemlja kojoj je cilj ulazak u EU oslanja se na "stručnost" ratnog zločinca u obuci budućeg vojnog osoblja.

U javnom govoru, u veoma politiziranim medijima, sve se ove lajtmove koristi za stalno raspaljivanje napetosti. Podjela u glavama, dihotomija "nas" protiv "njih" tako se orkestrira u svojevrsnom zatvorenom krugu; čak se i najbanalnije stvari – kao što su čokoladice za školsku djecu⁴ – politizira i povezuje s etničkim kategorijama.

U takvom okruženju ukrućenog izvanrednog stanja sistematski se negira ljudska i individualna prava. Pojedinac je samo kotačić u kolektivnim strukturama moći koje stoje iznad svega – pa i općeg zakona. Nije bez razloga što na cijelom zapadnom Balkanu vladavina prava sistematski zaostaje.

³ <https://derstandard.at/2000055022385/Linguisten-Am-Westbalkan-wird-eine-gemeinsame-Sprache-gesprochen>

⁴ <https://www.rferl.org/a/croatia-serbia-chocolates-grabar-kitarovic-scandal/28167622.html>

U takvom okruženju ukrućenog izvanrednog stanja sistematski se negira ljudska i individualna prava. Pojedinac je samo kotačić u kolektivnim strukturama moći koje stoe iznad svega – pa i općeg zakona. Nije bez razloga što na cijelom zapadnom Balkanu vladavina prava sistematski zaostaje.

Na sličan način se i crkve oduševljeno uključuju kako bi sjajale razdor: raspad stereotipnih uloga, kako je nedavno dijagnosticirala dramatičarka i spisateljica Ivana Sajko, koja živi u Berlinu, govoreći o hističnom protu-pokretu protiv Istanbulske konvencije za zaštitu žena, koji su pokrenuli katolička crkva i njene pristaše u Hrvatskoj, interpretira se kao napad na kulturne vrijednosti i vjerski svjetonazor.

U ovoj regiji dominiraju patrijarhalne, homofobne i isključive tendencije, koje stvaraju klimu netrpeljivosti, isključivanja, radikalnog negiranja svega humanoga i racionalnoga. Posljedica su rigidni obrambeni mehanizmi protiv progresivnih i sekularnih stavova. Umjesto modernosti, umjesto uspostavljanja blagostanja za sve, građane se drži u vječnoj borbenoj zoni, iz koje bježe stotine hiljada – bez rata – da bi sreću u radu i životu pronašle negdje drugdje, s onu stranu stalne radikalizacije.⁵

Sve što je abnormalno, što guši život, ugrožava ga ili mu prijeti, smatra se normalnim, čak i herojskim – samo ako je korisno vlastitoj grupi, vlastitom interesu. Nasuprot tome, ljude ili životne stilove koji ne odgovaraju tim strogo patrijarhalnim stereotipima smatra se "bolesnima" ili "abnormalnima" ili ih se stigmatizira kao izdajice.

Prevladava atmosfera u kojoj traje brutalno obezvredivanje pojedinaca i njihovih prava: U Bosni i Hercegovini čak ni 23 godine nakon rata nemaju sve državljanke i državljeni pasivno biračko pravo; imaju ga samo tri takozvana konstitutivna naroda, Bošnjaci, Srbi i Hrvati. Svim drugim državljanima i državljanima, na primjer Židovima i Romima, uskraćeno je pravo da budu ravnopravan dio političkog sistema i da pomažu u njegovom oblikovanju – na primjer u Predsjedništvu. Gladne moći, tri etničke oligarhije su zarobile politički sistem, kako kaže slovenski politolog Zlatko Hadžidedić, i silovito ga brane. To da se takvo djelovanje protivi evropskim standardima još je 2009. utvrdio Evropski sud za ljudska prava – ali bez posljedica.

O tome što čini pravo i poredak odlučuje mala i koruptna klasa; taj odnos već decenijima blokira formiranje funkcionalnih demokratskih sistema u kojima bi svatko imao mogućnost zahtijevati na суду svoje pravo. Odsutnost institucija vladavine prava olakšava nepotističkim elitama da održavaju vakuum u kojem je nekoliko klanova ovlašteno da distribuiraju državni novac između sebe i svojih štićenika, da u feudalnom stilu dodjeljuju radna mjesta: Fenomen zarobljavanja države⁶ tjesno je povezan s narativima o manipulaciji i zloupotrebi koji su opisani u ovom svesku.

Na taj način se jugoistočnu periferiju Europe stalno drži u kriznom stanju, između ostaloga i zbog lošeg držanja EU.⁷ To na sličan način konstituira često korišten narativ kojim se baca prašinu u oči predstavnika međunarodne zajednice: Oni su, vole uvjeravati politički predstavnici svih boja na Balkanu, na "evropskom putu". Rukovanje, uz jedno poticajno "Samo nastavite tako!". Nakon toga, vraćaju se u svoju borbenu zonu. ■■■

⁵ Usp. dokumentaciju Heinrich Böll Foundation: The Quiet Revolution, Sarajevo 2017.

⁶ Usp. Captured states in the Balkans, Heinrich Böll Stiftung, Perspectives, 2017.

⁷ Bodo Weber, The EU's Failing Policy Initiative for Bosnia and Herzegovina, DCP Policy Paper, maj 2018.

narativi oblikuju život

razumijevanje "strategijskih narativa" o Balkanu i njegovim granicama

Nermina Mujagić

Unije, države konstruišu različite narative, vezuju svoje građanstvo uz posebne identitete (državljanske, nacionalne, etničke, vjerske...). Tako se na relaciji EU i njene članice ili EU i zemlje kandidati za članstvo, ili država vs. demos, stvara potreba i upućenost jednih na druge. Stvaranje lojalnih građana, tj. stalnih potrošača naddržavnih i državnih narativa, znači i kontrolu 'narodnog mišljenja'. No njihova primarna uloga može da bude funkcionalne naravi, da se ljudima olakša da razumiju smisao svijeta, politiku, određene događaje i interakcije. Međutim, narativi mogu biti izmišljeni na način da se činjenice izostavljaju, posebno u odnosu na kontekst, ili da se činjenicama da neodgovarajući kontekst, te zbog toga treba podjednako sumnjati u njih jer njihovi kreatori mogu da ih mitologiziraju.

Cilj je ukazati na relativnost i povremenost granica, ali i konfliktonosna dejstva granice oko kojih se svakodnevno grade narativi koji jačaju etnopolitičku moć i poredak, pa ih se može smjestiti u strategijske narative. U nadi da će državne granice izgubiti većinu svojih dosadašnjih atributa i da će u nekom historijskom trenutku nestati, autorica želi da ukaže na potrebu redukcije konfliktonosnih svojstava granica, pa zbog toga pokušava da dekonstruiše i oslabi narative koje proizvode etnopolitički režimi slijedeći proces evropskih integracija.

Narativ ili priča je bilo koji izmišljeni ili neizmišljeni zapis (izvještaj) o određenim događajima, prezentiran u nizu pisanih i izgovorenih riječi ili u nizu pokretnih slika. Narativi se nalaze u svim oblicima ljudske kreativnosti i umjetnosti, uključujući i govor, pisanje, pjesme, film, televiziju, igru, fotografiju, teatar, i likovne umjetnosti, kao što je slikarstvo. Riječ narativ potiče od latinskog glagola narrare što u prijevodu znači "reći", koja dolazi od pridjeva gnarus, koji prevodimo kao "znajući" ili "vješt".

Narativ može biti iskaz o događaju ili događajima, bez obzira na njihovu istinitost.

Ilustrativan primjer narativa koji dolaze iz različitih polja, a oko kojeg ima toliko kontroverzi jesu narativi koji se vezuju za Balkan. Iako su dijelovi Balkana prihvaćeni kao dio geografskog prostora, u akademskim krugovima, na različitim katedrama još uvijek se vode rasprave o tome kome šta i koliko Balkan znači. Ako tome pridodamo još i teorijski potencijal orientalističkih teorija, primjetit ćemo da takve rasprave ukazuju da se Balkan danas razumijeva kao drugost Evrope. Iako Balkan nije Orient – kao konačno vrijednosna suprotstavljena kategorija zapadnoj ideji – kako je vidi Edvard Said – Balkan i jeste i nije evropski, i jeste i nije azijski, i jeste i nije hrišćanski, i jeste i nije islamski. Istok na kontinentu Zapada, Zapad u društвima istoka – neki identitet koji se koleba, koji je permanentno neodređen, koji nije neznačajno drugi. Štaviše, on je značajno Drugi jer se manifestira kao spoljna granica zapadnoevropske civilizacije – periferija – prostor u kojem evropsko polako bliјedi. Ta periferija rije-

čima Milice Bakić Hayden reproducuje orientalizam kojim se nacionalisti služe da bi se kulturno i politički diskreditovalo Drugog i na taj način potvrdilo evropski identitet. Ona se određuje istovremeno u lokalnim narativima u kojima vektor vremena dobija novo značenje. To nije kretanje od prošlosti ka budućnosti, nego kretanje od zaostalosti ka onome što je moderno (Bakić-Hayden, 2006). "Debalkanizacija Balkana" ili "evropeizacija Balkana" kao da stvara jedan novi svijet, svijet u kojem se održavaju stereotipne i imaginarne predstave na relaciji EU i periferija¹ i gdje je ispisivanje granica važnije od životnog standarda. Ovih dana se SDP BiH, koja pretendira da bude voda ljevice u BiH, javno oglasila zatraživši hitnu sjednicu Vijeća ministara BiH radi "zaštite granica BiH".

Zemljopisno Balkan jeste dio Evrope, ali kulturno i dalje ne zadovoljava kriterije, pa se određuje novom, političkom kovanicom Zapadni Balkan. Riječ je o onim zemljama koje se još nisu priključile EU, i o kojima se vode narativi bez nijansi te narativi 'imputirane dvomislenosti'.

Narativi naravno imaju uvod, protagoniste, zaplet i prekretnicu koja vodi rješenjima. To je jednostavno priča koju je narator ispričao. Narativi se stvaraju iz različitih motiva. Zbog osjećaja sigurnosti, da se svijet učini logičnjim, da se naše postojanje učini predvidivim, da se izazovi koje doživljavamo predstave i dožive na 'univerzalistički način'. Konstrukcija narativa se javlja, između ostalog, da se iskustva i znanja prenesu drugim generacijama, tj. da se nešto ili neko predstavi vječnim. Motivi se mogu razumijevati subjektivno, kao pokušaj nekoga da bude prihvaćen, da bude voljen, da profitira, da doživi katarzu, da pokaže sebi da može da stvori alternativni svijet.

Ako se samo malo vratimo u prošlost – vidjet ćemo da je svako učvršćivanje granica pratila narativna magija, a zatim i religijska. U literaturi koja se bavi ovim pitanjima teško je pronaći bilo kakvu proceduru obilježavanja granica koja je bila lišena rituala, ceremonija na granicama. Rituali su se s vremenom na vrijeme mijenjali, ali njihova funkcija je ostala ista: suština je da se prostor podijeli na naš i ne naš prostor. Pored fizičkih i psiholoških barijera, instituciju granice nekad je podupiralo običajno pravo, a s vremenom javno i međunarodno. I noviji metanarativi o granicama

Uz pomoć neevropeizirane Evrope u još više neevropeiziranoj BiH i Balkanu izrodila je jednu kastu koju historija još nije upoznala, kastu čije producijsko sredstvo je sama politička vlast, koja je snažna u proizvodnji narativa sukoba, mržnje, superiornosti nas nad njima, o božanskom i historijskom pravu na razgraničenja, podjele, koruptivnost, egoizam i laž. Možda zbog toga Evropi treba nova Evropa, ali i Balkanu novi Balkan – Balkan bez nacionalnih narativa, koji može biti i model za drugačiju Evropu.

to potvrđuju (arbitražna presuda u slučaju hrvatsko-slovenske granice, Pelješki most, Neumski zaljev, Sutorina, razgraničenje na Prevlaci, razgraničenje BiH i Srbije posebno na tačkama kod hidroelektrane Bajina Bašta i Zvornik). Koliko god granice bile teme geografa, onog momenta kada se spuste u politički prostor preko njih možemo da razumijevamo prošle, sadašnje i buduće odnose u kojima se kreće svaki narativ o evropskom identitetu i procesu evropskih integracija.

Prisjetimo se da je prva podjela bila geografska, potom slijedi Rimski limes – Imperium Romanum, koja je trajala četiri vijeka; pa podjela na katolike-pravoslavne, pa se prodorom Osmanlija pojavljuje osmanska linija bliska zajedničkom islamskom uticaju. Industrijalizacija je također diferencirala Evropu, a onda gvozdena zavjesa koja je trajala od 1945. do 1989. godine. Najozbiljnija podjela proistekla je iz promjena državnih granica iz zloglasnog Istoka – i demokratskog Zapada. Dakle, počev od limesa – samo postojanje Evrope uslovljeno je jasnim povlačenjem graničnih linija zbog svjesnosti o postojanju granice koja je zahtijevala razdvajanje od varvara, neevropljana, zaostalosti i slično tome. Zvuči paradoksalno, ali univerzalizam Evropljana je uvek imao granice koji je određuju, definiraju, obuhvataju i upućuju na vlastite okvire.

U antičko doba, sjeverni dio Evrope je simbolički smatrana varvarskim prostorom, a južni dijelovi (grčki, mediteranski i maloazijski) su bili mjesto civilizacije. Rimski je

¹ Pod periferijom podrazumijevam zemlje koje se nadaju ulasku u EU. To su: Albanija, Bosna i Hercegovina, Kosovo, Makedonija, Crna Gora i Srbija.

limes podrazumijevao drugačije poimanje središta i periferije, pa su na Sjeveru i Istoku od carstva bile granice sa varvarskim svjetom, s tim da su varvari bili oni koji nisu govorili latinskim. Jug je percipiran kao civilizacija. U periodu Renesanse koncepijska podjela Evrope bila je između Sjevera i Juga jer su talijanski gradovi poput Firence, Rima i Venecije bili centri umjetnosti i obrazovanja. Od Renesanse do Prosvjetiteljstva ti centri se sele u Pariz, London i Amsterdam i tada se Evropa dijeli na Zapad i Istok u simboličkom smislu (Kozminski, 2009).

Slovenski kulturolog Aleš Debeljak u jednom sjajnom tekstu *Evropa bez Evropljana* zapisao je da je "odsustvo striktne granice na istočnoj strani kontinenta uvjetovalo potrebu za tom simboličkom geografijom" (Debeljak, 2013). Istok ovdje označava simboličku oznaku za znanje, a ne neku geografsku odrednicu. Pojedine oblasti su se onda definirale uzajamnim suprotnostima pa se čini da se Evropa tradicionalno određivala negativno. Njena auto-percepcija je izrasla iz onoga što ona nije, prije nego iz onoga što ona jeste.

Sve nas to podsjeća da unije, države konstruišu različite narative, da vezuju svoje građanstvo uz posebne identitete (državljanske, nacionalne, etničke, vjerske...). Tako se na relaciji EU i njene članice ili EU i zemlje kandidati za članstvo, ili država vs.

demos, stvara potreba i upućenost jednih na druge. Stvaranje lojalnih građana, tj. stalnih potrošača nadržavnih i državnih narativa, znači i kontrolu 'narodnog mišljenja'. Zato je Bart precizan kad kaže da je "narativ internacionalni, transistorijski, transkulturni: on je jednostavno tu, kao i sam život" (Bart, 1977). No njihova primarna uloga može da bude funkcionalne naravi, da se ljudima olakša da razumiju smisao svijeta, politiku, odredene događaje i interakcije. Međutim, narativi mogu biti izmišljeni na način da se činjenice izostavljaju, posebno u odnosu na kontekst, ili da se činjenicama da neodgovarajući kontekst, te zbog toga treba podjednako sumnjati u njih jer njihovi kreatori mogu da ih mitologiziraju.

Pozivanje na tradiciju, određene obaveze i poštivanje zakona nije ništa drugo nego priča koja u sebi nosi unutrašnju ili vanjsku percepciju države i opseg njene uspješnosti. Modernim rječnikom bismo kazali da je riječ o realpolitici koja polazi od stvarnosti, realnih činjenica koje zatiče na terenu. Ali, hajmo se zapitati ko proizvodi takvu stvarnost, tj. ko stvara te priče, ko ih raspoređuje, ko ima kontrolu nad njima i najzad ko ih širi i rasprostranjuje. U posljednje vrijeme, svjedoci smo sve učestalijih zahtjeva briselske metropole prema regionu, posebno onih koji se vežu za teritorijalna razgraničenja (Slovenija-Hrvat-

*Priština,
"Kosova Republikë!",
snimio Marco Fieber,
CC-BY-NC-ND 2.0*

ska, Grčka-Makedonija, BiH i Hrvatska, BiH-Srbija, Srbija – Crna Gora, Crna Gora – Kosovo). Kako vrijeme odmiče, taj raskorak se povećava jer EU rješava budućnost regije i budućnost integracije (politike proširenja) koristeći zastarjela nacionalistička rješenja iz minulih vjekova. Tako procesi evropeizacije i politike proširenja pokazuju koliko su proturječni i kako proizvode nove fragmentacije.

Uniju duduše čine stabilne države, koje se bore za upravljanje narativima, istovremeno ograničavajući procese narativne transformacije, kako u zemlji tako i u inozemstvu. Historijsko iskustvo nas podsjeća da je to izraženo kada države gube moć (npr. gubitak nacionalne kontrole, dobrog imidža...). Tako narativi postaju određena vrsta strateške predigre. Oni obično bivaju posljedica:

- vanjskih međunarodnih ugovora/sporazuma, formalnih ili prečutnih,
- promišljenih akcija koje donose transformativnu dramu u upravljanju/vladanju,
- ponašanja međunarodnih partija koje pokušavaju da osiguraju da se priče predviđene od naratora održe, ili da se plasira prijetnju ako se to uistinu ne desi.

Jednom riječju, pokušava se da se narative predstavi različitim akterima igre, i oni bivaju pretpostavka za sticanje određenog legitimiteta. Stoga se ovi narativi najčešće nazivaju strateški narativi. Mogli bismo reći da su to narativi božanskog prava, narativi pobjede/osvajanja, ili narativi historijskog prava. Ovi narativi mogu izgledati čvrsti i vječni, ali historija pokazuje da su oni krhki, lomljivi i efemerni, te da mogu nestati u jednom danu. Oni su najčešće produkt mitova (navodnog prava koje se stiče rođenjem, kao npr. manifest sudbine), dostignuća u prošlosti (npr. osvajanja), i međunarodnih sporazuma nastalih konsenzusom.

Narativi se naravno mogu mijenjati, i do transformacija najčešće dolazi uslijed ekonomskog pritiska, ideoloških promjena podstaknutih iznutra ili izvana, iz vlastitih želja i potreba države za promjenama kako na domaćem tako i na globalnom nivou, zbog povećane uloge drugih glavnih igrača u prihvatanju, oblikovanju ili odbijanju narativa, od disidenata, ili čak do nevjerojatnih momenata masovne konverzacije.

Nekako brzo zaboravimo da unutar EU, uz procese uključivanja, dolazi i do novih isključivanja, da uz brisanje nekih granica dolazi i do stvaranja novih – kako vertikal-

nih tako i horizontalnih – koje su rezultat odraza nacionalističkih logika i sedimenata. "Dok je Evropa ponosno mahala sopstvenim ujedinjenjem" ističe Dubravka Ugrešić u *Kulturi laži*, "na tuđem (tlu – op. N.M) je podržala razdruživanje. Dok je na svom tlu isticala multikulturalnost, na tuđem tlu je doprinijela etničkom čišćenju. Dok se zaklinjala u evropske norme časti, pogadala se sa zločincima i davala im potpuni legitimitet" (Ugrešić, 2008).

Nakon pada Berlinskog zida, istočna Evropa – posebno ona koja se razvijala pod komunističkom ideologijom – prigrila je zapadni narativ o nepostojanju granica, ali ubrzo i demaskirala svoj odnos prema granicama. Dok se hrlilo u "svijet otvorenih granica" koji jeste simbolizirao slobodu, dogodilo se multipliciranje granica (Sovjetski Savez je odličan primjer za to, pa i granica između Češke i Slovačke, te krvave granice na prostoru bivše Jugoslavije). Novorođena kasta, navodno oslobođena ideološko komunističkih orientacija, prigrila je narrative o granicama, istovremeno jačajući dvije proturječnosti: diskurs moći – modernizacije, napretka, ali istovremeno i retoriku podjela. Tako metanarativi o granicama o kojima se svakodnevno govori u javnosti nisu ništa drugo doli sredstvo za jačanje novih nacionalnih antagonizama.

Iako nema ništa nepostojanje od državnih granica, javni diskurs vrvi od zahtjeva za što jasnijim razgraničenjima. Merkel čestita kontroverznom Haradinaju – i traži od njega da izgradnja države, poboljšanje ekonomске situacije i demarkacija granice sa Crnom Gorom budu "ključni koraci u pravcu jačanja evropske perspektive za Kosovo". Pitanje granice BiH i Hrvatske već je dovoljno politizirano da će sigurno biti narativ za predstojeće izbore. Predstavnički dom je usvojio Deklaraciju kojom se od Hrvatske traži obustavu gradnje Pelješkog mosta, pa je ubrzo poslije toga Dom naroda državnog parlamenta usvojio Deklaraciju kojom se od iste ograđuje. Dakle, Dom naroda usvaja deklaraciju kojom govori da Deklaracija drugog doma nije njihova deklaracija.

Narativi se mogu regulirati upotrebom zakona, snaga, tehnologije, subvencijama itd. Tako svaki čas stigne pokoji apel iz EU da je "sigurnost granica" ključno pitanje zemalja kandidata. Producija i kontrola difuzije narativa najčešće se sprovodi preko međunarodnih "broadcasting-a", intervencije u društvene medije i slično tome. Posljednja strategija EU upućena zemljama izvan njenih granica upravo je primjer jednog

narativa iz kojeg se može naslutiti buduću realnost ovog regiona: Strategija EU za tzv. Zapadni Balkan koju su njeni tvorci označili kao "istorijsku priliku" za budućnost zemalja koje su izvan Unije.

Nije ništa novo rečeno u toj strategiji, osim da je narativ EU ponovo potvrđen. Fokus pažnje je na eliti, tzv. izabranim predstavnicima građana i naroda u regiji, i njihovim pregovaračkim sposobnostima. U Strategiji se govori da se ekonomski napredak može desiti samo ukoliko se tržišta dereguliraju i oslobole od ograničenja koja nameće država. (Da li ona uključuju i poreze, kojima se u konačnici finansira ono malo socijalnih prava koja su u ovim državama preostala?) Ovaj strateški dokumenat proizvodi jedan novi narativ koji promovira i pomirenje, dobrosusjedske odnose i regionalnu saradnju, ali "pomirenje" je ovdje sredstvo da se dode do tržišne ekonomije koja nije opterećena prošlošću, a ne neko postignuće.²

Evropsko (ne)rješavanje problema u regionu, i stvaranje posve novih narativa, ukazuje na to da domaća politička i akademска inteligencija nije spremna ni voljna da detektuje suštinske probleme. Gramši bi ih nazvao "stručnjaci za legitimizaciju". Uz pomoć neevropeizirane Evrope u još više neevropeiziranoj BiH i Balkanu izrodila je jednu kastu koju historija još nije upoznala, kastu čije produkcijsko sredstvo je sama politička vlast, koja je snažna u proizvodnji narativa sukoba, mržnje, superiornosti nas nad njima, o božanskom i historijskom pravu na razgraničenja, podjele, koruptivnost, egoizam i laž. Možda zbog toga Evropi treba nova Evropa, ali i Balkanu novi Balkan – Balkan bez nacionalnih narativa, koji može biti i model za drugačiju Evropu. U protivnom, pjevušit ćemo pjesmu grupe "Konvoj" iz Sarajeva: "Mijenjajte se narativi, sad smo ovdje, sad smo živi; put bez sumnje to nek' bude, mijenjaj sebe, pusti ljude". ■■■

literatura:

- Bakić-Hayden, Milica, 2006, *Varijacije na temu "Balkan"*, I. P. "Filip Višnjić", Beograd
- Bijelić, Dušan I. i Savić, Obrad (ur.), 2003, *Balkan kao metafora: Između globalizacije i fragmentacije*, Beogradski krug, Beograd
- Debeljak, Aleš, 2013, *Evropa bez Evropljana*, Zeničke sveske, broj 13, str. 211-221. http://www.zesveske.ba/17_13/sadrzaj.htm
- Derić, Gordana, 2009, "Stereotip i studije o Balkanu", *Antropologija*, sveska 9, str. 11-26
- Strategija EU za Zapadni Balkan, https://ec.europa.eu/commission/publications/eu-western-balkans-strategy-credible-enlargement-perspective_en
- Kozminski, Mećiej (ur.), *Evropska civilizacija* – zbornik, 2009, Službeni glasnik, Beograd
- Jansen, Stef, 2001, "Svakodnevni orijentalizam: Doživljaj "Balkana"/"Evrope" u Beogradu i Zagrebu", *Filozofija i društvo* 18, str. 33-71
- Jezernik, Božidar, 2007, *Divlja Evropa*, Biblioteka XX vek, Beograd
- Miskimmon, Alister, O'Loughlin Ben and Roselle, Laura, 2014, *Strategic Narratives: Communication Power and the New World Order*, Abingdon: Routledge
- Said, Edward W., 1985, Orientalism Reconsidered, *Cultural Critique*, No. 1
- Todorova, Maria 1996, Konstrukcija zapadnog diskursa o Balkanu, *Etnološka tribina*. Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva, Vol. 26, No. 19, str. 25-41 <https://hrcak.srce.hr/80733>
- Todorova, Maria 2006, *Imaginarni Balkan*, Biblioteka XX vek, Beograd
- Ugrešić, Dubravka, 2008, *Kultura laži*, edicija Reč, Fabrika knjiga, Beograd

² https://ec.europa.eu/commission/publications/eu-western-balkans-strategy-credible-enlargement-perspective_en

kako se 2017. godine percipira rat u Bosni i Hercegovini?

Srđan Puhalo

Prošle su dvadeset tri godine od kada su prestali ratni sukobi u Bosni i Hercegovini, mada neki tvrde da smo još uvijek u ratnom stanju. Dešavanja u ratu polako prerastaju u mitove, političari su preuzeли ulogu vojskovođa, izbjeglice su već postali komšije, a ratni zločinci narodni heroji. Život pokušava da se vrati u normalne tokove i možemo reći da u Bosni i Hercegovini imamo stanje koegzistencija, ali smo daleko od pomirenja. Kriesberg¹ (1998) koegzistenciju definiše kao vezu između ljudi ili grupa, u kojima nijedna od strana ne pokušava da uništi drugu.

Iako se danas u Bosni i Hercegovini stalno spominje mogućnost izbijanja rata, upravo je rat iz 90-ih jedna od najvećih brana da se to ne desi. Najveći broj ljudi se još uvijek dobro sjeća svih patnji i stradanja, ali ne smijemo zaboraviti da stasaju nove generacije koje o ratu u Bosni i Hercegovini uče od roditelja i rodbine, etnički podijeljenih medija, političara koji svjesno manipulišu brojevima i činjenicama, upitnih portalima, društvenih mreža ili haških presuda.

Imajući sve to u vidu postavlja se opravданo pitanje: kako stanovnici Bosne i Hercegovine danas opažaju sve ono što se dešavalо od 1991. do 1995. godine?

Bez obzira iz kojeg grada dolaze ispitanici, da li su Srbi, Hrvati ili Bošnjaci, svi tvrde da je njih rat iznenadio dok su se drugi za njega intenzivno pripremali. U stanju su da navedu primjere tih priprema protivnika i nekoliko godina od početka rata u Bosni i Hercegovini. Interesantno je da se neka aktivnost može interpretirati na različite načine, na pr. trošenje novca 80-ih godina moglo je da znači da su "oni" znali da se "nešto sprema" i da će dinari biti bezvrijedni, ali i dokaz da smo "mi" živjeli od danas do sutra ne razmišljajući o bilo čemu lošem. Naša nespremnost za rat pokazuje koliko smo mi naivni i miroljubiv narod, za razliku od drugih.

istraživanje

Želeći da dodemo do odgovora na ovo pitanje 2017. godine smo uradili seriju fokus grupe u Bihaću, Prijedoru, Tuzli, Nevesinju i Širokom Brijegu. U svakom gradu smo imali između osam i deset punoljetnih ispitanika sa kojima smo razgovarali o nekim aspektima rata. U okviru fokus grupe vodili smo računa da imamo podjednak broj muškaraca i žena, da budu različitih godina starijosti i obrazovanja i da imaju različita ratna iskustva. Tako da su se fokus grupama nalažili borci, civilni, izbjeglice, raseljena lica ali i oni koji su rođeni posle rata.

Evo šta smo dobili.

Bez obzira o kojem gradu ili etničkoj grupi radilo, možemo da izdvojimo neke zajedničke elemente koji su karakteristični za sve:

Oni su se spremali za rat, a mi nismo
 Bez obzira iz kojeg grada dolaze ispitanici, da li su Srbi, Hrvati ili Bošnjaci, svi tvrde da je njih rat iznenadio dok su se drugi za njega intenzivno pripremali. U stanju su da navedu primjere tih priprema protivnika i nekoliko godina od početka rata u Bosni i Hercegovini. Interesantno je da se neka aktivnost može interpretirati na različite načine, na pr. trošenje novca 80-ih godina moglo je da znači da su "oni" znali da se "nešto spremaju" i da će dinari biti bezvrijedni, ali i dokaz da smo "mi" živjeli od danas do sutra ne razmišljajući o bilo čemu lošem. Naša nespremnost za rat pokazuje koliko smo mi naivni i miroljubiv narod, za razliku od drugih. Upravo je ta naša nespremnost za rat jedan od najvažnijih dokaza da su oni napadali, a mi se samo branili.

Mi smo se samo branili

Svaki odbrambeni rat je sam po sebi pravedan, a kada vodiš pravedan rat onda je sasvim očekivano da je tvoj narod žrtva i teško govoriti o ratnim zločinima koje su počinili pripadnici tvoga naroda nad drugima. Ovo je jedan od najprisutnijih alibija kojim se pravdaju svoji ratni zločini na pripadnicima drugih etničkih grupa. Naravno, kada se spomenu neki konkretni slučajevi ratnog zločina nad pripadnicima drugih naroda, slijedi priznanje i neizbjježno "ali", kojim se opravdava ili relativizuje taj zločin. Interesantno je da u tom opravdavanju zločina vrijeme i mjesto ništa ne znači, ispitanici su spremni da odu dovoljno daleko u

prošlost ili na drugi kraj države da bi našli adekvatno opravdanje za to.

Imajući u vidu da su za početak rata krivi drugi, te da smo mi vodili odbrambeni rat, stradanje drugih u ratu je nešto što je opravdano, očekivano i posljedica njihove nepromišljenosti. Imamo li sve ovo gore navedeno u vidu sasvim je očekivano da suočavanje sa sopstvenim zločinima ide veoma teško i sporo.

Prate se samo velika suđenja

Najveći broj ispitanika je pratila samo velika suđenja u Hague (Milošević, Karadžić, Mlađić, Plavšićka, Šešelj, Krajišnik, Gotovina, Orić i sl.), ali i to je više ličilo na navijanje za svoje favorite, nego racionalno promišljanje onoga što se moglo čuti tokom suđenja. Ne postoji preveliko interesovanje za suđenja pred sudovima u Bosni i Hercegovini. Jedan od razloga je svakako taj što su suđenja u Bosni i Hercegovini manje atraktivna medijima, a samim tim su i manje zastupljena u medijima. Takođe, ova domaća suđenja za ratne zločine nisu bila u fokusu interesovanja međunarodne zajednice i domaći mediji nisu imali finansijsku ili neku drugu korist da bi izvještavali o tim suđenjima. Ta suđenja su pratili samo porodica, rodbina, prijatelji i poznanici, a lokalnu sredinu je interesovala samo presuda tj. visina kazne, ali ne i sam proces suđenja, izvođenja dokaza ili svjedočenja žrtava.

Nemaju veliko povjerenje u haški sud ali ni ostale sudove

Srbi i Hrvati ne vjeruju mnogo sudu u Hague i njegovim presudama, kao ni presudama sudova u Bosni i Hercegovini i to nije nešto novo. Za Srbe je to politički sud, što je u skladu za zvaničnim političkim stavom vlasti u Republici Srbiji, koji sudi samo njima i ne preza od bilo čega da bi bili osuđeni. Za Hrvate možemo reći da su zぶnjeni i imaju podijeljeno mišljenje o sudovima i presudama za ratne zločine. S jedne strane Gotovina i Markač su u Hague oslobođeni, dok se presude šestorici visokih dužnosnika iz reda hrvatskog naroda za zločine u Bosni i Hercegovini opaža kao nepravdu, napad i presudu svim Hrvatima. Bošnjaci su frustrirani dužinom procesa koji se vode u Hague protiv srpskih političara i oficira i smatraju da je sve to farsa i da to treba sve po kratkom postupku. Važno je istaći da presude malo ko čita i da se mnogo više vjeruje interpretacijama samih političara i medija, nego sudskim spisima.

Ljudi koji su doživjeli i preživjeli rat nemaju dilemu da se o tome mora pričati i da se to nikako ne smije zaboraviti. Svesni su da sve ovo što danas možemo čuti u javnosti, a tiče se rata, ne vodi ka suočavanju sa prošlošću i pomirenju, već zavađanju i dijeljenju naroda u Bosni i Hercegovini. Taj razgovor mora biti drugačiji, ali ni oni sami ne znaju kako. S druge strane, mladi žele da ostave rat iza sebe i posvete se sadašnjosti i budućnosti. Ne pričaju o ratu, ne znaju mnogo o ratu, niti se o tome mnogo priča u njihovoj porodici. Ipak, oni su svjesni postojanja tri nepomirljive istine o ratu i kao strategiju biraju njegovo ignorisanje. Razgovor o ratu se naročito izbjegava u etnički mješovitim grupama.

■ O ratu i treba i ne treba pričati

Ljudi koji su doživjeli i preživjeli rat nemaju dilemu da se o tome mora pričati i da se to nikako ne smije zaboraviti. Svesni su da sve ovo što danas možemo čuti u javnosti, a tiče se rata, ne vodi ka suočavanju sa prošlošću i pomirenju, već zavađanju i dijeljenju naroda u Bosni i Hercegovini. Taj razgovor mora biti drugačiji, ali ni oni sami ne znaju kako. S druge strane, mladi žele da ostave rat iza sebe i posvete se sadašnjosti i budućnosti. Ne pričaju o ratu, ne znaju mnogo o ratu, niti se o tome mnogo priča u njihovoj porodici. Ipak, oni su svjesni postojanja tri nepomirljive istine o ratu i kao strategiju biraju njegovo ignorisanje. Razgovor o ratu se naročito izbjegava u etnički mješovitim grupama.

■ O ratu znaju ono što drugi žele da znaju

Štice se utisak da je individualna istorija ono što dominira u sjećanjima građana Bosne i Hercegovine. Ta sjećanja su obojena jakim emocijama, što je i očekivano, i sasvim su im dovoljna za ličnu interpretaciju rata. Ovo je svojstveno ispitanicima koji su proživjeli i preživjeli rat. Postoje događaji o kojima svi ispitanici nešto više znaju tj., bolje reći, imaju o njima jasne stavove. Ti događaji nisu vezani za lokalnu sredinu u kojoj žive već su unutar jedne etničke grupe, od strane medija i političara, određeni kao veoma važni (Srebrenica, Dobrovoljačka, Bugojno i sl.). Ako i postoji nekakva drugačija percepcija i interpretacija ratnih dešavanja, koja odstupa od etničke istine, ona se ne iznosi

javno, jer posljedice za pojedinca i članove njegove porodice mogu biti veoma ozbiljne.

■ Ne vjerujemo nikome, iako govorimo kao oni

Iako gradani Bosne i Hercegovine tvrde da nemaju povjerenja ni u koga (političare, medije, sudove), argumenti kojima se opisuju pojedini ratni događaji, kojima se brane ratni zločini i priča o zločinima nad svojom etničkom grupom, potpuno su u skladu sa argumentima koje forsiliraju i nameću domaći političari i njihovi mediji. Ne samo da se koriste argumenti i jezik koji svakodnevno možemo da čujemo od domaćih političara, njima bliskih medija, već se odbacuje i bilo kakvo preispitivanje tih etničkih istina. Izgleda da je patriotizam, važniji od istine.

■ Svaka generacija ima svoje medije

Mladi ljudi najčešće se informišu putem portala i društvenih mreža i samim tim je upitan kvalitet informacija o ratu do kojih dolaze putem ovih medija. S druge strane, njihovi roditelji se najčešće informišu putem televizije. Stiče se utisak da građani više preferiraju video od teksta. Mnogo se čitaju lokalni portalni, ali na njima ne možemo naći informacije koje se tiču suočavanja sa prošlošću. Interesantno je da unutar porodica nema razgovora o dešavanjima u ratu, i to iz dva razloga: roditelji odbijaju da govore o tome svojoj djeci, jer misle da ih ne trebaju time opterećavati, a s druge strane ni mladi ljudi nisu mnogo zainteresovani da saznaju nešto više o ratu.

umjesto zaključka

I šta reći na kraju? Izgleda da se dvadeset tri godine od kraja rata u Bosni i Hercegovini nije mnogo toga promjenilo u percepciji rata i pojedinih ratnih dešavanja. Možda je bolje reći da nam nisu dali da se bilo što promjeni. Ko? Pa prije svega domaći političari. Jer da mi to nismo uradili njima, oni bi to sigurno uradili nama. Oni su se za rat spremali godinama, dok smo mi naivno vjerovali u bratstvo i jedinstvo. Mi smo se samo branili, dok su oni napadali. Naši ratni zločini su incidenti koje su napravile bolesne psihopate, dok su njihovi zločini rađeni planски i detaljno pripremani. Naši su herojski ginuli, dok su oni mučki ubijali. Mi smo imali sabirne centre, a oni logore. Nas su protjerali, dok su oni dobrovoljno odlazili. Ali nemojte da se sekirate, pošto je u Bosni i Hercegovini sve podijeljeno na srpsko, hrvatsko i bošnjačko, zašto ne bismo imali i tri ratne istine o ratu. Nije važno jel konstruktivno, ako je konstitutivno. ■■■

kako se suočiti s pojmom Hrvata kao trostrukе žrtve prošlosti?

Stevo Đurašković

U utjecajnom eseju *Bijeda malih država istočne Europe*, poznati mađarski historičar István Bibo tvrdi da srednjoistočna Evropa pati od nerazvijenih i protudemokratskih društvenih odnosa obilježenih uskogrudnim i agresivnim nacionalizmima. Međutim, odsupajući od osuđivanja istočnoevropskih država, Bibo shvaća kako se uzroke spomenutih protudemokratskih trendova može naći u povijesti u kojoj su imperijalne državne vlasti potiskivale procese izgradnje nacija, a to je pratila i istodobna konkurenca između suparničkih nacionalnih pokreta oko određenih teritorija i/ili populacija. Ti su povijesni procesi na kraju prouzročili "egzistencijalnu tjeskobu" za "zajednicu" kao dominantan trend u procesima izgradnje nacionalnog identiteta u srednjoj i istočnoj Evropi. Ta je pak egzistencijalna tjeskoba prouzročila konstrukciju značenja nacionalne povijesti kao isključive borbe za državnost, u kojoj nacija predstavlja "tisućljetnu" žrtvu drugih. Konačno, nije čudo što je u istočnoevropskim procesima izgradnje nacionalnog identiteta do danas dominantan pojam mučeništvo, jer je većina zemalja srednjoistočne Evropa najvećim dijelom dvadesetog stoljeća bila podvrgnuta nacističkim/sovjetskim imperijalnim vlastima, ili je na kraju trpjela od raznih vrsta autoritarnih režima do 1989./1990.

Jedna od najuobičajenijih historijskih tvrdnji prisutnih u hrvatskoj javnosti jest da su tokom komunističkog režima (hrvatski) Srbi zauzimali između dviju trećina i triju četvrtina pozicija u državnoj službi i policiji. Te tvrdnje ne potkrepljuju nikakvi obuhvatni dokazi. U knjizi *Hrvatska u Jugoslaviji 1945-1991: od zajedništva do razlaza* autor Zdenko Radelić iznosi neke statističke podatke koji pokazuju kako su Srbi zauzimali do 30% položaja, dok su u stanovništvu socijalističke Hrvatske predstavljali 12-18%. On nadalje daje prilično obuhvatne argumente koji objašnjavaju višu zastupljenost: činjenicu da su hrvatski Srbi tokom Drugog svjetskog rata jednodušno stali na Titovu stranu, dok su Hrvati bili podijeljeni između podrške partizanima nacističkom marionetskom ustaškom režimu.

Dakle, glavni problem s pojmom nacija kao žrtava nije u tome da je potpuno lažan; suprotno, on se zasniva na povijesnim činjenicama. Međutim, glavni je problem što pojam bivanja žrtvom reducira kompleksnost i kontingenciju, neizbjježno karakterizirajući bilo koji povijesni period kao svojevrsnu bajkovitu manihejsku borbu junaka i hulja oko metafizičkog tijela nacije. Na kraju, bajkovita historijska naracija daje hranu pojmu drugih kao arhi-neprijatelja, i tako pridonosi protudemokratskoj političkoj kulturi.

Sve gore navedeno osobito je očevidno u slučaju Hrvatske, zemlje koju je dodatno traumatiziralo nasljede Domovinskog rata iz 1990-ih. Rat je čak dodatno razvio značenje mita o nacionalnoj povijesti kao višestoljetnoj borbi za nacionalnu neovisnost, kao i pojam nacije kao višestoljetne žrtve (austro) njemačke, mađarske i na kraju srpske hegemonije. U ovom članku ću pokazati kako pojam bivanja žrtvom – premda nije potpuno pogrešan – ipak iskriviljuje obuhvatniji narativ hrvatske povijesti. Usredotočit ću se na nekoliko odabralih primjera, jer bi sveobuhvatna elaboracija teme iskriviljenja u interpretacijama povijesti sezala daleko izvan dosega ovog članka. Obuhvatnije izlaganje nacionalnih narativa u kurikulima historije može se naći u časopisu *Povijest u nastavi*, kao i u napisima Damira Agićića, Magdalene Najbar-Agićić i Snježane Koren.

Povijest Hrvatske u habsburškom carstvu gotovo se isključivo slika kao povijest (austro) njemačke i mađarske hegemonije nad zemljom, a osobito nad izgradnjom njenog nacionalnog identiteta. Habsburške se careve predstavlja kao isključive nosioci procesa germanizacije zbog kočenja

autonomije hrvatskog sabora, sprečavanja pripojenja Dalmacije Hrvatskoj i konačno nametanja njemačkog jezika i kulture. Sve te tvrdnje dijelom su istinite; međutim, one nisu shvaćene kao dio šireg objašnjenja o tome kako je habsburšku vlast prije svega zaokupljalo zadržavanje absolutne vlasti, kako pokazuje knjiga A. J. P. Taylora *The Habsburg Monarchy*. Nacionalni pokreti – osobito oni najjači, njemački i mađarski – predstavljali su smrtnu opasnost habsburškoj absolutističkoj vlasti. Tako je germanizacija nastupila kao logična popratna pojava činjenice da je njemački jezik bio sredstvo komuniciranja državnog aparata carstva, kao i zbog tada dominantne proizvodnje znanja na njemačkome, a ne kao rezultat namjerne politike Habsburgovaca. Kao što lijepe pokazuju radovi Mirjane Gross i Josipa Horvata, Habsburgovci su čak do neke mjere i podržavali češki i hrvatski nacionalni pokret, videći u njima buduće sredstvo ograničavanja snage njemačkog odnosno mađarskog pokreta. K tome, modernizacija Monarhije 1850-ih godina, koju je proveo zloglasni absolutistički režim, ispunila je gotovo sve socijalne i ekonomske zahtjeve koje je prethodno bio postavio hrvatski nacionalni pokret 1848.

U odnosu na mađarsko-hrvatske odnose tokom habsburške ere, kanon izgradnje hrvatskog nacionalnog identiteta prikazuje mađarsku politiku isključivo kao politiku nastojanja podvrgavanja Hrvatske pod svoju vlast. I opet, to je istina, međutim nedostaje obuhvatnija slika mađarsko-hrvatskih odnosa. Nedostaje, odnosno ne ističe se dovoljno, da se hrvatska politika od kraja 18. stoljeća nadalje redovno opredjeljivala za saveze s Mađarskom iz straha od habsburškog absolutizma. U tom smislu,

"Da je sloboda i demokracija, bila bi Herceg-Bosna a ne Federacija", nepoznata lokacija, Facebook/radiosarajevo.ba, CC-BY 2.0

U zapadnoj Evropi mitovi poprimaju strukturu narativa o slavi nacije kroz povijest, pri čemu se francusku ili englesku povijest konceptualizira kao povijest prosvjetiteljstva i napretka, dok se istodobno zanemaruje tamne strane, kao što je primjerice kolonijalizam. Do koje mjere može nacionalna povijest služiti kao političko bojno polje na način sličan onome što se događa na evropskom istoku lijepo je u slučaju Velike Britanije izloženo u knjizi Roberta Phillipsa *History Teaching, Nationhood and the State*. Da se ni ne spominje kako je bolan bio proces suočavanja s prošlošću u suvremenoj Francuskoj, što dobro rasvjetljava knjiga Henryja Roussoa *The Vichy Syndrome*, ili govor Emanuela Macrona održan prigodom 75. godišnjice holokausta u Francuskoj.

Hrvatsko-mađarska nagodba iz 1868. podčinila je Hrvatsku Mađarskoj ne samo zbog mađarskog političkog pritiska, nego i zbog institucionalne nesposobnosti tadašnje Hrvatske da u potpunosti provodi financijsku, infrastrukturnu i ekonomsku politiku, kako Josip Horvat lijepo pokazuje u svojim knjigama. Uz to, mađarski nacionalni vođa 1848. Lajos Kossuth prikazivan je kao najekstremniji mađarski nacionalist, pa prema tome i najekstremniji antihrvat, premda se Ante Starčević zalagao za ideje koje su bile ekvivalent Kossuthovih. A Starčević je u procesu izgradnje hrvatskog nacionalnog identiteta kanoniziran kao "Otac domovine".

Problem s interpretiranjem Lajosa Kossutha baca svjetlo na općenitiji problem, a to je da većina hrvatske historiografije pati od parohijalnosti, što se najbolje vidi po isključivanju "Zeitgeista" u interpretiranju povijesti; taj je trend dobro prikazan u članku *Upotreba i zloupotreba nastave povijesti u Hrvatskoj 1990-ih* Magdalene Njab-Agičić i Damira Agičića. Tako ni hrvatski niti ijedan od istodobnih procesa izgradnje nacionalnog identiteta nije povezan s tadaš-

njim dominantnim utjecajem njemačkog nacionalnog romantizma i historicizma. Stoga se pokazuje da djela najvažnijeg srpskog nacionalnog mislioca 19. stoljeća Vuka Karadžića predstavljaju porijeklo sadašnjeg ekstremnog srpskog nacionalizma, a ne samo jednu od istodobnih ideja "velikih nacija": Velike Mađarske, Italia Irredenta, Megali Grčke i tako dalje.

Međutim, svi spomenuti trendovi iskrivljavanja još se pojačavaju kad dodemo do povijesti dviju Jugoslavija jer one su direktno povezane sa suvremenom izgradnjom nacionalnog identiteta. Tako se međuratnu Kraljevinu Jugoslaviju prikazuje kao opću velikosrpsku hegemoniju, u kojoj je Hrvatska bila ekonomski teško eksplotirana, a gradnju nacionalnog identiteta se gušilo. Do neke mjere te tvrdnje su istinite: međutim, o ekonomskoj eksploraciji se priča a da se ne uzima u obzir da su beogradske vlasti sve austrougarske južnoslavenske teritorije tretilale kao svojevrsnu unutrašnju koloniju – kako snažno prikazuju *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji* Ive Banca ili napis Mire Kolar-Dimitrijević. Dakle, činjenica da su državljani današnje Hrvatske, Slovenije, Bosne i Hercegovine i, konačno, Vojvodine morali plaćati daleko više poreze itd. nego stanovništvo Srbije sužena je isključivo na eksploraciju Hrvata. Isto tako, ispušta se i činjenicu da su državni službenici i vojno osoblje koji su dolazili iz bivše austrougarske uprave bili, bez obzira na nacionalnost, u mnogome u inferiornoj poziciji u usporedbi sa svojim srpskim parnjacima. Slično tome, zataškava se činjenicu da su i srpske političke partije bile protiv kraljevskog diktatorskog režima 1930-ih, kao i značenje koalicije Hrvatske seljačke stranke s Nezavisnom demokratskom strankom, vodećom partijom Srba u Hrvatskoj; ta je činjenica bila direktno povezana s atentatom na predstavnike Hrvatske seljačke stranke u jugoslavenskom parlamentu, uključujući i vođu stranke Stjepana Radića.

U odnosu na socijalističku Jugoslaviju, stvari postaju još problematičnije jer narativ o žrtvi temeljno iskriviljuje povijest vrlo kompleksne multinacionalne političke zajednice, kakva je bila socijalistička Jugoslavija. Ovdje ću pokazati iskrivljenja na trima najistaknutijim primjerima: trend previsoke zastupljenosti Srba među državnim službenicima socijalističke Hrvatske; pitanje (obnovljene) ekonomске eksploracije Hrvatske; i konačno okolnosti gušenja hrvatskog reformističkog masovnog pokreta 1971., poznatog kao Hrvatsko proljeće.

Jedna od najuobičajenijih historijskih tvrdnji prisutnih u hrvatskoj javnosti jest da su tokom komunističkog režima (hrvatski) Srbi zauzimali između dviju trećina i triju četvrtina pozicija u državnoj službi i policiji. Te tvrdnje ne potkrepljuju nikakvi obuhvatni dokazi. U knjizi *Hrvatska u Jugoslaviji 1945-1991: od zajedništva do razlaza* autor Zdenko Radelić iznosi neke statističke podatke koji pokazuju kako su Srbi zauzimali do 30% položaja, dok su u stanovništvu socijalističke Hrvatske predstavljeni 12-18%. On nadalje daje prilično obuhvatne argumente koji objašnjavaju višu zastupljenost: činjenicu da su hrvatski Srbi tokom Drugog svjetskog rata jednodušno stali na Titovu stranu, dok su Hrvati bili podijeljeni između podrške partizanima i nacističkom marionetskom ustaškom režimu; nerazvijena područja Hrvatske koja su nastanjivali Srbi predstavljala su prirodan rezervoar za regrutiranje oficira i službenika, za razliku od etnički hrvatskog stanovništva nerazvijenih dijelova zemlje zbog toga što je ovo potonje u velikoj mjeri podržavalo ustaše. Ovdje je važno naglasiti da Radelić bilježi kako se hrvatski nacionalizam progonoilo mnogo oštije nego srpski nacionalizam; međutim, on objašnjava zašto su komunisti smatrali da onaj prvi predstavlja veću opasnost po režim nego ovaj potonji.

Što se tiče pitanja ekonomskog eksploracije, glavni hrvatski narativ naglašava da je socijalistička Hrvatska u savezni budžet uplaćivala mnogo više nego što joj se vraćalo kroz savezne subvencije. Taj trend je točan; međutim, stanovništvo nerazvijenih saveznih republika kao primalac saveznih subvencija trošilo je u velikom mjeri potrošačka dobra proizvedena u Hrvatskoj. Tako se ponovo postavlja pitanje u kojoj su se mjeri uplate Hrvatske u savezni budžet vraćale putem tržišta; to je pitanje u hrvatskom glavnom narativu prilično potisnuto. Iсти se trend pokazao u sadašnjem tumačenju gušenja Hrvatskog proljeća 1971. Između ostalog, intervenciji protiv hrvatskog reformističkog vodstva prethodilo je protivljenje vodstava svih drugih jugoslavenskih republika hrvatskim zahtjevima, što je podrobno objašnjeno u knjizi Zdenka Radelića, kao i u knjizi Denisona Rusinowa *The Yugoslav Experiment*. Ta je činjenica gotovo potpuno odsutna u kanonu, a ne ističe se ni činjenica da je nakon gušenja Hrvatskog proljeća slijedilo uklanjanje reformista u Srbiji.

Konačno, prije nego što predemo na napomene koje nude moguće rješenje per-

spektive žrtvovanosti u historijskoj interpretaciji u Hrvatskoj kao i manihejskog glavnog narativa, želio bih se pozabaviti činjenicom da ni zemlje evropskog zapada nisu imune na mitsku strukturu glavnog narativa izgradnje nacionalnog identiteta. U zapadnoj Evropi mitovi poprimaju strukturu narativa o slavi nacije kroz povijest, pri čemu se francusku ili englesku povijest konceptualizira kao povijest prosvjetiteljstva i napretka, dok se istodobno zanemaruje tamne strane, kao što je primjerice kolonijalizam. Do koje mjere može nacionalna povijest služiti kao političko bojno polje na način sličan onome što se događa na evropskom istoku lijepo je u slučaju Velike Britanije izloženo u knjizi Roberta Phillipsa *History Teaching, Nationhood and the State*. Da se ni ne spominje kako je bolan bio proces suočavanja s prošlošću u suvremenoj Francuskoj, što dobro rasvjetljava knjiga Henryja Rousoa *The Vichy Syndrome*, ili govor Emanuela Macrona održan prigodom 75. godišnjice holokausta u Francuskoj. Dakle, možda se može reći da su se samo skandinavske zemlje i Njemačka više-manje suočile s vlastitom prošlošću ili prošlostima; ova potonja uglavnom zbog teškog tereta nacističke prošlosti.

Kad smo na temi Francuske i Njemačke, mislim da proces stvaranja zajedničkih francusko-njemačkih udžbenika iz povijesti može ponuditi konkretna rješenja kako zamijeniti manihejsku perspektivu u glavnom hrvatskom povijesnom narativu. Po mojoj sudu, rješenje nije u alternativnim udžbenicima, među kojima nastavnik ili nastavnica može odabrati onaj koji smatra najprikladnijim. To možda može predstavljati dobro rješenje u konsolidiranim demokracijama; međutim, u tako dezintegriranim društvu kakvo je suvremeno hrvatsko – u kojem povijest predstavlja neprestano bojno polje – alternativni udžbenici mogu predstavljati izvor daljnje dezintegracije. Po mojoj mišljenju, moguće bi rješenje bilo okupiti odbor najistaknutijih historičara s desnog i lijevog dijela političkog spektra. Takav zamišljeni odbor bio bi odgovoran za dvije stvari: prvo, za stvaranje kurikula nastave povijesti, a drugo, za proizvodnju udžbenika. Moglo bi se prigovoriti da bi predviđeni kurikuli i udžbenici ubuduće patili od raznih kompromisa i revizioniz(a)ma. Rekao bih da bi kompromisi osigurali da se nijedna frakcija ne osjeća potpuno lišenom svoje posebne perspektive, dok bi se revizionizam izbjeglo ako sve članice i članovi odbora dijele zajed-

ničku perspektivu u odnosu na pojmove ljudskih prava kao i na temeljne pojmove na kojima počiva parlamentarna demokracija. Mislim da bi tada, i samo tada, povijest prestala služiti kao političko bojno polje u Hrvatskoj, i da bi hrvatsko društvo konačno došlo do obuhvatnije javne interpretacije povijesti nego što su to ove današnje. ■■

reference:

- Bakić-Hayden, Milica, 2006, *Varijacije na temu "Balkan"*, I. P. "Filip Višnjić", Beograd
- Barthes, Roland, 1966, *Introduction to the Structural Analysis of Narratives*
- Bijelić, Dušan I. i Savić, Obrad (ur.), 2003, *Balkan kao metafora: Između globalizacije i fragmentacije*, Beogradski krug, Beograd
- Debeljak, Aleš 2013, Evropa bez Evropljana, *Zeničke sveske*, br. 13, str. 211-221. http://www.zesveske.ba/17_13/1713_3_4.htm
- Derić, Gordana, 2009 "Stereotip i studije o Balkanu", *Antropologija*, vol. 9, str. 11-26
- Strategija EU za Zapadni Balkan, https://ec.europa.eu/commission/publications/eu-western-balkans-strategy-credible-enlargement-perspective_en
- Evropska civilizacija – zbornik, 2009 (ur. Mećiej Kozminski), Službeni glasnik, Beograd
- Jansen, Stef, 2001, "Svakodnevni orientalizam: Doživljaj 'Balkana'/'Evrope' u Beogradu i Zagrebu", *Filozofija i društvo* 18, str. 33-71
- Jezernik, Božidar, 2007, *Divilja Evropa*, Biblioteka XX vek, Beograd
- Miskimmon, Alister, O'Loughlin Ben and Roselle, Laura, 2014, *Strategic Narratives: Communication Power and the New World Order*, Abingdon: Routledge
- Said, Edward W., 1985, *Orientalism Reconsidered*, Cultural Critique, No. 1
- Todorova, Maria, 1996, Konstrukcija zapadnog diskursa o Balkanu, *Etnološka tribina: Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva*, Vol. 26 br. 19, str. 25-41. <https://hrcak.srce.hr/80733>
- Todorova, Maria, 2006, *Imaginarni Balkan*, Biblioteka XX vek, Beograd
- Ugrešić, Dubravka, 2008, *Kultura Laži*, edicija Reč, Fabrika knjiga, Beograd

traganje za alternativama

što je građanska opcija u Bosni i Hercegovini?

Asim Mujkić

Zapravo, ono što se događa u toj perspektivi jest da kritika jedne, naizgled esencijalističke, univerzalističke opcije kao što je liberalna demokracija, zakriva činjenicu da je perspektiva koja ju dovodi u pitanje sama esencijalistička. Ona počiva na "esencijalističkom razumijevanju 'etničkih skupina' kao političkih aktera", i prema tome na pretenziji univerzalizacije partikularne skupne pripadnosti u Bosni. Ili, mobilizacija etničke politike – koja je prethodno bila započeta u ratu, protupravnom upotrebom sile te etničkim čišćenjem i masovnim ratnim zločinima – i sama je instrument demobilizacije građanske politike, koju se danas prikazuje kao 'sigurnosnu prijetnju'.

Sažetak: Autor nastoji identificirati tako-zvanu građansku opciju kao političku, ali i kulturnu i povijesnu alternativu dominantnoj etno-nacionalističkoj konцепцијi u Bosni i Hercegovini. Kratko je prikazan razvoj te ideje s ideološkom analizom, kao i mogući budući izgledi. Suprotno uobičajenim pogledima u suvremenom javnom i političkom diskursu, ta politička opcija je najstarija politička platforma u 'demokratskoj' Bosni i Hercegovini artikulirana nasuprotnoj hegemoniji komunističkoj ideologiji. Ma koliko to paradoksalno zvučalo, autor otkriva još jedan izvor te opcije u ciljevima antifašističke borbe koje je 1943. i 1944. postavilo Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine svojim "dvostrukim određenjem" bosanske – iznenadujuće, građanske – Republike kao zajednice "ravnopravnih naroda" i "ravnopravnih gradana". Nadalje, autor identificira empirijske primjere njenog postojanja – Platformu Predsjedništva Bosne i Hercegovine, Tuzlanski model i Distrikt Brčko – sugerirajući da bi s promjenom političkih okolnosti i načina djelovanja tipičnog za političke i građanske aktere povezane s tom idejom, građanska opcija kao opcija "vrijednosnog pluralizma" mogla prestati biti samo opcija.

uvod

U pozadini najžešćih diskusija o političkoj situaciji i političkoj budućnosti Bosne i Hercegovine, u kojoj sudjeluju domaći i internacionalni, osobito evropski akteri, čini se da političke elite ove zemlje progoni neki bauk – bauk 'građanske države'. Izgleda da je ideja Bosne i Hercegovine kao zajedničke građanske države, prema gorkim izjavama nekih etnonacionalističkih vođa, kao i po dubokoj ignoranciji evropskih izaslanika, najveća opasnost po stabilnost države. Zalaganje za građansku državu je, po vodi hrvatske etnonacionalističke partije, jednako zalaganju za ništa manje nego islamsku državu. Na osnovi 'jasne i prisutne opasnosti' građanske opcije, po vodi političke elite bosanskih Srba, nominalno socijaldemokratu, neprihvatljivo je da 'sudije muslimani' budu nadležne¹ za Republiku Srpsku. Bošnjački etnopolitički vođe, međutim, javno govore o nužnosti da se uspostavi ravnotežu između etničkog i građanskog principa, dok istovremeno, na teritorijima pod njihovom političkom dominacijom, nastavljaju 'označavati' i 'nacionalizirati' svoj etno-nacionalni teritorij. Zaista, postoji nešto u vezi s građanskom opcijom što uzrokuje komešanje u naizgled jasnim slučajevima: Bosna i Hercegovina je ustavno definirana kao država triju konstitutivnih naroda, a njen politički sistem se zasniva na ravnoteži moći između triju konstitutivnih skupina i etničkoj dodjeli položaja kao potvrdi ravnopravnosti njenih naroda.

Iz 'etnokratske' perspektive (Howard 2012), neetička politička opcija potkopava samu ravnopravnost konstitutivnih kolektiva. Ustvari, postoje dva glavna, i međusobno povezana prigovora ovoj opciji. Građansku opciju se s pravom identificira kao opciju koja se zasniva na vrijednostima civilnog društva, ustvari na 'evropskim vrijednostima' ili vrijednostima smještenima u liberalno-demokratski moralni imaginarij (Taylor 2004). Njeni kritičari smatraju da njena univerzalistička narav nikako nije primjenjiva na bosanski slučaj, na kontekst triju konstitutivnih naroda. Kad bi je se primijenilo u Bosni i Hercegovini, kad bi se tu zemlju organiziralo na građanski način, preobrazilo bi je se u tipičnu 'nacionalnu državu' u kojoj bi, naprosto po statističkim podacima, postojala mogućnost

¹ Milorad Dodik je "poručio da je za Vladu neprihvatljivo da RS sude sudije muslimani"). (Dodik, 2018)

da najbrojniji konstitutivni narod – na primer Bošnjaci, čiji ukupan broj po popisu iz 2013. prelazi 50% stanovništva – postane 'nacija domaćin' i nametne svoju političku volju drugim konstitutivnim skupinama, bilo u cijeloj državi, bilo barem u jednom od njenih entiteta – naime u Federaciji Bosne i Hercegovine. Imajući na umu da je prevladavajuća većina Bošnjaka muslimanske vjerske pripadnosti, usporedba građanske države s 'islamskom' državom koju je iznio Dragan Čović, šef partije bosanskih Hrvata, HDZ-a, svakako već kompleksnom međuetničkom problemu dodaje i okus kulturnog sukoba tipa sraza civilizacija.² Zapravo, ono što se događa u toj perspektivi jest da kritika jedne, naizgled esencijalističke, univerzalističke opcije kao što je liberalna demokracija, zakriva činjenicu da je perspektiva koja ju dovodi u pitanje sama esencijalistička. Ona počiva na "esencijalističkom razumevanju 'etničkih skupina' kao političkih aktera" (Gagnon 2004: xviii), i prema tome na pretenziji univerzalizacije partikularne skupne pripadnosti u Bosni. Ili, da parafaziramo Gagnona, mobilizacija etničke politike – koja je prethodno bila započeta u ratu, protupravnom upotrebom sile te etničkim čišćenjem i masovnim ratnim zločinima – i sama je instrument demobilizacije građanske politike, koju se danas prikazuje kao 'sigurnosnu prijetnju'. Ipak, to suvremeno sistematsko potkopavanje legitimnosti građanske opcije samo razotkriva vrlo upitnu legitimnost nasilnog uspostavljanja postjećeg etnokratskog režima. Gagnon ističe:

Neposredna svrha tog nasilja bila je demobilizirati šire stanovništvo, sprječiti uspešnu proturežimsku mobilizaciju da sruši postojeće strukture moći u republici, premještanjem žarišta političkog diskursa i djelovanja s liberalizacije prema navodnim prijetnjama samom opstanku nacije, koja je iznova definirana u vrlo uskom smislu. Efekt nasilja bila je i konstrukcija homogenog političkog prostora, dakle političkog postora unutar kojeg su nametnuta antiliberalna, autoritarna shvaćanja hrvatstva (i srpskstva), u kojem su nazori elita-izazivačica i šire populacije koji nisu bili u skladu s HDZovskim pravom određene kao protuhrvatske (ili protusrpske). (Gagnon 2004: 122).

² "Poštujem one koji žele građansku državu, samo danas u BiH reći građanska država to znači klasičan unitarizam, u nekoj formi, teoretskom obliku, a to vam znači u osnovi islamsku državu", rekao je Čović. (Čović, 2018)

rođenje građanske opcije: 1989.-1992.

Zaista, što je građanska opcija u Bosni i Hercegovini i u kojoj je mjeri umjetna, upravljena protiv postojanja posebnih etničkih naroda? Suprotno uobičajenim pogledima u suvremenom javnom i političkom diskursu, po kojima se tu političku opciju obično pripisuje današnjim nenacionalističkim političkim partijama (socijaldemokratima, liberalima itd.), ta politička platforma je najstarija, premda ne sasvim jasno određena, politička platforma u 'demokratskoj' Bosni i Hercegovini artikulirana nasuprot hegemonoj komunističkoj ideologiji. Nastala je tokom 1989. i početkom 1990. na tragu liberalnih ekonomskih reformi predsjednika jugoslavenske vlade Ante Markovića, u početku na polju kulturnih prava (razne inicijative da se ponovo otvoru institucije etničko-nacionalnog identiteta koje su ranije pod komunističkim režimom bile zabranjene, forume za zaštitu kulturnih prava itd.) i liberalnih, uglavnom studentskih omladinskih medija kao *Valter* i *Naši dani*. UJDI (Udruženje za jugoslavensku demokratsku inicijativu), grupacija jugoslavenskih građanskih i političkih udruženja i intelektualaca osnovan je u Sarajevu u maju 1989. Po Gaji Sekuliću, on je bio "prva opoziciona građansko-politička organizacija u Bosni i Hercegovini,ako ne računamo kratkotrajno Udruženje za zaštitu ljudskih prava na Kosovu, koje su studenti Fakulteta političkih nauka u Sarajevu osnovali u jesen 1988." (Sekulić, 2006: 15).

Ustvari, prve političke partije, uključujući i one koje su pretendirale da predstavljaju kolektivna etnička prava, kao SDA (za Bošnjake), SDS (za Srbe) i HDZ (za Hrvate), prikazivale su se – osobito tokom izborne kampanje 1990. – kao pripadnice 'građanske opcije', ili kao građanska alternativa komunizmu. U to je vrijeme izgledalo da su civilnost, civilno društvo, građanski vokabular glavni jezik političkog artikuliranja, kao svojevrsna 'lozinka' za ulazak u političku arenu. Tako se, u početku, vrlo neprecizni termin 'građanska opcija' odnosio na sve nekomunističke i antikomunističke političke aktere voljne da se takmiče na prvim višepartijskim izborima u Bosni i Hercegovini u novembru 1990. Tek su nakon izbora 'narodne partije', premoćno pobijedivši na izborima, postepeno promijenile paradigmu političke artikulacije, otkrivajući svoje etnopolitičke ciljeve. Ovo vrlo kratko razdoblje između jeseni 1988. i izbijanja rata u aprilu 1992. može se smatrati vremenom početka, a istodobno i poraza 'civilnog društva' i "njegovog liberalno-demokratskog i socijalno-demokratskog potencijala" (Sekulić, 2006: 14) u korist etno-nacionalističkih političkih snaga koje su osnivale nacionalnu državu. Prvi organizirani izraz 'civilne opcije' kao reakcije na neizbjegni pad jugoslavenske komunističke hegemonije bio je UJDI (Udruženje za jugoslavensku demokratsku inicijativu), koji je, kako mu i naziv pokazuje, imao pričinu jugoslavenske ciljeve. Optiralo je za demokratizaciju odozgo prema dolje, zalažući se za demokratske izbore na jugoslavenskoj razini prije izbora u republikama. Kako su izbori prvo održani u republikama,

Skopje, Marš za toleranciju, 2014., CoalitionMargins, CC-BY 2.0

ta je opcija polako izblijedila i ustupila prostor građanskoj opciji u republikama. U tom svjetlu prvu jasnu političku artikulaciju bosanske 'građanske opcije' poduzeo je Savez socijalističke omladine – Demokratski savez Bosne i Hercegovine (buduća Liberalna stranka). U dokumentu od 15. 3. 1991. pod naslovom Memorandum Bosne i Hercegovine (s jasnim ciljem da se usprotivi nacionalističkom Memorandumu Srpske akademije nauka i umetnosti iz 1986., koji je po mišljenju mnogih ozbiljnih analitičara pokrenuo procese etničke nacionalizacije i poništavanja etničkog 'miješanja' u Jugoslaviji, koji je na kraju doveo do konačnog raspada), koji su napisali intelektualci i aktivisti Zdravko Grebo, Tarik Haverić, Đorđe Latinović i Martin Raguž, ponuđen je nacrt ustava građanske republike Bosne i Hercegovine. Kako objašnjava Raguž, taj građanski nacrt je "slobodan od svih ideoloških markera. Konceptualno, on počinje s građaninom kao nosiocem suvereniteta; Bosna i Hercegovina je definirana kao država svojih građana koja se zasniva na ljudskim pravima, slobodama, vladavini prava i socijalnoj pravdi, s Preambulom koja govori o povijesnim okolnostima utemeljenja Bosne i Hercegovina kao suverene i nedjeljive države Srba, Hrvata i Muslimana" (Raguž, 1991).

Raguž u nastavku opisuje predloženi dokument koji sadrži temeljne principe i ideje 'građanske opcije' do danas:

Dominantno mjesto u ovom tekstu ima poglavje o ljudskim pravima i slobodama koje su u skladu s evropskom demokratskom tradicijom. Nadalje, dokument dosljedno izvodi podjelu vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku granu, s polupredsjedničkim političkim sistemom u kojem je vlast predsjednika suštinski ograničena Ustavom. Vlada je autonomna, odgovorna parlamentu. Predsjednika Republike se bira direktno na mandat od pet godina; parlament je jednodoman, a posebno je težište na zaštiti manjina, lokalnoj samoupravi i etničkoj ravnopravnosti (Raguž, 1991).

Važno je primijetiti da je po tom nacrtu ustava Bosna i Hercegovina, u ekonomskom smislu, kapitalistička republika. Član 52 utvrđuje da se "ekonomski i društvena organizacija zasniva na slobodnom poduzetništvu i slobodnom toku rada, dobara i kapitala", a u sljedećim odredbama se garantira prava vlasništva (član 55) i jednake uvjete na tržištu (član 53). Od samog početka, svima koji su se zalagali za 'građan-

sku opciju' je jasno da Bosna i Hercegovina, za razliku od ostalih jugoslavenskih republika, nije monoetnička nacionalna država nego multietnička politička zajednica, i da "s takvim pluralnim nasljedjem ljudi ne mogu razumno očekivati da će politička i nacionalna privrženost izražavati duboku kulturu zajedničkih vrijednosti" (Gray, 2016: 147). Ali razumno se očekivalo da "ljudima bude zajedničko dovoljno poštovanje vladajućih ideja civilnog društva – ideja tolerancije, odgovornosti i ravnopravnosti u vladavini prava – da različitosti u društvu budu plodonosne umjesto da su povod za podjele" (Gray, 2016: 147). To 'racionalno' očekivanje – premda su ga ratna zvjerstva i daytonska realpolitika 'obuzdanih' virulentnih nacionalizama ozbiljno potkopale – i dalje je krajnji horizont onih koji se zalažu za građansku opciju u Bosni i Hercegovini. Krhkost tog 'očekivanja' najbolje je izrazio jedan od autora nacrta ustava, profesor Zdravko Grebo, koji je ozbiljno sumnjao u ostvarivost građanske opcije – ne samo u Bosni i Hercegovini nego i u ostalim jugoslavenskim republikama – suočene s teško naoružanim nacionalizmima. Rekao je da ne samo što su odsutni ozbiljni uvjeti za civilno društvo, nego "nema osnovnih uslova za uspostavljanje civiliziranog političkog života" (Grebo, 1992).

Zanimljivo je nadalje to što je Grebo postavio temeljnu dilemu koja, izgleda, i dalje progoni pristalice 'građanske opcije'. Kako je istaknuo vrlo slabe izglede da ta opcija zaživi, jedan novinar upitao ga je zašto se trudi pišući i boreći se za takvu opciju i zašto je prihvaća. Iznenadjuje možda upravo egzistencijalni ton Grebinog odgovora. Rekao je da to nastojanje odražava

potrebu da se unatoč nepovoljnim okolnostima uvaži određene stvari kao nešto što bez sumnje pripada nasljeđu civilizacije, stvari koje smatram doslovno svojim egzistencijalnim interesom / vrijednjima truda / kao što su: zaštita moje privatnosti, zaštita mojeg drugačijeg mišljenja, zaštita od samovoljne policijske represije, stvaranje uvjeta za slobodno političko natjecanje, za neovisno sudstvo, za istinsko javno mnenje, neovisne medije itd. (Grebo, 1992).

Povijest se zaista kretala na način kako je profesor Grebo predvidio. Tri vodeće nacionalističke partije su 18. 3. 1992. prihvatile tzv. Cutileirov plan, koji je Bosnu i Hercegovinu redefinirao na etno-teritorijalni način: "Bosna i Hercegovina bit će država

Poziciju bošnjačkih etnonacionalista samo se površno može smatrati različitom od pogleda bosanskih Srba i Hrvata. Premda se bošnjačka etnopolitika poziva na elemente 'građanske opcije' kao na svoju političku platformu, na teritorijima s bošnjačkom većinom svi elementi nacionalizacije efektivno su već prisutni. Međutim, baš kao što politička elita Srbije 'nekako' mora biti izvana prisiljena da prihvati odvajanje Kosova, bošnjačku političku elitu se mora 'prisiliti' ili 'bez njene volje' dovesti do opcije 'triju nacionalnih država' zbog enormne ideologijske diskrepancije u odnosu na proklamirane imperativne njene etnopolitike o 'nedjeljivosti' Bosne. U toj suptilnoj etnopolitičkoj strategiji bošnjački nacionalizam poprima neke elemente 'građanske opcije', iskriviljuje ih kako bi služili njegovim nacionalističkim ciljevima i tako ih potpuno kompromitira.

koja se sastoji od triju konstitutivnih jedinica zasnovanih na nacionalnom principu i uz uvažavanje ekonomskih, geografskih i drugih kriterija". Taj Plan je predviđao da Bosna bude konfederacija ili labav savez triju etničkih republika, suverenih nacionalnih država. Što je još gore, sada uz podršku međunarodne zajednice, prvi put u povijesti ove zemlje uveden je i legitimiran princip etničke teritorijalnosti, i on će ostati podloga svih kasnijih rasprava i pregovora o statusu Bosne i Hercegovine. Još gore, institucionalno i političko preuređivanje Bosne i Hercegovine u stilu 'Lige naroda' dodatno je ohrabrio nacionalističke snage, osobito srpske nacionaliste koje je podržavala Jugoslavenska armija, da krenu prvo u oružano 'provodenje' tog plana, što znači pokretanje i provođenje etničke i teritorijalne 'preraspodjele' unutar Bosne korištenjem sile kako bi uspostavile svoju 'nacionalnu konstitutivnu jedinicu', a kasnije, pošto je potpisana daytonski Mirovni sporazum, nastavljajući ekstremnu nacionalističku politiku separacije.

Iako je građanska opcija izgubila izbore 1990., daljnja povjesna kretanja, osobito oružana nacionalizacija i fragmentacija republike, nisu samo održala tu opciju na životu, nego su značila da su prestravljeni građani, suočeni s neizbjegivošću rata, posegnuli za njenim vokabularom da bi artikulirali svoje protivljenje nacionalizmu i daljnjoj fragmentaciji. U dvije prilike – 1. marta i 5.-6. aprila 1992. – dvoje masovne građanske demonstracije jasno su se suprotstavile etnonacionalističkom smjeru u kojem su vodili njihovu republiku. Kad su demonstranti 5. aprila uspjeli ući u zgrade Parlamenta i Vlade, uspostavili su otvoreni forum, 'narodni parlament' i zahtijevali da nacionalisti siđu s vlasti. Nažalost, došlo je

do pucnjave, zgrada parlamenta je granatirana, i gradanska inicijativa je udavljena pri rođenju. Započeo je brutalni, iscrpljujući nacionalistički rat. Ipak, jedno od najvećih dostignuća građanske opcije i ideja bio je dokument pod naslovom "Platforma djelovanja Predsjedništva Bosne i Hercegovine u uvjetima rata", koju je Predsjedništvo republike usvojilo u junu 1992. Platforma je ponavljala čvrstu opredijeljenost bosanske vlade za multikulturalizam, ravnopravnost naroda i građana, vladavinu prava i druge građanske vrijednosti. Nažalost, zbog sile oružja i 'prešutnog pristanka' međunarodne zajednice, Platformu su na marginu gurnuli mnogobrojni 'mirovni planovi', od kojih je svaki u potpunosti uvažavao etno-teritorijalne zahtjeve naoružanih nacionalističkih snaga.

'komunistički' korijeni građanske opcije

Pored skupa 'evropskih vrijednosti', još jedan izvor inspiracije za bosansku građansku opciju može se naći ne u bilo kojem univerzalističkom receptu, nego u potpuno lokalnoj, specifičnoj, kontekstualnoj baštini moderne bosanske političke zajednice. Taj izvor se nalazi u ciljevima antifašističke borbe koje je 1943. postavio ZAVNOBIH: Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine. Ovaj konvent, pod vodstvom komunističkog pokreta otpora, konstituirao je Bosnu i Hercegovinu kao suverenu republiku svih njenih naroda: Srba, Hrvata i Muslimana (Bošnjaka), odredivši je kao republiku koja *jednako* pripada svim trima, i u isto vrijeme ne pripada *nijednom* od njih posebno. Ta formula za Bosnu i Hercegovinu tako je prevladala uobičajeno

rješenje jednonacionalne države koje su podjednako prihvaćali i kapitalistički Zapad i socijalistički Istok. Umjesto dijeljenja Bosne i Hercegovine po etničkim linijama, ili nameantanja jednog od njenih naroda kao bosanske matične nacije, subjekt suvereniteta je prenesen u sferu živilih odnosa među skupinama, to jest u prostor između njih, podržavajući njihovo jedinstvo, zajedničke značajke, više-slojne interakcije koje su stoljećima oblikovali bosanski društveni identitet.

Nadalje, druga Deklaracija, pod naslovom Deklaracija o ljudskim pravima građana Bosne iz 1944., redefinirala je Bosnu i Hercegovinu kao republiku određenu na dva načina: kao zajednicu ravnopravnih naroda, ali i kao zajednicu ravnopravnih građana. Značaj tih dokumenata, koji su uspostavili modernu bosansku političku zajednicu, leži u tome što su djelovali daleko s onu stranu strogih ideoloških granica. Bez obzira na kasniju, prilično lošu komunističku provedbu, osobito na polju individualnih prava i sloboda, na nivou principa to 'dvostruko' određenje bosanske građanske republike – ravnopravnih naroda i ravnopravnih građana – ostalo je utemeljujućom idejom bosanske građanske opcije. K tome, unutar takvog okvira, Bosna i Hercegovina je zabilježila razvoj bez presedana na polju privrede, kulture, ali i svoje političke aktivne uloge tokom njene 'socijalističke faze'. Tako je, premda to može zvučati kao paradoks, jasno da građanska opcija ideologiski ima dva stupa – vrijednosti liberalno-demokratskog imaginarija koje su pojačavale osjećaje protiv komunističkog režima prije izbora 1990., ali također i osjećaje protiv etnopopolitike od 1990. na dalje. Drugi je stup princip ZAVNOBIH-a o ravnopravnosti naroda i građana, koji je de facto komunistički princip. Ustvari, odanost tom principu i antifašističkom nasljeđu ostala je sve do danas jaka linija podjele između gradanske opcije i etnopoličkih partija. Tu je također i pitanje do koje mjere je razumno govoriti o dvama stupovima jer je princip ljudskih prava i sloboda već uključen u dokumente ZAVNOBIH. Najraniji pobornici gradanske opcije, kao što je Zdravko Grebo, ponovo su uveli davno zaboravljenu Drugu deklaraciju o ljudskim pravima građana Bosne, jasno implicirajući da bi njena mnogo stroža primjena bila dovoljna za demokratizaciju republike. Prema tome, moglo bi se zaključiti da ZAVNOBIHovo dvostruko određenje republike kao političke zajednice ravnopravnih naroda i ravnopravnih građana, reinterpretirano u svjetlu baštine borbi za

ljudska prava, zaista ostaje temeljni princip građanske opcije. A prije izbijanja rata ta je opcija već bila oštro suprotstavljena etno-nacionalističkoj platformi za novu ustavnu organizaciju Bosne i Hercegovine.

Živi civilitet: 'tuzlanski put' i Distrikt Brčko

Suprotno hegemonoj perspektivi koja podrazumijeva da je Bosna kao zemlja održiva samo ako se zadovolji princip etničke teritorijalnosti, tom shvaćanju proturječi nekoliko primjera nenacionalne organizacije. U izvrsnoj studiji pod naslovom *Politika i društvo u Tuzli od 1992. do 1995.*, Ioannis Armakolas koncentrirat će se na slučaj Tuzle, jedine građanske političke zajednice nakon prvih izbora i njene borbe protiv nacionalističkih presezanja tokom rata, izvana i iznutra. Na osnovi opsežnog empirijskog istraživanja autor izdvaja nekoliko ključnih karakteristika takozvanog tuzlanskog puta, to jest građanske alternativne opcije, nasuprot nacionalističkoj i socijalističkoj jugoslavenskoj opciji koje su postojale početkom 1990-ih godina:

- bosanstvo [političko, kulturno, neetičko: A. M.];
- bosanska tradicija života zajedno u razlikama;
- antifašistička tradicija Tuzle [ovdje možemo dodati: 'i Bosne i Hercegovine': A. M.];
- novi umjereni komunitarizam: poštovanje tradicionalnih institucija; manje politiziran; širenje ili naglašavanje ujedinjujućih elemenata, marginalizacija onih koji dijele;
- fleksibilni etnički 'ključevi' [rotacija etničke dodjele važnih političkih pozicija: A. M.], podrška građanskim i liberalnim težnjama;
- međuetnička koegzistencija u kontekstu bosanskog jedinstva; slavljenje etničkog miješanja i kulturne raznolikosti;
- ponos Tuzlom, lokalni patriotizam (Armakolas, 2016: 118).

Unutar 'građanskog diskursa' bošnjačke etnopopolitike koju promovira SDA tokom rata, i još i danas, gore navedeni elementi postaju iskrivljeni, a u Armakolasovoj analizi oni izgledaju ovako:

- bosanstvo s jakim naglaskom na bošnjački identitet;
- bosanska tradicija zajedničkog života u razlikama [no uz jedan već prena-

Dakle, suvremeno pričanje nacionalista o 'bauku' 'građanske države' pokazuje se kao zgodan instrument ideoškog mobiliziranja za sve tri etnonacionalističke elite, pri čemu se srpska i hrvatska elita prikazuju kao žrtve hegemonih i unitarnih pretenzija Bošnjaka, dok bošnjačka elita razvija temu žrtve separatističkih aktivnosti drugih dviju. To viktimologjsko držanje je 'nulta točka' etničke mobilizacije na svim stranama, što stvara kontekst 'win-win' koji potiče proizvodnju zasebnih realnosti, društava i, na kraju, zasebnih teritorijalnih i političkih entiteta, 'etnopolsa', ili jezgara budućih monoetničkih država.

- glašen element, zalaganje za zajednički život više nije uvjerljivo – A. M.];
- otpor priznavanju antifašističke tradicije – jake revizionističke tendencije;
- jači komunitarizam: tradicionalne institucije i zajednice su u centru društva i politike;
- jači element komunitarizma u politici;
- međuetnička koegzistencija zasnovana na komunitarnim linijama; obeshrabrivanje miješanja i protivljenje kulturnoj raznolikosti;
- lokalni identitet isprepletan s bošnjačkom tradicijom i islamskom religijom. (Armakolas, 2016: 118)

Ovaj Armakolasov popis usporedbi jasno pokazuje nivo iskrivljavanja ili razlika između 'bošnjačke građanske opcije' i zajedničke 'građanske opcije'. Istinska – nacionalistička – narav bošnjačke građanske opcije pojavila se, po Armakolasu, tokom povoljnog momenta tokom rata u Tuzli, kada je SDA pokušao radikalizirati građane Tuzle i preuzeti političku vlast. Međutim, opstanak 'tuzlanskog modela' je omogućio upravo rat, koji je doveo do naoružavanja nosilaca građanske opcije s jedne strane, a s druge do kontrole nad resursima. Ipak, kako zapaža Armakolas, ta aktivna uloga građanske opcije stalno je slabila uslijed opće rekonstrukcije organizacije države koja je postajala sve više nacionalistička (usp. Armakolas, 2016: 119). Etnopolitička državna struktura, totalna kontrola nad institucijama, javnim resursima, medijima pa čak i nad civilnim društvom, u atmosferi stalnog sukoba i prijetećeg 'konačnog obračuna', kontrola i instrumentalizacija represivnog i ideologiskog državnog aparat-a, ekonomsko i egzistencijalno iznudivanje proizveli su politička glasačka tijela koja legitimiraju 'nacionalizirajuće' elite, a u isto vrijeme marginaliziraju građansku opciju.

Građanska opcija nije bila funkcionalna stvarnost samo u Tuzli. U značajnoj mjeri ona je i dalje prisutna u Distriktu Brčko Bosne i Hercegovine. Građanski, ili nenačionalistički način razmišljanja, ili ZAVNOBIH-ov princip dvostrukog određenja, djeluje također i u drugim kontekstima, a ne samo u socijalističkom, kao što pokazuje Brčko Arbitration Award iz 1999. Jasno iskazujući da

tribunal, umjesto da dodijeli trofej jednoj ili drugoj strani, treba poduzeti pozitivne korake koji će pružiti neposredno olakšanje, kako u smislu ljudskih prava tako i u smislu ekonomske revitalizacije, za hiljade ljudi pogodjenih siromaštvom koji žive u Brčkom i žele u njemu zasnovati svoj dom. (Arbitration Tribunal Award, 1999)

Arbitražni tribunal je svoje odlučivanje zasnivao na principima pravičnosti koji slijede iz perspektive interesa lokalnih individualnih stanovnika, konačno dodijelivši spornom području status kondominija, kao odjek principa ZAVNOBIH-a, koji je odredio da Distrikt Brčko jednako pripada obama entitetima i nijednome posebno. Time što je u Odluci Tribunala isključen princip etničkog teritorija postavljeni su faktički preduvjeti za prilično prosperitetnu liberalno-demokratsku, ili građansku zajednicu s relativno slabijim komunitarnim elementima, što jasno pokazuje da Bosna i Hercegovina nije osuđena na etnokraciju. U tom smislu A. Moore ističe da je "Brčko poslužilo kao primjer onoga što bi mogla biti multi-etnička Bosna – umjesto etno-teritorijalne podjele zemlje koju je inače uspostavio DMS". (Moore, 2013: 162)

zaključak: daljnje perspektive

Suprotno implikaciji nacionalističkog diskursa da građanska opcija namjerava nametnuti univerzalna apstraktima rješenja za specifični slučaj Bosne i Hercegovine, s Cutileirovim i svim kasnijim planovima, jedina koncepcija koja je stvarno bila nametnuta u domeni 'realpolitike' bio je zapravo univerzalistički obrazac konstrukcije nacionalne države u posebnom teritorijalnom dijelu Bosne i Hercegovine. 'Manjinski' diskurs etnonacionalističkih elita, osobito bosanskih Srba i bosanskih Hrvata, razvijen protiv 'većinske' opasnosti od Bošnjaka, očito će ostati dominantan sve dok se na teritorijima koji su ranije silom okupirani i nakon krupnog etničkog inženjeringa, ne postigne najviši mogući nivo nacionalne državnosti. Upravo je ta ideja nacionaliziranja teritorija Bosne i Hercegovine na koje se polaže pravo uvela etnička neprijateljstva i beskonačne krugove etničkih mobilizacija na svim stranama, koji bi prilično perverzno trebali završiti u tri odvojene (ili labavom konfederacijom povezane) nacionalne 'građanske' države. Kad na određenom teritoriju dominacija matičnog naroda postane neosporna, može se garantirati sva manjinska prava, i tako se, po bosanskim etnonacionalističkim elitama, može postići liberalnu demokraciju i organizaciju države u skladu s "evropskim vrijednostima".

Poziciju bošnjačkih etnonacionalista samo se površno može smatrati različitom od pogleda bosanskih Srba i Hrvata. Premda se bošnjačka etnopolitika poziva na elemente 'građanske opcije' kao na svoju političku platformu, na teritorijima s bošnjačkom većinom svi elementi nacionalizacije efektivno su već prisutni. Međutim, baš kao što politička elita Srbije 'nekako' mora biti izvana prisiljena da prihvati odavanje Kosova, bošnjačku političku elitu se mora 'prisiliti' ili 'bez njene volje' dovesti do opcije 'triju nacionalnih država' zbog enorme ideologičke diskrepancije u odnosu na proklamirane imperativne njene etnopolitike o 'nedjeljivosti' Bosne. U toj suptilnoj etnopolitičkoj strategiji bošnjački nacionalizam poprima neke elemente 'građanske opcije', iskriviljuje ih kako bi služili njegovim nacionalističkim ciljevima i tako ih potpuno kompromitira. Politička opcija koja tvrdi da prihvaca građansku opciju nije u stvarnosti ostvarila ništa na polju reintegracije društva Bosne i Hercegovine. Suprotno tome, ta

politička opcija se, skupa s drugim dvjema, intenzivno bavi proizvodnjom triju odvojenih društava unutar Bosne.

Dakle, suvremeno pričanje nacionalista o 'bauku' 'građanske države' pokazuje se kao zgodan instrument ideoškog mobiliziranja za sve tri etnonacionalističke elite, pri čemu se srpska i hrvatska elita prikazuju kao žrtve hegemonih i unitarnih pretenzija Bošnjaka, dok bošnjačka elita razvija temu žrtve separatističkih aktivnosti drugih dviju. To viktimologisko držanje je 'nulta točka' etničke mobilizacije na svim stranama, što stvara kontekst 'win-win' koji potiče proizvodnju zasebnih realnosti, društava i, na kraju, zasebnih teritorijalnih i političkih entiteta, 'etnopolsa' (Mujkić, 2007), ili jezgara budućih monoetničkih država. U takvom kontekstu građanska opcija je nešto poput usputne štete. Za jednu nacionalističku opciju – bošnjačku – to je polazište. Politički vokabular te elite obiluje gradanskim metaforama i terminima, no politička praksa je ipak nacionalizacija. Za druge dvije nacionalističke opcije – srpsku i hrvatsku opciju – građanska opcija je završna točka. One kažu da liberalnoj demokraciji, ali tek nakon reorganizacije čitave zemlje, pošto se ispunij odredene uvjete, prvenstveno uvjete jasne teritorijalne hegemonije matične etničke nacije nad posebnim dijelom Bosne i Hercegovine. Sve tri nacionalističke opcije istovremeno su i nacionalizirajuće opcije koje posjeduju institucije, ključne resurse ekonomski moći, cijelu mrežu ideologičkih državnih aparata duboko angaziranih u procesu proizvodnje njihovih zasebnih naroda i društava.

Što je politička budućnost te opcije, vezane uz ideju društva u njegovoj golemoj kompleksnosti i slobodnoj igri njegovih pluralnih životnih oblika? Suvremeni politički akteri, koji se sastoje od političkih partija koje neodredeno pretendiraju na 'građansku opciju' kao jedan od svojih političkih prioriteta kao što je Socijaldemokratska partija, Demokratski front, Građanska stranka i Naša stranka, čine se prilično slabi. Za to postoje razni razlozi. Prije svega, to je njihova inherentna ideologička neodredenost. Većina njih koristi 'građansku opciju' i 'lijevu opciju' kao međusobno zamjenjive. Mada je istina da i socijaldemokratske i liberalne partije širom Evrope, uz plimu ultrakonzervativnog nacionalizma, prolaze kroz kruz identiteta, mogla bi biti poželjna izvjesna platforma socijalno-liberalnog saveza; bolje fokusirana i artikulirana ideologija tih partija mogla bi koristiti njihovoj razgovijetnoj vidljivosti za

birače. To bi im također pomoglo da postanu vidljive i uvjerljive na još uvijek politički monolitnim područjima pod čvrstom kontrolom srpske i hrvatske nacionalističke elite. Drugo, pitanja vodstva koja političko djelovanje i sporove svode na interpersonalne odnose su rak-rana tog političkog bloka. Treće i najvažnije, po mojem sudu, budući da akteri građanske opcije moraju u predvidivoj budućnosti djelovati unutar neprijateljskog etnokratskog institucionalnog uređenja, moraju razviti djelotvornije, i subverzivne, načine borbe s njim. Do sada je njihova uspješnost, čak i kad pobijede na izborima i faktički dođu na vlast kao 2000. i 2010., bila prilično slaba. Dakako, dio krivnje snosi etnički diskriminatorska institucionalna organizacija Bosne i Hercegovine, koja prisiljava pobjednika da uđe u koalicije s ideološki suprotnim partnerima. Ali ne može se oslanjati na izgovore. S tim u vezi, pored cilja jačanja partijske baze na hrvatskim i srpskim područjima, treba raspraviti i neke nove ideje o organizaciji partije. Budući da je reprezentativna demokracija općenito u dubokoj krizi legitimnosti, treba razmotriti nove oblike političke organizacije i artikulacije. Izborne pobjede Macrona, Syrize, pa čak i Mosta u Hrvatskoj, jasno pokazuju da će jedan od budućih oblika političke organizacije biti neka vrst kombinacije političke partije i pokreta blisko povezane s građanima. Ti događaji su pokazali da, nasuprot dominantnim pogledima i u političkoj teoriji i u političkoj praksi, ljudi, individualne građanke i građani, zaista žele da ih se čuje, da se s njima savjetuje, da ih se pita. Ustvari, kako uvjerljivo zaključuje H. Arendt, "pravo

da se ima prava u temelju je političko pravo; to je pravo da se na značajan način pripada političkom prostoru" (Birmingham, 2006: 59). Vladajuća etnokracija zasniva se upravo na suprotnome – na tome da se osobno *ne* pripada političkom prostoru. Politički značaj građanina ili građanke iscrpljuje se u njihovom članstvu u ovoj ili onoj skupini, pri čemu su njihovi glasovi nepopravljivo ušutkani u korist vike i galame etnonacionalističkih oligarhija. Treba poticati efektivni kontakt i participaciju građanki i građana unutar pokreta i s višim razinama stranke. Politički akteri moraju se koncentrirati na stvaranje uvjeta za značajno političko nastupanje građanina i građanke. Tada političko "vodstvo", ako još uopće treba igrati neku ulogu, mora obavljati poduzetničku funkciju, ne diktirajući drugima niti dje lujući u njihovo ime, ili čak polažući pravo na to da ih predstavlja, nego naprsto kao operater okupljanja unutar mnoštva koje se samo organizira i surađuje u slobodi i ravнопravnosti da bi proizvodilo "bogatstvo" (Hardt, Negri, 2017: xviii). Kao oblik 'demokratskog poduzetništva', utemeljen u dinamici svakodnevnog društvenog života koji obilježavaju mnogobrojni indikatori, nove mreže solidarnosti, načini suradnje, utemeljeni, ako hoćete, u zajedničkom jeziku koji govore sva tri 'duboko podijeljena' bosanska naroda, građanska opcija ima izgleda jer se ona nepokolebljivo oslanja na ideju koju je razvio J. Gray, da "nam za život skupa u miru nisu potrebne zajedničke vrijednosti. Potrebne su nam zajedničke institucije u kojima mogu koegzistirati mnogi oblici života" (Gray, 2016: 25). ■■

reference:

- Armakolas, 2016: Armakolas, Ioannis, *Politika i društvo u Tuzli od 1992. do 1995. godine* (Sarajevo: University Press, UMHIS, 2016)
- Birmingham, 2006: Birmingham, Peg, *Hannah Arendt and Human Rights* (Bloomington: Indiana University Press, 2006)
- Gagnon, 2004: Gagnon, V. P., *The Myth of Ethnic War* (Ithaca and London: Cornell University Press, 2004)
- Gray, 2016: Gray, John, *Gray's Anatomy* (Penguin Books, 2016)
- Grebo, 1992: Grebo, Zdravko: "Da li će ikad doći proljeće???", interview, Sarajevo, Spektar – Dodatak, januar 1992., 1-2
- Hardt, Negri, 2017: Hardt, Michael, i Negri, Antonio, *Assembly* (Oxford University Press, 2017)
- Howard, 2012: Howard, Lisa Morje: "The Ethnocracy Trap", *Journal of Democracy*, Vol. 23, 2012; 155-169
- Moore, 2013: Moore, Adam, *The Localized Dynamics of Peacebuilding* (Ithaca and London: Cornell University Press, 2013)
- Mujkić, 2007: Mujkić, Asim, "We, the Citizens of Ethnopolis", *Constellations*, March 2007 – Vol. 14 broj 1, str.: 112-128
- Raguž, 1991: Raguž, Martin: Uvod. Nacrt Ustava Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, *Naši dani* - Dodatak, 15. 3. 1992.
- Sekulić, 2006: Sekulić, Gajo, *Individuum i nasilje* (Sarajevo: Rabić, 2006)
- Taylor, 2004: Taylor, Charles, *Modern Social Imaginaries* (Durham and London: Duke University Press, 2004)

dokumenti:

- 'Cutileirov plan' od 18. 3.: "Izjava o principima za novo ustavno uređenje BiH", Sarajevo, *Oslobodenje*, 19. 3. 1992.
- Arbitration Tribunal Award, 1999: *Essential Legal Texts of the Brčko District of Bosnia and Herzegovina* (Brčko: Skupština Brčko Distrikta BiH, 2009).
- Čović, 2018: "Građanska država - islamska država", <http://www.rtbn.com/3895898/gradjanska-drzava-islamska-drzava>, 22. 3. 2018.
- Dodik, 2018: Milorad Dodik: Sud BiH sudi RS na nacionalnoj osnovi, D. Šajinović 10. 12. 2008., <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Milorad-Dodik-Sud-BiH-sudi-RS-na-nacionalnoj-osnovi/33926>, preglezano 22. 3. 2018.

antifašizam, komunizam i jugoslovenska državna ideja u raljama nacionalizma

Srđan Milošević

Posle sloma Jugoslavije i napuštanja marxističke paradigmе u razumevanju nacionalnog pitanja antifašizam je, posle mnogo krivudanja i posrtanja, kao ideologema postao najvažnija sporedna stvar u procesu izgradivanja postjugoslovenskih nacionalnih identiteta. Ipak, pomenut krivudavi put nije bio kreativno osmišljavanje i plodna reinterpretacija jednog značajnog sadržaja kakav je naslede antifašističke borbe. Tu je više reč o tumaranjima i stranputicama koje nisu izvele društva na pravi put u razumevanju antifašizma, iako je sam pojam ponovo dobio na značaju. Razlog pomenutim lutanjima i stranputicama nalazi se, po shvatanju autora ovog priloga, u do iracionalnosti negativnom odnosu prema jugoslovenstvu i jugoslovenskim komunistima.

Do statusa koji danas ima antifašizam je dospeo kroz etape, premda različiti sadržaji koji odgovaraju svakoj od etapa sa postojećim dominantnim u datom trenutku. Naime, shvaćen kao borba protiv fašističkih okupatora i njihovih saradnika u Jugoslaviji za vreme Drugog svetskog rata, antifašizam je u postjugoslovenskom periodu, naročito u Hrvatskoj i Srbiji, vrednovan pretežno na dva načina: odbacivan je kao obmana, kao pogrešno opredeljenje zabludelih otpadnika od nacionalnih idea, odnosno prihvatan je kao autentično obeležje (isključivo ili dominantno) sopstvenog nacionalnog korpusa, dok su "drugi" prikazivani kao fašisti ili saradnici fašizma, a u najboljem slučaju – sasvim zanemarivani. Oba ova shvatanja bila su u najdubljem smislu reči revizionistička.

Do statusa koji danas ima antifašizam je dospeo kroz etape, premda različiti sadržaji koji odgovaraju svakoj od etapa sastoje i danas: razlikuje se samo koja je od postojećih paradigmi dominantna u datom trenutku. Naime, shvaćen kao borba protiv fašističkih okupatora i njihovih saradnika u Jugoslaviji za vreme Drugog svetskog rata, antifašizam je u postjugoslovenskom periodu, naročito u Hrvatskoj i Srbiji, vrednovan pretežno na dva načina: odbacivan je kao obmana, kao pogrešno opredeljenje zabludelih otpadnika od nacionalnih idea, odnosno prihvatan je kao autentično obeležje (isključivo ili dominantno) sopstvenog nacionalnog korpusa, dok su "drugi" prikazivani kao fašisti ili saradnici fašizma, a u najboljem slučaju – sasvim zanemarivani. Oba ova shvatanja bila su u najdubljem smislu reči revizionistička.¹

Kada je antifašizam odbacivan (a i kada se to danas čini) osnovno je njegovo povezivanje sa komunistima, a preko njih i sa Jugoslavijom. U toj se interpretaciji jasno uočava da je antifašistička borba u najvećoj meri bila delo Komunističke partije Jugoslavije (KPJ), koja se tokom Drugog svetskog rata stavila na čelo oslobodilačke akcije čiji je cilj, pored sloma fašizma, bila i obnova i preuređenje Jugoslavije kao države. U dominantno antikomunističkom i antijugoslovenskom ozračju ova ova opredeljenja – antifašističko i jugoslovensko – postala su nepoželjna. Kriterijum je bio nacionalni, a zapravo – nacionalistički. Komunisti su proglašavani za izdajnike nacionalnih interesa koji su shvatani kao navodne potrebe, izmišljena prava i šovenski zahtevi pojedinih etnosa u odnosu na druge. Stojeci na suprotnoj strani od takvih zahteva komuništii su percipirani kao ultimativni neprijatelji unutar sopstvenih etničkih korpusa. Opredeljenje komunista za Jugoslaviju samo je pocrtavalo tu proizvoljnu kvalifikaciju, budući da je u dominantnim interpretaci-

Opredeljenje komunista za Jugoslaviju samo je pocrtavalo tu proizvoljnu kvalifikaciju, budući da je u dominantnim interpretacijama sama Jugoslavija, kao državna ideja, postala simbol nacionalnog ugnjetavanja. Tako je doživljena u svim nacionalističkim narativima, bez izuzetka. Budući komunistički i jugoslovenski, antifašizam Narodnooslobodilačkog pokreta postao je, dakle, i sam neprihvatljiv. U najekstremnijim interpretacijama ovog usmerenja, čak je i kolaboracija sa fažizmom opravdavana kao "nacionalno odgovorno" postupanje, a zločini u ime nacije negirani ili opravdavani.

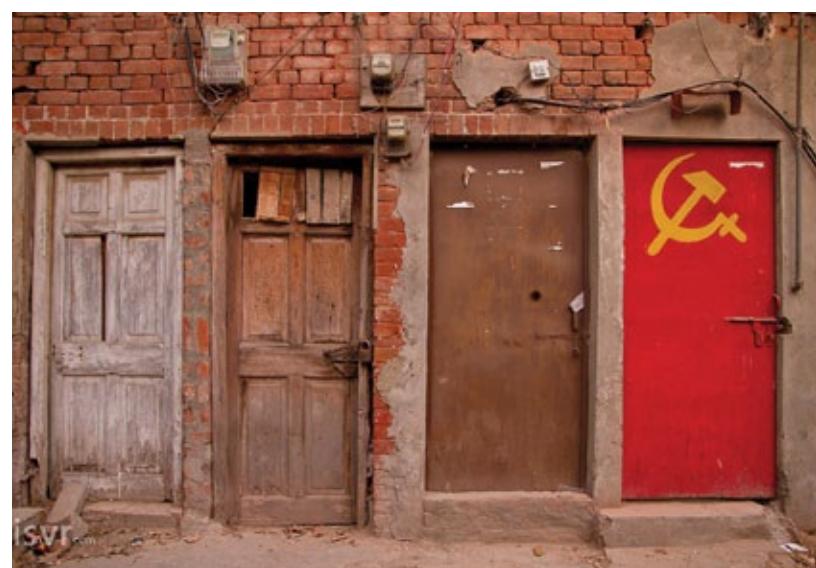
jama sama Jugoslavija, kao državna ideja, postala simbol nacionalnog ugnjetavanja. Tako je doživljena u svim nacionalističkim narativima, bez izuzetka. (Pri tome, treba podvući da nije svako opredeljenje koje je favorizovalo nestanak tog državnog okvira u konkretnim istorijskim okolnostima puko nacionalističko antijugoslovenstvo. Sasvim pojednostavljeni govoreći, legitiman je odnos prema ideji multietničkog državnog okvira uvidjanje da je on usled određenih okolnosti postao neodrživ. To je drugačije od stanovišta da je sama ideja takve zajednice a priori nepoželjna zbog toga što bi uključila i pripadnike jednog ili drugog naroda, koji je percipiran kao neprijateljski.) Budući komunistički i jugoslovenski, antifašizam Narodnooslobodilačkog pokreta postao je, dakle, i sam neprihvatljiv. U najekstremnijim interpretacijama ovog usmerenja, čak je i kolaboracija sa fažizmom opravdavana kao "nacionalno odgovorno" postupanje, a zločini u ime nacije negirani ili opravdavani.

Posle ovakvog proterivanja antifašizma iz kulture sećanja, ta tradicija preživljavala je na marginama društva, ponekad, doduše potpuno beživotno, prisutna u nekom prazničnom kalendaru ili usputno primećena, kada se to činilo korisnim sa nacionalnog stanovišta. Sa približavanjem okrugle, šezdesete godišnjice pobede nad fažizmom i sa rešenošću Evrope da se taj datum na dostojanstven način obeleži, odjednom je antifašizam postao sadržaj koji je prepoznat

¹ Zbog čestih primedbi da je *revizionizam* zapravo dobrodošla pojava, koja je rezultat slobode u razmišljanju o prošlosti i u interpretaciji događaja, važna je sledeća napomena: revizionizam kao pojam, kao stručni termin, označava primarno ideolesku, političku impoziciju u određeni istorijski narativ, istoriografski ili iz domena kulture sećanja. Prepostavka je da je narativ koji se "revidira" zasnovan na pouzdano utvrđenim činjenicama i interpretativno verodostojan. Taj narativ, naravno, i sam može biti i najčešće jeste vrednosno obojen. Iako su različite interpretacije i moguće i poželjne, nisu sve podjednako verodostojne. Revizionizam je, kada nije otvoreno falsifikovanje prošlosti, pouzdano i dokazivo njena pogrešna interpretacija. Nauci i na njoj zasnovanoj kulturi sećanja nije potrebna revizija već unapredavanje naučnog znanja, njegova evolucija, i nisu joj potrebi istoričari kao revizori već kao odgovorni istraživači prošlosti.

kao važna evropska legitimacija. Od zemalja nastalih raspadom Jugoslavije navodni antifašizam je tokom čitavog perioda bio zvanično opredeljenje u Srbiji, ali je histrično antititoističko raspoloženje stvaralo šizofreniju sa kojom se nije moglo nikako izaći na kraj: odvojiti Tita od antifašizma delovalo je proizvoljno čak i sa stanovišta svakoj proizvoljnosti sklonog nacionalizma; vratiti u igru Tita bilo je neprihvatljivo, pa je lažni antifašizam tavorio u sopstvenoj protivrečnosti, podjednako besmislen kao Miloševićeva "odbrana Jugoslavije". Međutim, kada je u kontekstu pomenutog jubileja antifašizam počeo ponegde da se glasnije ističe, uz naglašavanje doprinosa isključivo pripadnika sopstvenog naroda, javile su se odgovarajuće reakcije na drugim stranama: partizani su odjednom postali prihvatljivi, izbačena je parola "antifašizam – da, komunizam – ne", antifašistički pokret je "očišćen" od svog vođstva, a sve učestalija postala je fraza da "nisu svi partizani bili komunisti". Ova formula postala je toliko moćna da je sasvim zanemareno da je organizovanje antifašističke borbe ipak bilo u najvećoj meri delo KPJ, bez koje Narodnooslobodilačkog pokreta verovatno ne bi ni bilo, što je ranije korišćeno upravo kao razlog odbacivanja ili zanemarivanja antifašizma. Postalo je nevažno i to što su od građanskih (nekomunističkih) aktera tek neki, a od komunista baš svi bili borbeni antifašisti. Postalo je nevažno i još nešto što je ranije služilo "kompromitaciji" antifašizma: neodvojivost njegovih nosilaca od jugoslovenske ideje, čak i onda kada nisu bili komunisti. Sasvim je zanemareno da je antifašizam u Jugoslaviji bio to što jeste i da je postigao to što je postigao zahvaljujući tome što je stasavao na načelu bratstva i jedinstva jugoslovenskih naroda, odnosno saradnje antifašističkih snaga kojih je bilo među pripadnicima svakog od njih. U svojoj ogromnoj većini antifašisti Hrvati, antifašisti Bošnjaci, antifašisti Srbi i drugi bili su – jugoslovenski antifašisti.

Isticanje značaja antifašizma koje se u postjugoslovenskoj fazi intenziviralo najpre u Hrvatskoj naročito je uznemirilo duhove u Srbiji, gde je odjednom partizanska borba za oslobođenje postala identitetski bitna: partizani su bili prvenstveno Srbi, a ostali su u borbi učestvovali tek marginalno. Pripadnici NOP-a koji su bili srpskog porekla

"Komunizam je dobio boje",
snimio Usman Malik,
CC-BY-NC 2.0

dobili su izvesno priznanje, ali je Tito ostao sasvim u mraku namernog i zato lažljivog zaborava. Pod uticajem monopolisanja antifašizma u evropskom okviru, koje se sve više širilo iz Kremlja, srpski nacionalisti su sasvim aproprisali jugoslovenski antifašizam, predstavljajući sebe kao njegove jedine stvarne zastupnike, čiju su osnovu suzili na Srbe. U Hrvatskoj je situacija donekle slična, ali je od prenaglašenog isticanja značaja Hrvata u NOP-u veći problem gotovo potpuno brisanje Srba. U Bosni i Hercegovini naročito je destruktivna uloga Republike Srpske i njenog "četničkog partizanstva", dok među Bošnjacima postoji sklonost ka umanjivanju negativne uloge Bošnjaka kolaboracionista u Drugom svetskom ratu. Uloga srpskog faktora u raspadu Jugoslavije i ratovima deve desetih umnogome je uticala na odsustvo pijeteta za srpske žrtve tokom 1941–1945. Tako se došlo do bizarne formule antijugoslovenskog, antikomunističkog, antititoističkog i etnocentričnog antifašizma, tj. do nacionalnih antifašizama koji su po svemu nalik upravo na ono čemu se tobože suprotstavljaju.

Svima bi trebalo da bude prihvatljivo da priznanje istine o jugoslovenskom i (organizaciono) pretežno komunističkom karakteru antifašizma ne znači prizivanje povratka niti komunista niti Jugoslavije. Ta istina nas mora podučiti tome da je saradnja moguća, kao i da zajednički napor usmeren ka važnom cilju ima istorijsko utemeljenje: važno je to iskustvo, iako zajednički cilj danas može da bude i jeste drugačiji od onog od pre nekoliko decenija. ■■■

transcendiranje konsocijacionizma: u podršku građanskoj Bosni i Hercegovini

Senada Šelo Šabić

Konsocijacijska rješenja su skupa, složena i rigidna. Ona ne dopuštaju preobrazbe koje prirodno prolazi svako dinamično, progresivno društvo. Ona cementiraju podjelu vlasti koja je postojala krajem sukoba i okamenjuju politiku. To je u BiH dovelo do etnizacije politike. Sve se u bosanskoj politici vrti oko etniciteta – izbori, formiranje vlada, obrazovanje, regionalni razvoj, diplomacija, infrastruktura, mediji, socijalna politika, pravosuđe i mnogo drugih stvari.

Od svršetka rata 1995., Bosna i Hercegovina (BiH) nije postigla značajnije prodore u funkcionalnosti i prosperitetu. Kriza za krizom – tako u 2018. izgleda bosanska politička realnost. Ima li kraja tom previranju? Ovaj esej zastupa tezu da se Daytonski mirovni sporazum, koji je, da bi završio rat u BiH, uveo konsocijacijski režim, više ne može smatrati vjerodostojnim okvirom za stvaranje stabilne, funkcionalne i prosperitetne Bosne i Hercegovine, s pretenzijom na članstvo u EU.

granice konsocijacionizma

Konsocijacionizam, ili mehanizam podjele vlasti, koristi se za upravljanje sukobima u duboko podijeljenim društvima. Ne postoji jedinstven konsocijacijski model – njihove pojedinosti ovise o konkretnim kontekstima u kojima su usvojeni. Elementi konsocijacijskog modela mogu biti načelo proporcionalnosti na izborima i u imenovanju na upravne položaje, teritorijalna autonomija, priznanje grupnih prava, zaštita pravā manjina, federativno ili konfederativno uredenje i druge metode.¹ Dva klasična primjera u Evropi su Nizozemska i Belgija, kao i Sjeverna Irska i Cipar. Izvan Europe različita se konfederativna uređenja primjenjuje u Libanonu, Nigeriji, Burundiju, Istočnom Timoru, Afganistanu, Kambodži i tako dalje. Bliže Bosni i Hercegovini, može se vidjeti oblike konsocijacionizma u Makedoniji i na Kosovu.

Putanja primjene tog modela u novijoj povijesti pokazuje da je on postao priručno sredstvo za završavanje ratova u raznim dijelovima svijeta. Međunarodna zajednica je razvila sklonost ka uključivanju rješenja podjele vlasti u mirovne sporazume. Drugim riječima, "podjela vlasti postala je omiljeno sredstvo izgradnje mira i demokracije nakon gradanskih ratova".²

Unatoč povećanoj učestalosti njene primjene, upitna je stopa njene uspješnosti u

¹ Timothy Sisk (1996) Power Sharing and International Mediation in Ethnic Conflicts. Washington, D.C.: USIP.

² Kompilacija Matthijsa Bogaardsa iz P. G. Roeder i D. Rothchild, ur. (2005) Sustainable Peace. Power and Democracy after Civil Wars. Cornell UP. M. Bogaards (2006) Democracy and Power-Sharing in Multinational States: Thematic Introduction. *International Journal on Multicultural Societies* 8(2):121.

stvaranju uvjeta za trajan mir.³ Sporazum o podjeli vlasti može biti dobra osnova za okončavanje ratova, ali njena sposobnost da pridonese trajnom miru mnogo je slabija. Njen je glavni nedostatak što dugoročno ograničava demokraciju. Demokraciju ne bi trebalo mijenjati za mir, ali životna zbilja često dovodi do takvih nepopularnih ustupaka. Većina autora koji pišu o sporazumima podjele vlasti slaže se, međutim, da ih je najbolje uzeti kao kratkoročna rješenja koja, u idealnom slučaju, treba zamijeniti inkluzivnijim i pluralističnjim rješenjima kada to dopuste politički uvjeti.

Rizici povezani s dugoročnim sporazumima podjele vlasti jesu "ograničenja demokracije, stvaranje institucionalnog oružja za etničke poduzetnike, težište na međuetničkoj dodjeli pozicija i resursa, problem nadmetanja i ekstremizma, nedjelotvornost vlade, krutost vlasti i neodgovarajuće provođenje propisa".⁴

Bosna i Hercegovina je iskusila sve te, gore navedene rizike, a proživljava i "ozbiljnu pat poziciju".⁵ Konsocijacijska rješenja su skupa, složena i rigidna. Ona ne dopuštaju preobrazbe koje prirodno prolazi svako dinamično, progresivno društvo. Ona cementiraju podjelu vlasti koja je postojala krajem sukoba i okamenjuju politiku. To je u BiH dovelo do etnizacije politike. Sve se u bosanskoj politici vrti oko etniciteta – izbori, formiranje vlada, obrazovanje, regionalni razvoj, diplomacija, infrastruktura, mediji, socijalna politika, pravosuđe i mnogo drugih stvari.

Timothy Sisk je sažeо tu prekarnu dinamiku između želje da se u kratkom roku doneše mir i sposobnosti sporazuma o podjeli vlasti da taj mir učini trajnim. "Premda podjela vlasti može biti poželjna, pa i nužna kao neposredan izlaz iz smrtonosnih etničkih ratova, podjela vlasti nije održivo dugoročno rješenje za upravljanje neizvjesnošću u etnički podijeljenim društvima."⁶

Što se može učiniti?

Svaki je slučaj zaseban univerzum. Literatura o konsocijacionizmu uvažava da nema fiksiranih modela i da, prije svega, čak ni tradicionalni primjeri opisani u literaturi, kao što su Nizozemska i Belgija, nisu teorijski jednoznačni.⁷ Oslanjajući se na intrinzične karakteristike posebnih slučajeva, teorija nas neće mnogo prosvijetliti o tome kako prevladati dugoročne izazove funkcionalnosti i stabilnosti zemlje koja usvoji konsocijacijski režim. Može se naglasiti dvije značajke:

- konsocijacijski režimi imaju tendenciju da s vremenom postanu rigidni, ne ostavljajući mnogo prostora za prilagodavanje promijenjenim okolnostima koje su realnost političkog života bilo koje zemlje
- konsocijacijski režimi su sporazumi kojima dominiraju elite, u kojima se dogovaraju elite i u kojima je nesudjelovanje gradana poželjan, gotovo obavezan uvjet.⁸

Zadržimo se malo na objema ovim značjkama obzirom na današnju Bosnu i Hercegovinu, uzimajući u obzir nasljeđe koje je stvorio Daytonski mirovni sporazum, držeći na umu cilj da se BiH učini stabilnom, funkcionalnom i prosperitetnom državom, perspektivnom članicom EU.

Rigidnost političkog života smanjuje sposobnost zemlje da reagira na promjene do kojih neizbjježno dolazi i na domaćem i na međunarodnom planu. BiH od prije dvadeset godina i BiH danas postoje u dvama potpuno različitim svjetovima. Inovacije, tehnološka revolucija, ekonomski razvoj, napredni standardi obrazovanja, sigurnosni izazovi, zdravstveni prioriteti, brzi transport, novi kanali komuniciranja, brige zbog okoliša, migracije i demografske promjene neopozivo su promijenile naš svijet u posljednjih dvadeset godina. Uspješne države prilagodljive su i otporne, a ne rigidne. Slabe zemlje, u kojima je odlučivanje sporo, u kojima raskorak interesa lidera vuče u različitim pravcima, u kojima nema angažmana za veće javno dobro, i u kojima

⁷ Kris Deschouwer (2006) *And the peace goes on? Consociational democracy and Belgian politics in the twenty-first century*. West European Politics (29)5:896.

⁸ K. Deschouwer (2006), koji preuzima od Luca Huyse (1971) *Passiviteit, pacificatie en verzuilheid in de Belgische politiek*. Antwerpen: Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij. Usp. i Rudy B. Andeweg (2000) *Consociational democracy*. Annual Review of Political Science 3(1): 509-536.

³ Bogaards, 2006: 121.

⁴ Ibid.

⁵ Donald L. Horowitz (2014) *Ethnic Power Sharing: Three Big Problems*. Journal of Democracy 25(2): 5-20.

⁶ Ibid.

politiku više hrani strah nego povjerenje, osuđene su na neuspjeh.

Druga značajka konsocijacionizma je elitizam. Međutim, ako je u prošlosti bilo moguće isključivanje građana iz odlučivanja, zahvaljujući promjenama političke kulture manje je izgledno da građani nekolicini lidera poklone isključivo pravo da odlučuju o nizu pitanja koja se tiču njihovih života. Uključivanje građana u politiku može biti konfuzno, može tražiti dosta vremena, može biti nekohherentno. Zapravo, gotovo uvijek i jest tako. Pa ipak, vremena u kojima su kraljevi i sultani uživali privilegij da svojim podanicima određuju sudbinu pripadaju knjigama o povijesti. Unatoč mogućoj konfuznosti i kompleksnosti uključivanja građana u politiku, to je u razvijenim demokracijama norma, čak i onda kad, kako se često dogada, angažman građana ne nudi uvijek napredne ideje.

Ove godine 27 država članica EU uključilo se u inicijativu da sa svojim građanima vodi dijalog o širokom rasponu tema. Značaj te inicijative ne treba preuveličavati, a ne treba ga ni umanjivati. Buduća članica EU, kako se BiH predstavlja, trebala bi uvažiti političku realnost organizacije kojoj se želi priključiti.

građanska država

Već svjesni ograničenja funkcionalnosti i prosperiteta BiH koji proizlaze iz etničke podjele vlasti, autori Daytonskog mirovnog sporazuma uključili su u sistem i građanski princip, koji je u određenom periodu i proširivan, uglavnom pod međunarodnim pritiskom. Tokom posljednjeg decenija građanski element u politici BiH sistemske potkopavaju etnički lideri. Produbljene etničke podjele pridonijele su političkom i ekonomskom pogoršanju. Građani se masovno iseljavaju iz BiH, želeći naći bolje mjesto za rad i život.

Antiteza etničkoj politici u BiH je građanski koncept. Njega žestoko kritiziraju isti oni etnički politički poduzetnici koji tvrde da bi građanska BiH bila jednaka unitarnoj državi u kojoj bi prevlast imali Bošnjaci.⁹ Ali što je to u pojmu građanske države tako odbojno etničkim poduzetnicima?

Građanska država zasniva se na građanskom nacionalizmu, koji stvara osje-

Sudeći po tvrdnjama etničkih poduzetnika, postoji jedan protuintuitivan odgovor. Od ispitanika se tražilo da odaberu jedan od šest mogućih odgovora zašto se protive integriranju BiH u EU. Ispitanici dosljedno i velikom većinom biraju strah od viših poreza i porasta troškova života (2015. – 62,3%; 2016. – 51,1%; 2017. – 55,4%). Znatno manji broj odabralo je kao odgovor gubljenje kulturne raznolikosti (2015. – 12,3%; 2016. – 5,3%; 2017. – 5,2%). To znači upravo da relativno malen postotak ljudi u BiH smatra da su u protivljenju integraciji u EU značajna pitanja identiteta. Isto to moglo bi se proširenjem primijeniti i na njihovu vlastitu državu – značajno veći broj ljudi u BiH smatra da su im ekonomska pitanja najvažnija.

ćaj pripadanja državi na osnovi principa državljanstva, tj. uključenosti svih članica i članova nekog društva u politički savez pojedinaca koji uživaju jednakna prava i podlijezu zakonima države. Građanski nacionalizam svoju inspiraciju crti iz liberalizma, političke ideologije zasnovane na načelima slobode i ravnopravnosti svih ljudskih bića. On je stvorio temelje vrijednosti kao što su sloboda govora, religije i udruživanja, da navedemo samo nekoliko njih. Oksfordski rječnik opisuje građanski nacionalizam na sljedeći način: "Politički stav odanosti i odlučne podrške svojoj zemlji kombiniran s osjećajem zajedništva sa sugrađankama i sugrađanima, osobito nasuprot sličnom stavu zasnovanom na etničkoj pripadnosti, rasi ili religiji."¹⁰

Povijesno, "nacije su formirali ljudi iz iste etno-jezičke skupine".¹¹ Međutim, filozofzi su u doba prosvjetiteljstva počeli propovijediti povijesne temelje države. Liberalizam je rođen u prosvjetiteljstvu. Američka Dekla-

⁹ Srna (2018) Dodik: SAD i dalje pokušavaju izgraditi BiH kao unitarnu državu. Nezavisne novine. 23. 1. <https://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dodik-SAD-i-dalje-pokusavaju-izgraditi-BiH-kao-unitarnu-drzavu/461693>

¹⁰ See https://en.oxforddictionaries.com/definition/civic_nationalism

¹¹ What is civic nationalism? Definition and Examples. Available at <https://study.com/academy/lesson/what-is-civic-nationalism-definition-examples.html>

*Potpisivanje Dejtonskog mirovnog sporazuma,
"20 godina od prve veće misije
NATOa za održavanje mira",
Organizacija sjevernoatlantskog
pakt-a NATO,
CC-BY-NC-ND 2.0*

racija neovisnosti iz 1776., koja priznaje prava na život, slobodu i ostvarivanje sreće, te francuska Deklaracija prava iz 1789., koja zastupa liberté, égalité, fraternité, pisane su s liberalnim vrijednostima na umu.

Unatoč preprekama, liberalna načela prožela su svijet. Upisana su u ustave širom svijeta i služe kao osnova za razvoj otvorenih, progresivnih društava. Evropska Unija se zasniva na liberalnim demokratskim vrijednostima.

Kako BiH planira biti dio modernog svijeta, da i ne govorimo o članstvu u EU, ako je plaše sloboda, ravnopravnost, otvorenost i uključivanje, i umjesto toga nalazi inspiraciju u podjeli, odvajanju, zatvaranju i isključivosti grupnih prava? Građani ne napuštaju BiH da bi živjeli u zemljama koje su zatvorene, dublje podijeljene i slabije regulirane, u kojima čovjek ima prava samo ako pripada određenoj skupini. Ne, oni traže prosperitet i sreću u zemljama koje su otvorene, pluralističke, regulirane i koje poštuju prava pojedinaca.

Do promjene u BiH ne može doći preko noći ili nametanjem. Ako značajan broj njenih građana traži priznanje putem grupnog identiteta, to je legitiman stav koji se mora uvažiti. Pitanje je kako oblikovati političke mjere koje osiguravaju prava i ublažavaju strahove držeći istovremeno u centru pažnje mјere koje stvaraju razvoj? Prihvatajući postojeću realnost, do odgovora se dolazi znajući gdje BiH želi biti za deset godina? pedeset godina? Što je vizija koja vodi zemlju?

Mehanizme za zaštitu grupnih prava može se integrirati u takvu Bosnu i Hercegovinu koja postaje liberalnija. Čuvanje partikularizama i održavanje ekskluzivnosti apsorbiraju kreativnu energiju koju se inače moglo upotrebiti za poboljšavanje, na primjer, obrazovanja i zdravstva u zemlji, za gradnju nekog novog mosta ili kupnju novog uredaja za ultrazvuk.

kome služi etnička podjela?

Oni koji inzistiraju na partikularizmima i naglašavaju nemogućnost suradnje tvrde da osiguranje etničke isključivosti u predstavljanju i primjena etničkog načela u svim pitanjima praktične politike vodi miru i napretku.

Na osnovi kojih studija i analiza iznose takve tvrdnje? Ostavljajući po strani normativne argumente o kojima se raspravljalo u prethodnom odjeljku, zadržimo se na ekonomskim argumentima. Kako je relativno siromašna zemљa s oko 3,8 miliona¹² stanovnika financijski u stanju održavati pet državnih i entitetskih predsjednika, 16 parlamentara i 14 vlada? Koliko bogata mora biti zemљa da bi isplaćivala plaće tolikim predsjednicima, premjerima, ministrima, šefovima kabinet-a, savjetnicima, sekretarcima i šoferima?

Po općoj stopi zaposlenosti, BiH se nalazi na 187. mjestu od 218 zemalja svijeta, neposredno ispred Malavija, a ispred Francuske Polinezije.¹³ U tom poretku bliski susjedi BiH su Sjeverna Koreja (194.), Pojas Gaze i Zapadna Obala, smještene na 196. odnosno 197. mjesto, a nakon njih Jemen (198.), Afganistan (209.) i Sirija (215.), u kojima trajni sukobi ometaju normalne ekonomske aktivnosti.¹⁴

BDP koji je već 2010. bio mršav (17,18 milijardi USD) smanjio se 2016. na 16,91 milijardi USD.¹⁵ O niskim direktnim stranim investicijama od 444 miliona USD 2010.

¹² Uzeti u obzir i fn. 17.

¹³ CIA World Factbook <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2129rank.html#bk>

¹⁴ Ibid.

¹⁵ World Bank. Country Profile http://databank.worldbank.org/data/views/reports/reportwidget.aspx?Report_Name=CountryProfile&Id=b450fd57&tbar=y&dd=y&inf=n&zm=n&country=B&H; https://www.vecernji.ba/vijesti/B&H-svrstana-me-u-najsiromasnije-zemlje-u-europi-1202577

može se 2016. samo sanjati; tada su iznosile tek 273 miliona USD.¹⁶ Uz negativne demografske trendove i smanjivanje stanovništva (sa 3,72 miliona 2010. na 3,52 miliona 2016.), statistika Svjetske banke ne obećava bolju budućnost.¹⁷

Kako se itko može hvaliti uspjesima u zemlji koja službeno drži svjetski rekord sa stopom od 62,3% nezaposlenih mlađih?¹⁸ Borba protiv korupcije u BiH nikad nije stvarno uzela maha, ali je ipak uspjela šest godina stagnirati, da bi od prošle godine i nazadovala, po izvještaju tima Transparency International u BiH za 2017. godinu.¹⁹ Niz sukcesivnih anketa i istraživanja, vođenih po različitim metodologijama i na različitim uzorcima ispitanika, daju slične rezultate: građani Bosne i Hercegovine kao tri najteža problema određuju nezaposlenost, korupciju i siromaštvo. Političare se bez daljnje smatra najviše korumpiranim.²⁰

Direkcija za evropske integracije BiH provodi godišnja istraživanja stavova građana prema EU. Posljednja tri istraživanja (za 2017., 2016. i 2015. godinu) potvrđuju neke vć pozнате činjenice – da građani kao najveće koristi od članstva u EU navode mogućnosti zapošljavanja i borbu protiv korupcije. Što je također sasvim očekivano, građani vjeruju da će koristi integracije pretežno uživati mlađi. Sudeći po tvrdnjama etničkih poduzetnika, postoji jedan protu-intuitivan odgovor. Od ispitanika se tražilo da odaberu jedan od šest mogućih odgovora

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ CIA World Factbook <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2229rank.html#bk>

¹⁹ Transparency International B&H. Indeks percepcije korupcije: Eskalacija korupcije, posljedice razarajuće.

22. 2. 2018. <https://ti-B&H.org/indeks-percepcije-korupcije-eskalacija-korupcije-posljedice-razarajuce/>

²⁰ Transparency International B&H. Skoro četvrtina građana B&H bila u situaciji da im se traži mito.

15. 2. 2016. <https://ti-B&H.org/skoro-cetvrtina-gradjana-bila-u-situaciji-da-im-se-trazi-mito/>; N.N. Istraživanje: Trećina bh. građana smatra da demokratija nije adekvatna za našu zemlju. Klix.ba. 20. 5. 2016.

Prikaz rezultata istraživanja političkih mnenja građana BiH, provedenog kao dio komparativne istraživačke studije na cijelom Balkanu. <https://www.klix.ba/vijesti/B&H/istravivanje-trecina-bh-gradjana-smatra-da-demokratija-nije-adekvatna-za-nasu-zemlju/160520035>; Center for the Study of Democracy.

Izvješće o procjeni korupcije u 2016. godini. Izvještaj donosi rezultate mjerenja korupcije pomoću metode SELDI u zemljama jugoistočne Europe http://integrityobservers.eu/UserDocsImages/izvjesce_o_procjeni_korupcije_2016_HR.pdf; Anketa iz 2017. određuje po mišljenju građana BiH nezaposlenost kao najveći problem (55%).

Više u Center for Insights in Survey Research. Bosnia and Herzegovina: Attitudes on Violent Extremism and Foreign Influence. January 4 – February 3, 2017. International Republican Institute http://www.iri.org/sites/default/files/iri_bosnia_poll_february_2017.pdf

za što se protive integriranju BiH u EU. Ispitanici dosljedno i velikom većinom biraju strah od viših poreza i porasta troškova života (2015. – 62,3%; 2016. – 51,1%; 2017. – 55,4%). Znatno manji broj odabralo je kao odgovor gubljenje kulturne raznolikosti (2015. – 12,3%; 2016. – 5,3%; 2017. – 5,2%).²¹ To znači upravo da relativno malen postotak ljudi u BiH smatra da su u protivljenju integraciji u EU značajna pitanja identiteta. Isto to moglo bi se proširenjem primijeniti i na njihovu vlastitu državu – značajno veći broj ljudi u BiH smatra da su im ekonomski pitanja najvažnija.

građansko nasuprotnost islamskome

Kao da upozorenje na unitarizam nije dovoljno, odnedavno se ideju stvaranja građanske države obilježava kao prikrenutu želju da se stvori islamsku državu.²² Pomoću jedne jedine varijable – Bošnjaka – izjednačava se dva jasna antipoda – model liberalne države i model religijsko-fundamentalističke države. Nije dovoljno optužiti zagovornike građanske koncepcije u BiH da su (deklarirani ili skriveni) bošnjački nacionalisti, nego se Bošnjake sada mora proaktivizati i po onome što stvarno jesu – islamski fundamentalisti.

Ali zapitajmo se: Je li lakše stvoriti građansku islamsku nego liberalnu građansku državu? Ako bosanski narodi nisu kadri stvoriti funkcionalnu konsocijacijsku državu, ili bošnjački nacionalisti unitarnu građansku državu, jesu li bošnjački islamski fundamentalisti jedini sposobni za takav projekt? Jesu li tako dobro organizirani i financirani da će nam jednog dana jednostavno suprotstaviti islamsku državu, koja bi vjerojatno obuhvatila čitav teritorij BiH, kako predviđa građanski koncept iz kojeg vuku svoju inspiraciju? Tog će dana samo nekoliko žena (možemo samo nagadati da su žene) odjevenih u burke tiho hodati opustjelim ulicama dok će se njihovi muškarci boriti protiv nevjernika na Palama, u Banjoj Luci, Mostaru, na

²¹ Directorate for European Integration. Sve izvještaje, od 2008. godine, može se naći ovdje: http://www.dei.gov.ba/dei/media_servis/istravivanje/default.aspx?id=1905&langTag=bs-BA&template_id=120&pageIndex=1

²² Dragan Čović. 2018. Građanska BiH bila bi islamska država. Al Jazeera Balkans. 6 February <http://balkans.aljazeera.net/video/covic-gradanska-B&H-bila-bi-islamska-drzava>; Dženana Karabegović. 2018. Čovićeva 'islamizacija' B&H. Radio Slobodna Evropa. 7 February <https://www.slobodnaevropa.org/a/covic-islamska-drzava-B&H/29025454.html>

Kupresu, u Bijeljini, Foči i Tomislavgradu. U ime islamske države hvatać će nevjernike koji oponašaju zapadnjake skijajući se po spustovima Jahorine i Bjelašnice. Poseban postupak bit će rezerviran za one graditelje islamske države kojima se garantira zadovoljstvo razbijanja prozora, lomljenja stolica i stolova, smrskavanja boca i istjerivanja nevjernika obaju spolova iz kavana. Da bi stvorili pravu islamsku državu, porazbijat će sve centre za fitnes kao mjesta najvećeg grijeha i isušiti onih nekoliko funkcionalnih bazena. A kada pobiju, povrijede, zastraše i protjeraju nevjernike i neprijatelje, idejne predvodnike projekta islamske Bosne i Hercegovina svi će drugi ostaviti na miru da uživaju u svojoj pobjedi i zauvijek sretno žive.

Ako ovaj odgovor nije dovoljno akademski, ponudimo nekoliko napomena o površnom argumentu koji tvrdi da bi građanska BiH zapravo bila islamska BiH.

Prvo, on nije iznesen u dobroj vjeri jer pokušava karakterizirati Bošnjake kao islamske fundamentaliste.

Drugo, on implicira da su Bošnjaci homogena, religijski politizirana skupina bez pluralizma mnijenja.

Treće, on implicira da Bošnjaci posjeduju potencijal strategijskog planiranja, izvršenja i sposobnost postizanja svojeg krajnjeg cilja dok uspješno odolijevaju i odupiru se vanjskom pritisku, a istovremeno održavaju jaku unutrašnju koheziju.

Nijedna od navedenih pretpostavki nije točna.

Podaci pokazuju da svi Bosanci u velikoj većini (89%)²³ odbacuju ideju islamske države. Kada ih se podijeli po etnicitetu, pokazuje se da su Bošnjaci skupina s najvišim postotkom ljudi koji apsolutno preferiraju sekularnu državu (58%), u usporedbi s 56% Hrvata i 49% Srba.²⁴

zaključak

Intervencionistička politika međunarodne zajednice ne može trajati u beskraj ako BiH želi sazreti u stabilnu, funkcionalnu i prosperitetnu državu. Bosanske vode i građani trebaju naći formulu mira i napretka. Oslanjanje na vrijednosti liberalne demokracije ima najveći potencijal oblikovanja jednog uspješnog modela.

Etnički poduzetnici sasvim racionalno žele u nedogled nastaviti zloupotrebljavati etničku podjelu vlasti, jer im to u njihovim zonama utjecaja omogućuje nekontroliranu vlast. Treba im priznati da su u ostvarivanju tih ciljeva dosad bili vrlo uspješni. Pitanje je što su spremni učiniti oni koji nisu zadovoljni situacijom u BiH?

Politički projekti s aspiracijama da kao način upravljanja sukobima u multietničkim državama isijeku teritorije pod etničkom dominacijom civilizacijski su retrogradni, moralno zabrinjavajući, politički skupi i ekonomski osuđeni na neuспјех.²⁵ Ako zanemarimo moderne političke mislioce i one koji stvari promatraju isključivo s moralnog stajališta, i odlučimo naprosto pragmatično misliti, ponovo nailazimo na problem teritorijalne podjele kao rješenja za upravljanje sukobima u multietničkim društвima. Takve je projekte krajnje teško operacionalizirati i provesti. Često omanu čak i kad pribjegnu ekstremnim sredstvima – upotrebi oružja. Troškovi takvih nasilnih pokušaja su po ljudskim i materijalnim gubicima za društvo daleko veći nego što je ulaganje u resurse u traganju za progresivnim održivim rješenjima.

Što je dakle "krivo" s gradanskim konceptom u Bosni i Hercegovini? Zašto je nemoguće zamisliti zemlju s oko 3,8 miliona ljudi u jugoistočnoj Evropi kao funkcionalnu demokratsku državu s odgovornim vodstvom, zasnovanu na vladavini prava, u kojoj su svi njeni građani i građanke, neovisno o etničkoj pripadnosti i religiji, klasi ili rodu, političkoj sklonosti ili geografskom porijeklu, ili bilo kojoj crti identiteta, jednak i prosperitetni?

Jedna od kazni za odbijanje sudjelovanja u politici jest to da vam na kraju vladaju lošiji od vas. (Platon) ■■■

23 Center for Insights in Survey Research. Bosnia and Herzegovina: Attitudes on Violent Extremism and Foreign Influence. January 4 – February 3, 2017. International Republican Institute http://www.iri.org/sites/default/files/iri_bosnia_poll_february_2017.pdf

24 Ibid.

25 O ekonomskim učincima etničke raznolikosti usp. Adnan Efendić and Geoff Pugh (2018) The effect of ethnic diversity on income – an empirical investigation using survey data from a post-conflict environment. Economics e-journal. 2018-17. 28 March <http://www.economics-ejournal.org/economics/journalarticles/2018-17>

većina, manjina i političke strategije u Bosni i Hercegovini

Mate Subašić

U studijima nacionalizma znanstvenici se bave ili većinskim ili manjinskim nacionalizmom. Oba pristupa s vremenom su se razvijala. Novi uvidi prvoga dovodili su do novih istraživanja unutar potonjega, i obrnuto. Ono što povezuje oba ta pristupa, osim samog nacionalizma, jest činjenica da je nacionalizam krajem dvadesetog stoljeća postao etniziran.

Smatra se da etnički identitet vezuje ljude objektivnim odnosom koji proizlazi iz zajedničke kulture i porijekla. Nacionalni identitet, međutim, odraz je pitanja društvene organizacije, a posebno lojalnosti institucijama društva – državama.

Svaka država, pošto je stvorena, smjera razvijanju osjećaja zajedništva i lojalnosti njenoj strukturi među svojim građanima bez obzira na njihov etnički identitet. U tom slijedu, etniziranje nacionalizma znači da neka etnička skupina tendira stvaranju društvenih institucija koje odražavaju samo njene interese. Cilj joj je stvaranje države koja se podudara s njom.

Kada se takvu državu stvori, političke mjere nacionaliziranja odražavat će samo identitet odgovarajuće skupine. Identitet je, cini se, ipak nejasan pojam koji ima različito značenje za različite ljudi. Međutim, u praktičnom smislu to pitanje je izraz prava i moći odlučivanja o budućnosti skupine o kojoj je riječ.

Nadalje, budući da je država pravni pojam koji pretpostavlja određen teritorij, vrlo je nevjerojatno da teritorij bude podudaran s prostornom rasprostranjenosću etničke skupine. Činjenica da je većina ratnih i poratnih političkih mjeru što su ih pokretale tri konstitutivne etničke skupine unutar Bosne i Hercegovine smjerala ka teritorijalizaciji dovodi nas do zaključka da

I dalje se održava nacionalističke projekte, koje sada podržava još jači argument da u društvu postoji apsolutna većina. Moglo bi se uvjeravati da moć veta jamči da nema potrebe za strahom. Međutim, za nacionaliste formalne institucije mogu također biti simboli koji utjelovljuju narative o grupnom identitetu, koji mogu imati različit stupanj emocijonalnog značaja. Prema tome, političke mjeru za koje se zalažu posebne etničke skupine iz te perspektive djeluju racionalno.

je cilj bio uspostaviti državu podudarnu s etničkom skupinom. Kao i u drugim sličnim slučajevima, na teritoriju uvijek postoje članovi drugih skupina, pogotovo u zajednicama kakva je bosanska i hercegovačka.

Na manjinu će većina gledati kao na prijetnju svojoj sigurnosti. Većina će je prikazivati kao neloyalnu. To je posljedica činjenice da država traži lojalnost na osnovi etničke pripadnosti. Manjina će se stoga osjećati ugroženom zbog nacionalizirajućih mjeru takve države. Njeni pripadnici će tražiti stanovitu razinu autonomije, od kulturnih institucija pa sve do uvođenja nekog oblika federalativnih mehanizama ili čak odvajanja od države. Te će institucije dopustiti manjini da zaštiči svoj identitet ili da sama odlučuje o svojoj budućnosti.

Postaje jasno da čovjeka, ako pripada većini unutar neke države, neće brinuti etnički većinske političke mjeru koje država

nastoji provoditi. Te mjere će sigurno biti izraz njegovog ili njenog identiteta. S druge strane, ako čovjek pripada manjini, zahtijevat će da država prizna njenu autonomiju u odnosu na nacionalizirajuće mjere koje provodi. Tražit će se zaštitu i garancije.

*Strah da se postane manjinom*¹ prema tome je jaka determinanta političkih strategija koje neka etnička skupina može odborati. Stoga je bolje biti većina u manjoj državi nego postati manjinom unutar veće države. U slučaju Bosne i Hercegovine, dejtonskom Mirovnom sporazumu bio je cilj spriječiti takve strahove uvođenjem prava veta za sve tri konstitutivne etničke skupine. Međutim, u nacionalističkom okruženju koje se razvilo tokom rata i koje je provodenjem Sporazuma institucionalizirano, strah nije nestao. Upravo suprotno, on je doveo do toga da dvije skupine, relativne manjine, Srbi i Hrvati, blokiraju sve pokušaje države da uvede političke mjere usmjerena na stvaranje zajedništva i lojalnosti državi. Činjenica da su njima srodne susjedne države uvele slične nacionalne projekte, stvarajući države za većinske etničke skupine, samo je pojačala strahove.

Zahvaljujući nedavnom objavlјivanju rezultata popisa stanovništva, argument straha od postajanja manjinom postaje još prisutniji. Čak i uz takvu zaštitu kao što je pravo veta, obje skupine postale su ne samo relativne nego i apsolutne manjine unutar Bosne i Hercegovine, dok je udio Bošnjaka u stanovništvu porastao na više od 50%. Ideja da se za svoju skupinu uspostavi zasebnu teritorijalnu zajednicu odraz je upravo takvog kretanja.

Međunarodna zajednica zapravo je očekivala da bi se s vremenom mogao zahvaljujući pravu veta razviti sveobuhvatan identitet te stoga i državne političke mjere. Međutim, umjesto sveobuhvatnog identiteta, posljednjih decenija se dogodilo upravo to da se istovremeno provodilo tri nacionalizirajuće politike, stvarajući manjine i većine po cijeloj zemlji. U takvim okolnostima čovjek bi se osjećao sigurnije ondje gdje je u većini. Institucije su imale potpuno suprotan efekt u usporedbi s namjerom samog Sporazuma.

I dalje se održava nacionalističke projekte, koje sada podržava još jači argument da u društvu postoji apsolutna većina.

Radiosarajevo.ba,
CC-BY 2.0

Moglo bi se uvjeravati da moć veta jamči da nema potrebe za strahom. Međutim, za nacionaliste formalne institucije mogu također biti simboli koji utjelovljuju narative o grupnom identitetu, koji mogu imati različit stupanj emocionalnog značaja². Prema tome, političke mjere za koje se zalažu posebne etničke skupine iz te perspektive djeluju racionalno.

Bošnjaci su uvijek podržavali državu koja bi održavala sveobuhvatan identitet. Zbog asimetrične organizacije države njihovu se poziciju moglo razumjeti jer su bili u većini. Unutar Federacije Bosne i Hercegovine Bošnjaci su u većini. Na državnoj razini, Federacija je teritorijalno veći dio Bosne i Hercegovine. U isto vrijeme, članovi Parlamenta Bosne i Hercegovine koji dolaze iz Federacije zauzimaju dvije trećine mjesta. Kad bi se na razini Federacije postigalo sporazum između Bošnjaka i Hrvata, Bošnjaci bi zasigurno bili na većinskoj strani na razini države. Nadalje, sveobuhvatni identitet bi Bošnjacima dopustio da postanu sveukupna većina unutar države. To bi bilo posebno korisno za Bošnjake koji žive u Republici Srpskoj, u kojoj sada čine manjinu. Rezultati popisa stanovništva još su pojačali zahtjeve Bošnjaka, jer nema straha od postajanja manjinom.

Do izvjesne mjeru, rat u Bosni i Hercegovini je počeo zbog činjenice da je srpska populacija htjela sama odlučivati o svojoj budućnosti. Ona ni pod kojim okolnostima nije htjela biti manjina niti dopustiti da drugi odlučuju umjesto nje. Stoga je stvorila paradržavu koja je kasnije postala dio Bosne i Hercegovine. Čini se da je toj populaciji jedini cilj očuvati manji entitet u kojem bi bila u većini. Unutar nacionalističkog diskursa i studija to djeluje kao razuman čin. Činjenica da bi veto-glas spriječio da budu nadglasani više nema tako jak značaj jer je očevidno da je sistem za koji se očekivalo da

¹ Taj termin je uveo Dejan Jović; on objašnjava da je taj strah jedan od glavnih motivatora za raspad Jugoslavije. Ja zastupam tezu da unutar bosanskohercegovačkog društva taj strah još uvijek ima jaku simboličku vrijednost usadenu u nacionalistički narativ.

² Basta, Karlo (2016) Imagined institutions: The Symbolic Power of Formal Rules in Bosnia and Herzegovina. *Slavic Review*, Vol. 75, br. 4, str. 944-969.

Paradoks ove situacije je u tome što se cijela struktura zasniva na ideji da se nijedna skupina ne bi trebala naći u manjini kad se radi o procesu odlučivanja. Međutim, zahvaljujući rezultatima popisa stanovništva nacionalističke tvrdnje su biračima još privlačnije zbog simboličkog značenja koje se pripisuje putem narativa. To pak pretvara izbore praktički u plebiscitarne. Kako je strah od postajanja manjinom ojačao, narativ etničke skupine će biračima zvučati samo još privlačnije, barem biračima manjinskih skupina.

ne proizvede većinu tu većinu ipak proizveo.

Hrvati u Federaciji Bosne i Hercegovine bili su doista nadglasani u izborima za člana Predsjedništva Bosne i Hercegovine. Njihov je strah još i jači jer su ih, tvrde, čak i zakoni uvedeni Sporazumom sprječili da biraju vlastite predstavnike. Oni slijede istu nacionalističku liniju argumentacije. Argumentiraju u korist manje etnički definirane jedinice radije nego da riskiraju svoje interese budući da su čak i još manja manjina unutar Federacije Bosne i Hercegovine i Bosne i Hercegovine u cjelini.

Paradoks ove situacije je u tome što se cijela struktura zasniva na ideji da se nijedna skupina ne bi trebala naći u manjini kad se radi o procesu odlučivanja. Međutim, zahvaljujući rezultatima popisa stanovništva nacionalističke tvrdnje su biračima još privlačnije zbog simboličkog značenja koje se pripisuje putem narativa. To pak pretvara izbore praktički u plebiscitarne. Kako je strah od postajanja manjinom ojačao, narativ etničke skupine će biračima zvučati samo još privlačnije, barem biračima

manjinskih skupina.

U okviru nacionalističkih istraživanja ponašanje političkih lidera u Bosni i Hercegovini čini se razumnim i racionalnim. Teško je zamisliti sporazum koji bi zadovoljio sve interese. Međutim, postojeća situacija ne odražava situaciju na terenu. Ne djeluje više čak ni prepostavka da daytonski Mirovni sporazum osigurava status quo. To nas ponovo dovodi do više umjesto manje nacionalizma.

Prijedlozi budućih političkih rješenja, osobito oni koji se odnose na institucionalne promjene, trebali bi priznati situaciju kakva je opisana i tražiti rješenje unutar nacionalističkog okvira. Svaki drugi pokušaj prouzročit će samo još više strahova i voditi dalje ka još širim zahtjevima za autonomiju. Tek kada se sve tri skupine budu osjećale sigurne unutar Bosne i Hercegovine postat će realistični drugi oblici političkih strategija. Samo kad simbolička vrijednost koju su pripisale institucijama bude odraz njihovog narativa postat će moguće očekivati drukčiju vrst politike. ■■■

(ne)prevladiva prošlost

okus nacionalizma

Ildiko Erdei

Tko bi se mogao sjetiti o čemu se sve uopće radilo? Pa čak i kad bi netko mogao da se prisjeti afere sa "srpskim čokoladicama", ona bi mogla izgledati irrelevantno u usporedbi s pojmom ovog sadašnjeg sukoba. Pa ipak, i dalje mislim da vrijedi podsjetiti čitatelje na gotovo zaboravljeni politički prijepor oko čokolada proizvedenih u Srbiji koje su svoj put našle do potrošača u Hrvatskoj i javne rasprave koju je to provociralo. Ponajviše zato što se legitimno može prepostaviti da ova epizoda uopće nije "epizoda", da seže znatno dalje od svojih mogućih površinskih značenja.

Teško je držati se prethodnog plana i pisati o oblicima prakse "banalnog", prizemnog, "hladnog" nacionalizma u današnjoj, poslijeratnoj Srbiji i Hrvatskoj, kad razmjena političkih izjava i optužbi između političara u Srbiji i Hrvatskoj dok pišem ove retke postaje sve više zapaljiva. Ponovo se priprema zastave da se njima maše, prijeteće i uvredljive riječi kojih se sjećamo iz devedesetih ponovo su počele da cirkuliraju poznatim putevima, bolnim sjećanjima se ponovo vraća i oživljava ih se, stare rane otvara, a hrvatski je premijer čak i citirao poznatu liniju iz popularne jugoslavenske televizijske serije, naglašavajući da, "kao što bi rekao Duza Stojiljković, pozorište, ali ne u mojoj kući".

Istina, razmatrajući je iz ovog gledišta, epizoda o kojoj sam planirala pisati, koja je trebala ilustrirati funkcioniranje svakodnevnog, prizemnog, banalnog nacionalizma u kontekstu "ustaljenih nacionalnih država" doima se kao nešto od sekundarnog značaja. Tko bi se mogao sjetiti o čemu se sve uopće radilo? Pa čak i kad bi netko mogao da se prisjeti afere sa "srpskim čokoladicama", ona bi mogla izgledati irrelevantno u usporedbi s pojmom ovog sadašnjeg sukoba. Pa ipak, i dalje mislim da vrijedi podsjetiti čita-

oce na gotovo zaboravljeni politički prijepor oko čokolada proizvedenih u Srbiji koje su svoj put našle do potrošača u Hrvatskoj i javne rasprave koju je to provociralo. Ponajviše zato što se legitimno može prepostaviti da ova epizoda uopće nije "epizoda", da seže znatno dalje od svojih mogućih površinskih značenja (poput bizarnog incidenta ili komada povijesne trivije) i da bi mogla biti simptomatična za, općenito govoreći, nove načine održavanja određenog političkog i društvenog poretka, to jest, jednostavno rečeno, "igranja politike".

Prvo, ta epizoda pripada onoj niti političke i ekonomske historije poznate kao "ekonomski nacionalizam" odnosno "ekonomski patriotizam", koja je zabilježena i za raspada socijalističke Jugoslavije. Od primjera potrošačkog bojkota kasnih osadesetih (bojkot proizvoda iz Slovenije među potrošačima Srbije koje je poticala država), preko temeljito etnonacionaliziranih privreda bivših jugoslavenskih republika tokom devedesetih, do potonjeg bojkota kampanja "kupujmo domaće", uspostavljen je blizak odnos između privredne – uglavnom potrošačke – prakse i političkih identifikacija s jedne, te kolektivnih i osobnih identiteta s druge strane. Drugo, ona otkriva

Ildiko Erdei
Vanredna profesorica,
Filozofski fakultet,
Beograd

I premda je priča nakon samo nekoliko dana ostavljena postrani, ona je i dalje izražavala one "gotovo subliminalne signale" od kojih se sastoji banalni nacionalizam, i jest nastojala osnažiti ideju da su (neki) srpski i hrvatski građani "u konačnici pripadnici jedne izuzetno valjane nacije". Ekonomski patriotizam kao semantički blizanac ekonomskog nacionalizma tako se javlja kao tek još jedan način da se opiše kako nacionalni animoziteti, koji u mnogim slučajevima svoj izraz nalaze u etničkim ratovima, nastavljaju da postoje.

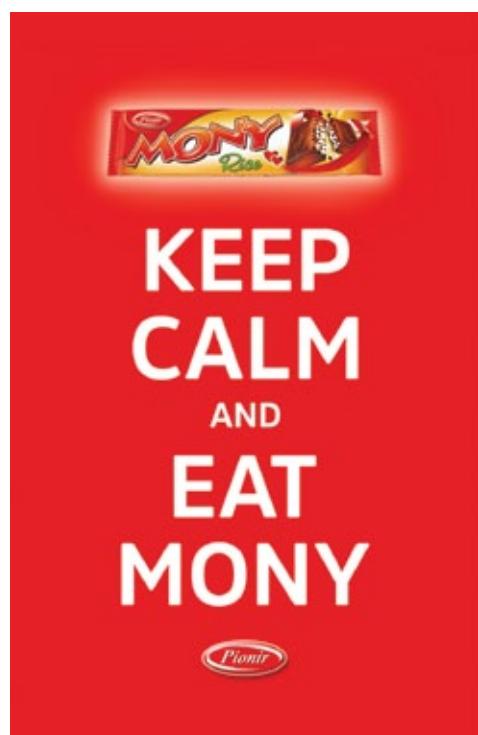
kako je danas potrošaštvo ustoličeno kao glavna metoda proizvodnje novih subjektnosti, kako kolektivnih tako i individualnih, čime je postalo savršen medij za djelovanje banalnog nacionalizma. Ova vrst (ili prije registar) nacionalizma, tvrdi socijalni psiholog Michael Billig, predstavlja se kao ""neprekidan tok jedva primetnih signala koji se iz dana u dan, iz časa u čas ponavljaju" i upućuju svakom građaninu. Ti signali učvršćuju u njemu uverenje da pripada izuzetno valjanoj naciji". Ovo se događa svakodnevno, putem naizgled trivijalnih aktivnosti koje funkcioniраju kao interpolacija ideologije. U konačnici, slučaj "srpskih čokolada" (ne "čokolada iz Srbije", kao da sama roba ima *nacionalnost* ili *etnički identitet*) pokazuje nam kako je hrana povezana s kulturno definiranim osjećajima i ukusima, i kako je duboko ugrađena u naša tijela, naše duše i naše duhove kao gradevni element identifikacije.

Ali podsjetimo čitatelje što se to dogodilo u decembru 2016. Tokom službenog posjeta Dubrovniku predsjednica Hrvatske, Kolinda Grabar Kitarović, susrela se s grupom djece i dala im poklon-pakete. U paketima je među ostalime bilo čokolada naizgled sumnjiva porijekla, jer su bile proizvedene u Srbiji. Ubrzo nakon posjeta jedan od roditelja uzbunio je javnost, skandaliziran činjenicom da je njegovo dijete, kao što je primjetio, "iz ruku predsjednice" dobilo čokoladu iz Srbije. "Morao sam ovo staviti da vidite u kakvoj državi živimo, bio je njegov vrtić na prijemu kod Kolinde i ovo je

dobio iz njenih ruku ... čokoladu iz Srbije. Pa nije li ovo žalosno, i to na Dan dubrovačkih branitelja. Bravo!"

Pa ipak, ono što je uzburkalo raspravu nije bila njegova reakcija, već odgovor koji je na nju dala sama predsjednica, koji je u stvari potvrdio ovaj tip "rasudivanja" i legitimirao ga. Ona je odlučila da bi se trebala ispričati za tu "grešku" i ponudila "objašnjenje" da je pakete u stvari kupila "hrvatska" tvrtka (opet, kao da su tvrtke *nacionalni subjekti* ili da imaju neku *etničku bit* te stoga i jasan *nacionalni* ili *etnički identitet*). "Srpske" su čokolade, objavio je Ured predsjednice, sačinjavale manji dio paketa, koji su inače bili puni "hrvatskih proizvoda", te se "među tristotinjak proizvoda [se] našlo i nekoliko 'spornih'". Grabar Kitarović ponudila je ispriku bilo kome čiji su "osjećaji povrijedeni" i izrazila razočaranje tim slučajem jer, kako je rekla, osobno podržava kampanju Kupujmo hrvatsko: "Hrvatska predsjednica mora promicati hrvatske proizvode i to se više neće dogoditi. Roditeljima koji su dobili te čokoladice čemo se ispričati i poslati hrvatske proizvode."

Funkcionare sa srpske strane to je iznenadilo, no ne za dugo. Čim su uspjeli naći svoje dosjetke, reagirali su s primjedbama koje su dovodile u pitanje političku zrelost hrvatskih dužnosnika. Ministar trgovine i turizma Rasim Ljajić rekao je: "Izjava predsjednice Hrvatske je nedemokratska i neevropska". Tu je priliku također iskoristio da istakne činjenicu da je broj hrvatskih tvrtki koje funkcioniраju u Srbiji mnogo veći od broja srpskih tvrtki koje prodaju svoje proizvode u Hrvatskoj, implicirajući da je *srpsko tržište* (kao da tržišta imaju *osobnosti*, i kao da te *osobnosti* korespondiraju s *nacionalnim karakterima*) otvoreni od *hrvatskog tržišta* te da je time sklonije pomirenju i uspostavi dobrih odnosa. Ljajić je tu priliku iskoristio da opomene političare u Hrvatskoj, pitajući: "O kakvoj normalizaciji u regiji možemo govoriti ako etničku netrpeljivost izaziva čak i jedna čokoladica?" Srpski predsjednik Tomislav Nikolić također je izrazio svoje mišljenje da je isprika hrvatske predsjednice bila "jasan znak da ta država ne želi dobre odnose sa Srbijom" i da se govor o pomirenju "raspao". Neke šaljive primjedbe i ironični komentari na društvenim mrežama stavili su stvari u trezveniju, razumniju perspektivu, a to su učinile i javne akcije na ulicama Zagreba koje su ismijavale ozbiljnost s kojim se na obje strane političke/nacionalne podjele bavilo pitanjem *etnički obilježenih* čokolada. I

"Keep calm and eat Mony" (ostani miran i jedi Mony), tweet tvornice Pionir iz Srbije s ironičnim odgovorom na "aferu Chocogate", copyright Pionir

premda je priča nakon samo nekoliko dana ostavljena postrani, ona je i dalje izražava one "gotovo subliminalne signale" od kojih se sastoji banalni nacionalizam, i jest nastojala osnažiti ideju da su (neki) srpski i hrvatski građani "u konačnici pripadnici jedne izuzetno valjane nacije". Ekonomski patriotizam kao semantički blizanac ekonomskog nacionalizma tako se javlja kao tek

još jedan način da se opiše kako nacionalni animoziteti, koji u mnogim slučajevima svoj izraz nalaze u etničkim ratovima, nastavljaju da postoje. To je oružje izbora i sredstvo podjele, koje ostaje aktivno dugo nakon što rat službeno svrši.

Medutim, zanimljivo je što, osim što su ukorijenjene u svakodnevnim stvarnostima i aktivnostima društvenih aktera, ovake priče djeluju i na manje evidentnoj ravni, držeći na životu fantazije o "neprijateljskim drugima" koji polažu pravo na "naša zadovoljstva". Prema Žižeku, fantazma "ukradenog zadovoljstva" izgradena je na ideji da bi nam nešto do čega nam je stalo moglo biti uzeto, i da bi moglo postati izvorom nečijeg tuđeg zadovoljstva umjesto isključivo našega (bili to prirodni izvori, kulturna dobra ili "način života"). Žižek tvrdi da su u mnogim slučajevima nacionalni identitet, kao i etničke napetosti, organizirane oko ideje da "drugi" želi ukrasti naš užitak i lišiti "nas" naših zadovoljstava. Ta zadovoljstva među ostalime materijalizira gorka i slatka pločica čokolade, koja kao da ima *nacionalnost* i koju bi trebalo bilo držati na sigurnoj udaljenosti od naše djece (u ovom slučaju "srpske" čokolade), bilo pružati djeci čiji su osjećaji navodno povrijeđeni ("hrvatske" čokolade skupa sa slikom Grabar Kitarović, poslane kao "isprika"). I eto je – jasna demonstracija toga kako granice naših ukusa postaju granice naših nacionalnih identiteta. I obratno. Toliko jednostavno i toliko banalno. ■■

žene – aktivne sudionice u pasivnoj ulozi

Đurđa Knežević

U ovom članku raspravlјat će o stavovima ženskih grupa u Hrvatskoj koje su zastupale i zastupaju otvoreno nacionalističku ideologiju i narative koji podržavaju projekt nacionalističke države. Izraz "nacionalni projekt" podrazumijeva niz kolektivnih strategija orijentiranih prema percipiranim potrebama nacije, pri čemu je nacionalizam jedna od temeljnih strategija.¹ Posebno je zanimljiv način na koji žene nacionalističke orientacije percipiraju sebe dok formiraju svoje identitete kroz identifikaciju s nacijom.

Kad god dođe do dubokih društvenih promjena, kad se čini da je društvo ugroženo i, nadalje, kad postoji kritično razdoblje formiranja nacionalne države, žene se "poziva" da aktivno sudjeluju u javnom životu. Kada su uzdrmane tradicionalne strukture dominacije, nastaje potreba za mobilizacijom cijele populacije. Istodobno, kriza postojećih društvenih normi omogućuje ženama da prevladaju tradicionalne granice svojeg mesta u društву. Razdoblje krize može se pojaviti kao nova prilika. Međutim, ako to predstavlja samo prelaz u kolektivističko 'rješenje', kakvo je nacionalizam i nacionalna država, sudjelovanje žena u javnom životu ne uključuje aktivnu participaciju. Ženu se rado prihvata kao majku-simbol, simbol zajednice kojoj pojedinačni članovi duguju svoju egzistenciju/rođenje.

Kada su uzdrmane tradicionalne strukture dominacije, nastaje potreba za mobilizacijom cijele populacije. Istodobno, kriza postojećih društvenih normi omogućuje ženama da prevladaju tradicionalne granice svojeg mesta u društву. Razdoblje krize može se pojaviti kao nova prilika. Međutim, ako to predstavlja samo prelaz u kolektivističko 'rješenje', kakvo je nacionalizam i nacionalna država, sudjelovanje žena u javnom životu ne uključuje aktivnu participaciju. Ženu se rado prihvata kao majku-simbol, simbol zajednice kojoj pojedinačni članovi duguju svoju egzistenciju/rođenje.

jama, u temelju uživa potporu većine religija. Vrlo nedavno svjedočili smo tome u gruboj formi tokom politički vruće rasprave o Istanbulskoj konvenciji, kao i istovremene debate o novom zakonu o abortusu u Hrvatskoj, koje su zemlju zamalo bacile u političku krizu.

U osnovi, uloge koje žene mogu igrati u društву ograničene su na pokazivanje patnje kao osnove osude "neprijatelja" (svaka nacionalistička zajednica legitimira se putem vlastite viktimizacije) i na ulogu skrbnice. To znači da "neprijatelj" uvijek postoji, ponekad vidljiviji i jače prijeteći, ponekad manje, ovisno o tome jesu li politički odnosi među nacijama u stanju krize ili ne. Ispunjavanje tih uloga, međutim, dopušta ženama da dosegnu visoku razinu javne

Dokle god snaga žena pomaže u održavanju nacionalne države, to jest (ponovnom) uspostavljanju dominacije muškarca u društvu, žene kao društvena skupina dobivat će političko priznanje i stanovit pristup javnosti. U slučaju Hrvatske, previranje koje se dogodilo, prvenstveno uslijed rata, potaknulo je razna kretanja. Promijenio se oblik i dinamika rodnih odnosa. Podrška žena, te velike društvene skupine, bila je ustvari krucijalna. Ipak, muška je vlast stvorila i kontrolirala opseg i oblik političke prisutnosti i aktivnosti žena, i ograničila ih na ulogu podrške.

vidljivosti i političkog priznanja, vezanog stereotipom da nikada ne sudjeluju aktivno u visokoj politici. Poziv na političku participaciju ograničen je na dva načina. Prvo ograničenje označava okvir koji žene smiju koristiti u političkom/javnom djelovanju, dok se drugi odnosi na sadržaj njihovih političkih zahtjeva.

Dokle god snaga žena pomaže u održavanju nacionalne države, to jest (ponovnom) uspostavljanju dominacije muškarca u društvu, žene kao društvena skupina dobivat će političko priznanje i stanovit pristup javnosti. U slučaju Hrvatske, previranje koje se dogodilo, prvenstveno uslijed rata, potaknulo je razna kretanja. Promijenio se oblik i dinamika rodnih odnosa. Podrška žena, te velike društvene skupine, bila je ustvari krucijalna. Ipak, muška je vlast stvorila i kontrolirala opseg i oblik političke prisutnosti i aktivnosti žena, i ograničila ih na ulogu podrške. Očevidna je činjenica, međutim, da većina žena, zahvaljujući patrijarhalnoj povijesti čovječanstva, "svoje pravo mjesto" vidi na isti način kao i njihova okolina kojom dominiraju muškarci. Dakle, one priznaju svoju ulogu podređenih, pasivnih; ustvari, građana drugog reda.

Jasno je da je tokom cijelog razdoblja uspostavljanja novih država, od pada bivše Jugoslavije pa sve do danas, nacionalizam u

osnovi eksplorativao shvaćanja roda. Njegovi narativi mijenjali su se samo na površini, u skladu s društveno-političkim okolnostima. U vrijeme rata postojao je širok raspon potpora koju su žene mogile pružiti, prije svega u obliku masovnog glasanja za partije koje su slijedile nacionalističke projekte. Nadaљe, mogli smo primijetiti nagao porast aktivizma orijentiranog na organiziranje socijalne i humanitarne pomoći za "našu stvar" i "naše dečke". Istovremeno, pojavile su se skupine koje su vršile politički pritisak, s programima koji se zasnivaju na patrijarhalnim vrijednostima u kombinaciji s jakim emocionalnim, a često i religijskim sentimentima.

Sve je to trajalo dok se struktura države nije konsolidirala. Ovaj oblik aktivnosti tada više nije bio potreban za razvijanje nacionalnog projekta; javni/politički rad grupa koje su ga provodile bio je ili obustavljen ili je njihov aktivizam poprimio drukčiju formu. Njihov je status zamrznut tako da ih se moglo ponovo (zlo)upotrebiti sljedećom političkom prilikom, kao što se i dogodilo tokom već spomenute debate o Istanbulskoj konvenciji prije nekoliko mjeseci. Naime, više-manje iste organizacije (što znači ista skupina ljudi) koje su bile aktivne u vrijeme i nedugo nakon rata u Hrvatskoj ponovo su se poja-

hiljade ljudi u protestu u Splitu, u organizaciji građanske inicijative "Hrvatska protiv Istanbulске konvencije" fotografiju ustupila Hina/Fenix-magazin

vile s malo drugčijim političkim zahtjevima. Dok su se tokom rata nacionalističke ženske organizacije borile za nacionalnu državu i fokusirale svoje aktivnosti na pomaganje hrvatskim vojnicima, sada se njihov politički fokus pomaknuo na obranu "tradicionalnih hrvatskih vrijednosti", što znači suprotstavljanje pojmu binarnosti spola i roda uz istodobno zalaganja za tradicionalnu podjelu muško-ženskih uloga, borbu protiv prava populacije LGBT i slično. Mora se primjetiti da su tada, kao i sada, nazivi organizacija imala korijene u jeziku rata. Međutim organizacijama najaktivnija i javno najprisutnija bila je Hrvatska pozadinska fronta, dok se sada ističu Udovice hrvatskih branitelja. Međutim, jedini način na koji žene mogu doći do političkog priznanja (i prostora u javnosti) jest kad djeluju sukladno općim stereotipima žena i njihove uloge u društvu. Kako našim društvom (ili društvima) dominiraju muškarci, žene mogu igrati samo podređenu ulogu. Ukratko, žene mogu biti podrška, ali ne i akterke.

U vrijeme rata u Hrvatskoj, u skladu s njihovim vlastitim razumijevanjem svoje dodijeljene uloge, i u suglasnosti s njom, ženske organizacije davale su niz izjava poput sljedeće:

"Dragi hrvatski vojnici na bojnim poljima, u bolnicama, ma gdje bili... izražavamo vam zahvalnost za vašu nesebičnu ljubav prema Lijepoj Našoj i za vaše junaštvo u Domovinskom ratu. Mi smo mali dio hrvatske nacije koja vas voli i poštuje sve što ste dali i žrtvovali u obrani Hrvatske, naše ljubljene domovine"² ili ove: "Počele smo pomagati našim dečkima, koji su otišli na bojišnicu u trapericama i tenisicama. Rekle smo, 'neka se država pobrine za oružje, a mi, žene, pobrinut ćemo se za rublje, hlače, čarape, rukavice.' Žene su malen dio, podređene, skrbnice... domena rezervirana za žene je duhovna, emocijonalno raspoloženje, vjerski osjećaji i majčinstvo.

Ne bi se smjelo previdjeti ulogu medija u stvaranju i podržavanju takvih narativa. Kao primjer, na stotinama fotografija demonstracija pred sjedištima međunarodnih organizacija poput UNPROFORa ističe se jedna slika: žene odjevane u crno, sa svijećama i cvijećem, okružene malom djecom. Ukratko, sve je fokusirano na stva-

ranje religijske slike, ikone 'Mater dolorosa'. Valja reći da su mediji igrali temeljnu ulogu u podržavanju i održavanju takvih narativa. Obično postoje dvije razine razumijevanja takvih medijskih poruka kao što su fotografije i izjave. Prije svega, tu su bez sumnje razumljivi i legitimni zahtjevi za poginule ili nestale supruge i/ili rođake tih žena. Tu su, međutim, uvijek i otvoreni ili diskretni elementi koji zagovaraju, slijede i podupiru nacionalističku politiku države. Ova hipoteza postaje jasna u sljedećim citatima:

"ovaj strašni rat uezao je tisuće mlađih života, tjelesno i duševno je ranio bezbrojne ljudi, ali nije ubio dobrotu i našu volju da obranimo svoju domovinu"³

ili:

"otišli su na bojišnicu, mnogi u trapericama i tenisicama, ali sa srcem za Hrvatsku... Za trideset četiri mlađa hrvatska borca rat je bio njihova zadnja dužnost u životu. Tijela postaju pepeo, cilj za koji su umrli je ostvaren. Hrvatska je slobodna."⁴

Ustvari, najveći dio ove potonje izjave citirane u članku u *Vjesniku* (mnogo se još sličnih izjava pojavljivalo u hrvatskim medijima) podržava gore navedenu hipotezu. Gotovo po pravilu, na slikama kako u novinama tako i na televiziji, u pozadini diskretno stoje političari koji izražavaju podršku. Umjesto informacije o događaju, stalno se ponavlja isto – apstraktna (kvazi religiozna) slika koja izaziva emocije. Na kraju, emocije izazivaju apstraktne, religijske slike.

Sve to povlači jasnu razliku između uloga žena i muškaraca. Žene samo pomažu "našim dečkima" koji pripadaju modernitetu, dok same istodobno i gotovo automatski usvajaju nižu poziciju, tradicionalnu poziciju osobe u pozadini. Država, koju predstavlja jaka, dominantna muška figura treba preuzeti primjerenu odgovornost da "naše dečke" snabdije oružjem, koje je od temeljne važnosti. Žene će se pobrinuti za stvari koje su efemerne, ne bitne, a ipak cijela rečenica izražava žensku nježnost u skladnoj ravnoteži s muškom čvrstinom. Ona također pokazuje kompleksnost i dvoznačnost muško-žen-

³ Izjava organizacije Mi – za našu Gardu, članak pod naslovom "Neka ljudi uživaju mir i slobodu", *Vjesnik*, 1. 4. 1994.

⁴ "Majke, velika vam hvala", članak u *Vjesniku*, 24. 11. 1993.

skih odnosa na simboličkoj razini. Ovdje, prema tome, imamo državu koja igra simboličku ulogu čvrstog oca i, nasuprot tome, žene koje su nježne, brižne, majke "naših dečki". Konačno imamo same "naše dečke" koji su u slabo definiranoj poziciji. Kao borci, imaju veću odgovornost i stoga drže viši položaj u društvenoj hijerarhiji nego žene. Međutim, žene, budući da su majke, odnose se prema njima (mladićima) kao malim, mekušnim sinovima kojima je potrebna briga i zaštita. Sve to baca pomalo tragično svjetlo na mladiće, jer ih obje strane, i majke i očevi, žrtvuju *pro patria*, za očevu zemlju, otadžbinu.

Kao što je već spomenuto, isti obrazac važi i danas. Ranije majke, danas udovice. Tada, u vrijeme rata, trebalo je zaštititi živote sinova i supruga, i bila im je potrebna majčinska briga. Sada pak treba štititi fetuse mjerama protiv abortusa, kao i tradicionalnu obitelj kao mjesto koje štiti tradicionalne muško-ženske uloge i tome slično. Dokle god ovaj narativ sputava žene, može ih se priznavati kao sudionice društvenog života – ali samo kao skupinu ograničenu kako u društvenom tako i u političkom smislu. To stvara političku i psihologiju ravnotežu sa samorazumijevanjem žena što ga obilježava subordinacija, nisko samopostovanje, orijentacija na duhovno, emocionalno i na ulogu puke potpore. ■■■

manipuliranje ratnim zločinima kao narativom korištenim u dnevnoj politici u BiH

Lejla Turčilo

uvod: medijski narativi kao sredstva za oblikovanje javnog mnijenja i javnog diskursa

Poznato je da mediji imaju znatnog utjecaja na formiranje javnog mnijenja, osobito oko osjetljivih pitanja. Mediji javno mnijenje oblikuju time što određena pitanja stavljuju na dnevni red (u žigu), kanalizirajući javnu raspravu o njima, oblikujući kontekst određenih događaja, dajući legitimnost određenim akterima (ili je od nekih oduzimajući) i provocirajući određene reakcije u publici (koje mogu znatno utjecati na funkcioniranje društva). U tom kontekstu možemo reći da mediji nisu neutralni kanali za distribuciju vijesti i informacija, već prije važni društveni akteri u javnosti, koji pribavljajući dominantne narative proizvode konkretnе društvene situacije. Pojam "medijske kulture" koristi se da se opiše kako "slike, zvuci i spektakli pomažu da se proizvede tkanje svakodnevnog života, dominirajući slobodnim vremenom, oblikujući politička gledišta i društveno ponašanje i pružajući građu iz koje ljudi oblikuju same svoje identitete. (...) Medijska kultura pomaže da se oblikuje prevladavajući pogled na svijet i najdublje vrijednosti: ona definira što se smatra dobrim ili lošim, pozitivnim ili negativnim, moralnim ili zlim. Medijske priče i slike pružaju simbole, mitove i resurse koji pomažu da se ustroji zajednička kultura za većinu pojedincaca u većini dijelova svijeta danas." (Kellner, 2004: 5 / 1). Te priče i slike u medijima u stvari su sastavni dijelovi medijskih narativa.

U tom kontekstu pratimo Gillespieinu definiciju narativa kao medijskog teksta "koji uspostavlja određeni poređak i stvara

Pojačavanje nacionalnog identiteta moglo bi biti najtočniji opis dominantnih medijskih narativa u Bosni i Hercegovini. Međutim, taj nacionalni identitet ne služi sam sebi, već uglavnom u političke svrhe. Nacionalistička retorika iznad svega služi u svrhu mobiliziranja javnosti da podrži određene odluke i postupke političkih elita. Medijska kultura u BiH uglavnom je kultura monologa, ne dijaloga, kultura spektakla i stereotipa i kultura netolerancije i diskriminacije.

obrasce značenja" s obzirom na danu temu, odnosno "pomaže medijima da oblikuju naše znanje o svijetu" (Gillespie, 2006:83). U tumačenju narativa također je važno promatrati pozicije izvora informacija, medija odnosno javnosti i biti svjestan da "su stvari koje su u tekstu ispuštene jednako važne kao i one odabrane da budu dio teksta" (Gillespie, 2006:82). Medijski narativi stvaraju opći javni diskurs o stvarnosti i društvu, odnosno "način na koji govorimo o pitanjima u javnosti, koji i odražava i determinira rješenja koja se smatra poželjnima ili plauzibilnima u standardnoj logici koja oblikuje politiku određenog momenta. Pažljivo praćenje javnog diskursa ne dozvoljava nam samo da se držimo ukorak s politikom kako se ona odvija, već i otkriva važne istine o značenju, vezama i efektima nediskurzivnih aktivnosti koje tradicionalno smatramo političkim." (Woodly, 2015:7).

Sasvim je jasno da na medijske narrative utječe i iskorištavaju ih političke svrhe. Glavni je cilj stići pažnju javnosti za određena pitanja i prihvatanje javnosti za određena politička rješenja za ta pitanja. Zbog toga kažemo da mediji imaju moć oblikovati javno mnjenje, ali da oni koji uspjevaju utjecati na medije imaju moć da stvaraju opći javni diskurs koristeći medij-ske narative.

dominantni medijski narativi u Bosni i Hercegovini o ratnim zločinima i haškim suđenjima

"Bosna i Hercegovina je mlada država sa mnoštvom problema. Kao takva, umjesto da se bavi rješavanjem konkretnih problema svojih građana, ona često pokušava konstruirati i osnaživati nacionalni identitet u prostoru definiranom varijablama straha i nacionalnog ponosa. Sklonost ovim varijablama u medijskim reprezentacijama dovodi, naravno, do opće patriotizacije medija nauštrb inteligentnijih sadržaja koji bi stimulirali čitatelje i čitateljke da razmišljaju izvan suženog patriotskog okvira" (Pejković, 2016). Dapače, pojačavanje nacionalnog identiteta moglo bi biti najtočniji opis dominantnih medijskih narativa u Bosni i Hercegovini. Međutim, taj nacionalni identitet ne služi sam sebi, već uglavnom u političke svrhe. Nacionalistička retorika iznad svega služi u svrhu mobiliziranja javnosti da podrži određene odluke i postupke političkih elita. "Medijska kultura u BiH uglavnom je kultura monologa, ne dijaloga, kultura spektakla i stereotipa i kultura netolerancije i diskriminacije" (Turčilo, 2017:82). Mediji su pod snažnim političkim pritiscima i utjecajima, njihova agenda pretežno odgovara agendi političkih aktera, oni predstavljaju gledišta određenih etničkih skupina umjesto čitave populacije, čime javnu debatu kanaliziraju samo unutar određenih etničkih "krugova"; one koji se ne slažu s glavnim strujom uglavnom lišavaju prilike da govore u medijima, te izazivaju javne reakcije koje odgovaraju interesima onih koji dominiraju političkim životom. Imajući na umu činjenicu da je javnost podijeljena duž entitetskih i etničkih linija, takav pristup medija dodatno produbljava te podjele i društvo čini u većoj mjeri podijeljenim.

Budući da je rat 1992.-1995. bio najnoviji događaj s takvim razornim posljedicama

Ključno pitanje obično je: "je li presuda pravična"? I upravo to pitanje izaziva različite interpretacije i proizvodi različite narative. Oni mediji koji kazne smatraju blažima nego što bi trebale biti koriste glasove žrtava da bi objasnili razmjer zločina, dok oni koji ih smatraju strožima o optuženima govore kao o heroima, onima koji "samo brane svoj narod" itd. "Ovo je presuda protiv čitavog ... naroda" (hrvatskoga, srpskoga) također je prilično često korištena fraza, kao i "naši gubici i naše žrtve bili su uzaludni", što je strategija provokiranja snažne mobilizacije javnosti.

po državu, društvo i puk BiH, ratne događaje se u medijima i od strane medija izrazito interpretira i njima manipulira, pri čemu svaki medij pruža svoju verziju "istine" o tome što se dešavalo u ratno doba. Dominantni medijski narativi o ratu koriste paradigmu "mi" i "oni", u kojoj "mi" uvijek znači "žrtve", a "oni" znači "počinitelji" zločina. U tom se kontekstu obrazac "naših heroja i njihovih zločinaca" lako dade prepoznati u medijskom izvještavanju, osobito u vezi s ratnim zločinima i slučajevima pred Haškim tribunalom.

Što se tiče medijskog izvještavanja o ratnim zločinima, Džihana i Hodžić (2011) kažu da "nacionalističko novinarsko izvještavanje predstavlja dominantnu paradigmu u izvještavanju o događajima o kojima postoji konsenzus na nivou etnonacionalnih elita, ali da također postoje velike razlike između bošnjačke, srpske i hrvatske političke elite (...) a strategije izvještavanja podudaraju se s etnonacionalnim linijama" (str. 14).

Upotrijebimo li matricu 5W [Who – tko, What – što, When – kada, Where – gdje, Why – zašto] da pokušamo objasniti dominantne medijske narative o ratnim zločinima i njihovu manipulaciju u političke svrhe, mogli bismo reći sljedeće:

TKO govori o ratnim zločinima i haškim suđenjima – ključne govornike bismo mogli podijeliti na tri skupine: a) žrtve (uglavnom afirmirani pojedinci koji predstavljaju organizacije i udruženja žrtava; njihove se iskaze

uglavnom koristi u svrhu izazivanja emocionalnih reakcija javnosti); b) ljudi priznati u javnosti (primjerice pravni stručnjaci, ali i drugi ljudi koji mogu privući pažnju poput političkih analitičara, koje se često pita "kako će ova presuda utjecati na međuentničke odnose" ili bivši haški osuđenici, koje se može pitati pitanja poput "kakav je bio život u Haagu") i c) predstavnici međunarodnih organizacija (koje se koristi da isporuče poruku da je međunarodna zajednica do neke mjere garant da dogadaji u Haagu neće ugroziti mir u zemlji). Ovo pokazuje kako je krhak konsenzus o samome Haagu, kao i koliko su mediji površni u izvještavanju o njemu, uglavnom se fokusirajući na posljedice haških presuda.

ŠTO je ključna poruka? Poruke se razlikuju ovisno o kojem se mediju radi. Međutim, možemo reći da je ključno pitanje obično: "je li presuda pravična"? I upravo to pitanje izaziva različite interpretacije i proizvodi različite narative. Oni mediji koji kazne smatraju blažima nego što bi trebale biti koriste glasove žrtava da bi objasnili razmjer zločina, dok oni koji ih smatraju strožima o optuženima govore kao o herojima, onima koji "samo brane svoj narod" itd. "Ovo je presuda protiv čitavog ... naroda" (hrvatskoga, srpskoga) također je prilično često korištena fraza, kao i "naši gubici i naše žrtve bili su uzaludni", što je strategija provokiranja snažne mobilizacije javnosti.

KADA je ona objavljena u medijima? O presudama se nerijetko komentira i prije no šta budu proglašene, što uglavnom služi tome da poveća napetosti u javnosti i izazove snažne reakcije među ljudima. Učestalost rasprava o haškim suđenjima najveća je odmah nakon donošenja presuda, ali tako-

der raste i kad se bliže izbori, kao mehanizam mobilizacije ljudi da podupru "našu stranku kao branitelja naše nacije od drugih i od međunarodnih aktera". Također, priče o ratnim zločinima postaju učestalije na neke specifične datume (11. jula, Dan sjećanja na genocid u Srebrenici, ili druge).

GDJE je objavljena? Priče o ratnim zločinima i haškim suđenjima objavljuje se u gotovo svim medijima, ali s različitim stupima i u različitim kontekstima. Vrlo rijetko bude da neki mediji, orijentirani spram određenih etničkih skupina, izvještavaju o zločinima u kojima nisu žrtve, već počinitelji ti koji su pripadnici dotične etničke skupine (uz izuzetak izvještavanja nekih sarajevskih medija o slučaju "Kazani" čak i u doba rata). Taj manjak spremnosti da se izvještava o svim zločinima, neovisno o etničkim pozadinama žrtava i počinitelja, pokazuje da dominantni medijski narativi prate etničke linije.

ZAŠTO je objavljena? Nažalost ne možemo reći da mediji o ratnim zločinima i haškim suđenjima izvještavaju radi iznalaženja istine o tome što se doista zabilo u razdoblju između 1992. i 1995. Češće bude da te tragične događaje koriste u svrhu političke manipulacije, provociranja emocionalnih reakcija u javnosti kad se približe izbori (neki političari na primjer nose broševe "Cvijet Srebrenice" u predizbornoj kampanji kao način da se identificiraju kao "oni kojima je stalo do žrtava", što je očigledan slučaj političkog manipuliranja žrtvama Srebrenice) i mobiliziranja ljudi da podrže određene ideje kao način obrane svoje etničke skupine i etničkog identiteta, tako da "nam se zločini nikad više ne bi mogli dogoditi".

Ako bismo htjeli dati kratak odgovor na pitanje KAKO mediji izvještavaju o ratnim zločinima i haškim suđenjima, mogli bismo reći da izvještavaju senzacionalistički (što je bilo više nego očigledno u najnovijem slučaju, samoubistvu haškog osuđenika Slobodana Praljka), manipulirajući emocijama (što je više nego očigledno u mnogim medijima pri izvještavanju o Srebrenici), koristeći "velike riječi" ("heroji, ne zločinci", "zločince treba osuditi, ali naši heroji u Hagu svakako nisu zločinci" neki su od naslova koji su se pojavljivali u medijima) i selektivno izvještavajući o zločinima (često ignorirajući zločine koje počinimo "mi").

Tako u mnogim medijima možemo naći primjere narativa o ratnim zločinima koji "uspostavljaju određen poredak i stvaraju obrasce značenja" i "pomažu medijima da oblikuju naše znanje o svijetu", kako kaže Gillespie (2006:83). Ta značenja društvo u BiH oblikuju kao podijeljeno društvo i ne doprinose pomirenju i nalaženju potpune istine o ratu. Naravno, ima izuzetaka – profesionalnih, poštenih i istinoljubivih medija i novinara, ali su oni upravo to – izuzeci, ne *mainstream*.

zaključak: što bi se moglo drugačije učiniti?

Ako se složimo da mediji manipuliraju ratnim dogadajima, ratnim zločinima i suđenjima počiniocima u svrhu političke manipulacije i emocionalne mobilizacije javnosti, onda bi logičan odgovor na pitanje: "što se može drugačije učiniti" bio: "profesionalnije izvještavati". Međutim, kako bismo postigli taj cilj trebalo bi zadovoljiti barem nekoliko preduvjeta. Prije svega, društvo otvoreniye tomu da prihvati istinu i činjenice o dogadajima iz 1992.-1995. i spremnije da se suoči s prošlošću u svrhu izgradnje mira i pomirenja. Drugo, takvom bi društvo bili potrebni mediji više usmjereni na istinu, koji bi gradanima pružili sredstvo za saznavanje o prošlosti, za život u današnjici i za učenje lekcija za budućnost. I treće, takvim bi medijima bila potrebna javnost otporna na manipulaciju, otvorena prihvaćanju činjenica i spremna da vidi s onu stranu svojih etničkih linija. Stoga težak zadatak nalaženja istine o ratnim zločinima nije samo zadatak za medije i novinare. To je zadatak za sve građane Bosne i Hercegovine. Kao što obično kažemo, mediji su ogledalo društva. A slika koju trenutačno vidimo u tom ogledalu nije privlačna. Ako se mi, koji se u njemu odražavamo, ne promijenimo, neće se promijeniti ni ono.

izvori:

- Džihana A. Volčić Z. (2011). *Mediji i nacionalne ideologije*. Sarajevo: Media Centar, dostupno na: http://www.media.ba/sites/default/files/mediji_i_nacionalne_ideologije_-_za_web.pdf
- Gillespie, M. (2006). 'Narrative Analysis' u Gillespie, M. and Toynbee, J. (ur.) *Analysing Media Texts*. Maidenhead and New York: Open University Press
- Kellner, D. (2004). *Medijska kultura*. Beograd: Clio [Douglas Kellner, *Media Culture. Cultural studies, identity and politics between the modern and the postmodern*, Routledge, London and New York 1995.]
- Pejković, A. *Konstrukcije koncepta "bosanski ponos" u elektronskim medijima u BiH*. Dostupno na: <http://www.media.ba/bs/magazin-novinarstvo/konstrukcije-koncepta-bosanski-ponos-u-elektronskim-medijima-u-bih>
- Turčilo, L. (2017). *(P)očigli o medijima i društvu: članci, eseji, istraživanja*. Sarajevo: vlastita naklada
- Woolley, D. (2015). *The Politics of Common Sense: How Social Movements Use Public Discourse to Change Politics and Win Acceptance*". Oxford: Oxford Scholarship Online

dominacija etničkih partija u Bosni i Hercegovini će se nastaviti

Damir Kapidžić

Etničke partije u Bosni i Hercegovini (BiH) politikom dominiraju već više od 25 godina. Dok neki narativi na multietničke stranke gledaju kao na nosioce političkih promjena, moj je stav da to ne podupiru empirijski dokazi. Etnička partijska politika urođena je konsocijacijskoj demokraciji u BiH, i moguće je razlikovati četiri odjelita partijska podsistema definirana etnicitetom. Podrška na izborima za partije iste etničke kategorije je postojana, sa zanemarivim udjelom glasanja preko etničkih linija. Narativi lidera (etničkih) partija odražavaju i pojačavaju ovaj sistem. Nije razumno očekivati promjenu od multietničke politike u zemlji čije su institucije izgradene na ideji etničke reprezentacije.

demokracija BiH: kompetitivna borba za etnički glas

Političke partije su od centralnog značaja za reprezentativnu demokraciju. One imaju ključnu ulogu koordiniranja između izabranih čelnika i građana kao veza između interesa građana i političkog sistema neke zemlje. Partijski sistem kroz izbore nužno reflektira društvene rascjepe i podjele unutar društva, a tako je i u BiH. Od prvih izbora 1990., partije koje predstavljaju tri glavne etničke skupine dominiraju politikom BiH, dok multietničkim i neetničkim partijama nije pošlo za rukom uhvatiti korijena širom čitave zemlje. Ova se podjela odražava i u narativima stranačkih šefova, naspram narativa (uglavnom) internacionalnih aktera koji multietničke stranke smatraju nosiocima promjena. U biti, moguće je

Glavni cilj konsocijacijske demokracije jest da socijalnim rascjepima upravlja na nenasilne načine kroz oblike izborne i komunikacijske prakse. Partijske elite kultiviraju narative koji jačaju socijalne rascjepe, takmičeći se da osvoje najviše glasova unutar vlastitih etničkih grupacija. Konsocijacijski politički sistem BiH naglašava takmičenje između stranaka iste etničke pripadnosti, dok je međuetničko izborno takmičenje svedeno na minimum. Međutim, to je ostvaren po cijenu snaženja društvenih podjela i razdvajanja biračkog tijela po etničkim linijama.

govoriti o podijeljenom partijskom sistemu u BiH, odnosno, preciznije, partijskom sistemu s nekoliko zasebnih partijskih podsistema. Ovakav postav favorizira etničke partije, a multietničku politiku osobito otežava.

Političke partije formiraju se oko politički relevantnih društvenih podjela. U većem dijelu zapadne Evrope one uključuju odnose centra i periferije, religioznog i sekularnog, urbanog i ruralnog, ekonomskog podjele između kapitala i rada, kao i materijalističkih i postmaterijalističkih vrijednosti.¹ Interakcije i takmičenje stranaka duž takvih podjela su ono što sačinjava partijski

¹ Lipset, S.M. & Rokkan, S. (ur.). 1967. *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. New York: The Free Press.

sistem.² U BiH je konfesionalna pripadnost bila jedini politički relevantan faktor. U nedostatku ujedinjujućeg procesa izgradnje nacije, socijalni pokreti utemeljeni na vjeri doveli su do stvaranja triju glavnih etnopoličkih skupina koje je pratilo religijsku podjelu stanovništva. Tako su se razvile stranke Hrvata povezane s katoličkom crkvom, upravo kao što su partije Srba blijske pravoslavnim institucijama, a Bošnjaka s islamskom zajednicom u BiH. Sekularne partije sa snažnim vezama s organiziranim radom nastale su kao odbacivanje politizirane religije. Sve se to odvilo u kasnom 19. i ranom 20. stoljeću.

Ta je početna forma partijskog sistema nakon desetljeća vladavine jedne partije nanovo uspostavljena tokom prvi demokratskih izbora 1990. Dominaciji sekularne Komunističke partije Jugoslavije suprotstavile su se tri etničke partije koje su okupljale članove Hrvate, Srbe ili Bošnjake, ali unutar kojih su postojali vrlo raznoliki interesi. U tom trenutku prije bismo mogli govoriti o tri nacionalna pokreta tih etničkih skupina, koji su također inkorporirali narative i političko naslijede nacionalnih i kulturnih organizacija i partija s početka 20. stoljeća. Presudna pobjeda Stranke demokratske akcije (SDA), Srpske demokratske stranke (SDS) i Hrvatske demokratske zajednice BiH (HDZBiH) na tim izborima oblikovala je višepartijski sistem pretežno zasnovan na etnicitetu. Te tri stranke, uz bivšu Komunističku partiju, koja se sada zove Socijaldemokratska partija (SDP), sačinjavaju četiri glavna segmenta savremenog partijskog sistema BiH. Sve su nove partije danas obrazovane prvenstveno kroz raskole unutar ovih četiriju središnjih partija, a tek povremeno kroz transformaciju već postojećih društvenih organizacija.

Dok su prvi izbori etničke interese iznijeli u prvi plan, ratni događaji i poslijeratni politički sistem dodatno su pojačali njihovu dominaciju. Politički sistem ustanavljen Daytonskim mirovnim sporazumom stavio je naglasak na institucionalizaciju etniciteta kroz konsocijacijski model demokracije. Glavni cilj konsocijacijske demokracije jest da socijalnim rascjepima upravlja na nenasilne načine kroz oblike izborne i komunikacijske prakse. Partijske elite kultiviraju narative koji jačaju socijalne rascjepce, takmičeći se da osvoje najviše glasova

unutar vlastitih etničkih grupacija.³ Konsocijacijski politički sistem BiH naglašava takmičenje između stranaka iste etničke pripadnosti, dok je međuetničko izborno takmičenje svedeno na minimum. Međutim, to je ostvareno po cijenu snaženja društvenih podjela i razdvajanja biračkog tijela po etničkim linijama.

Danas se političko nadmetanje u BiH odvija unutar etnički definiranih segmenata populacije, stvarajući tri etnički vezana partijska podsistema visokog stupnja neovisnosti, povrh jednog slabije definiranog neetničkog partijskog podsistema. Ovo se može empirijski potvrditi pogledom na obrasce glasanja tokom vremena za etnički definirane partijske grupacije za Parlament BiH. Koristeći Sartorijevu terminologiju, u BiH možemo identificirati kompleksan partijski sistem s dominantnom ulogom za tri etnički definirana partijska podsistema i jedan neetnički partijski podsistem.

četiri partijska podsistema BiH

Jedino nadmetanje u kojem se sve relevantne političke partije u zemlji nadmeću jedna protiv druge su izbori za Predstavnički dom Parlamenta BiH. Između 1996. i 2014. održano je sedam izbora, na kojima je kandidate istaknulo 114 političkih organizacija, od kojih su 93 bile političke partije, a 21 predizborne koalicije.⁴ I koalicije i partije koje su izlazile na izbole redovito su se mijenjale, te su samo dvije partije samostalno izašle na svih sedam izbora. Ogomorna većina partija i koalicija, točnije 58%, mandate su osvojile samo na jednim izborima, dok ih je tek jedna četvrtina mandate osvojila na više od dvaju izbora.

Iako ovo ukazuje na znatne i uporne promjene u glasačkoj potpori, potrebna je detaljnija analiza. U tu svrhu se koristi mjera izborne volatilnosti, koja promatra ukupnu promjenu izborne podrške za partie od izbora do izbora.⁵ Opća volatilnost za izbore

³ Deschouwer, K. 2001. Freezing pillars and frozen cleavages: party systems and voter alignments in the consociational democracies. U: Karvonen, L. & Kuhnle, S. (ur.) *Party Systems and Voter Alignments Revisited*. London & New York: Routledge.

⁴ Autorove kalkulacije na temelju podataka iz: Središnje izborno povjerenstvo. 2018. Statistike i rezultat izbora. <http://www.izbori.ba/> (stranica pregledana u novembru 2018.)

⁵ S obzirom na to da Predstavnički dom Parlamenta BiH ima samo 42 zastupnika, mjera izborne volatilnosti bazira se na volatilnosti glasova, a ne mandata, budući da je to preciznije.

Zapuštene zgrade u gradskom centru Sarajeva oblijepljene plakatima za izbore 2016., klix.ba, snimio Nedim Grabovica

za Parlament BiH vrlo je visoka, što uvjetno ukazuje na ekstremno nestabilan partijski sistem. Također postoji znatna promjena tokom vremena, s pomacima glasačke potpore između dvaju izbora od 30 do 74%. Čak i ako uzmemo u obzir promjenjive predizborne koalicije, te se vrijednosti i dalje kreću između 18% i 29%. Ovo međutim ne znači da su glasači u BiH voljni podržati bilo koju političku alternativu.

Kako bismo testirali pomake u potpori glasača između etničkih i multietničkih partija, 114 političkih organizacija podijeljeno je na četiri opće kategorije na temelju kriterija etničkog predstavljanja.⁶ U skladu s tim, svaku partiju može se definirati kao hrvatsku, bošnjačku, srpsku ili multietničku, kao što se i svaku koaliciju jednako tako može svrstati u jednu od ovih četiriju kategorija. Izborna volatilnost između četiriju kategorija vrlo je niska, s prosjekom 5,8%. To znači da gotovo da nema pomaka glasača između partija koje pripadaju različitim etničkim kategorijama. Primjerice, glasači će uvijek odabratи da glasaju za bošnjačku partiju, čak i ako se njihova konkretna odabrana bošnjačka partija može mijenjati. Osobito glasači koji glasaju za srpske ili hrvatske partije gotovo nikad ne glasaju izvan svoje etničke kategorije (u prosjeku 1,6%), što ograničava sposobnost multietničkih stranaka da privuku takve glasače.

Koristeći izbornu volatilnost empirijski je moguće identificirati četiri zasebna partijska podsistema u BiH na temelju etno-političkih društvenih podjela. U takvom segmentiranom višepartijskom sistemu izborno takmičenje usmjeren je na osvajanje glasova unutar vlastite etničke skupine, i gotovo da nema međuetničkog glasanja. Politička distanca između partija unutar istih podsistema je zanemariva. Umjesto da ciljaju na generiranje široke političke podrške, politički narativi usredosređuju se

na to kako da najbolje predstave interese vlastite etničke skupine. Tako nastali narativi, kakve koriste lideri etničkih partija, često vode etničkom cjenkanju i zanemaruju kooperativne diskurse.

nekooperativne elite u konsocijacijskoj demokraciji

Izbori i predizborne kampanje uobičajeno su obilježje politike u BiH. Izbori se održavaju svake dvije godine, na lokalnom odnosno državnom nivou naizmjenično.⁷ To stvara atmosferu trajnog izbornog nadmetanja, u okviru odrednica etničkih partijskih podsistema unutar kojih se takmičenje odvija. Narativi koje koriste političke partije i njihovi vođe tako su uglavnom upućeni svojim etničkim biračkim tijelima i služe da mobiliziraju i objedine birače.

Uzmimo na primjer tri uobičajena narativa, etnički federalizam, referendumne i centralizaciju, koje se unutar svake etničko stranačke kategorije drugačije percipira.

Etnički federalizam, koji je snažno usaden u narativ trećeg podnacionalnog entiteta, kojim dominiraju Hrvati, podržavaju gotovo sve hrvatske političke partije. Osobito HDZBiH koristi taj narativ kako bi gurao više grupne autonomije. Istovremeno, bošnjačke i multietničke partije ocrnuju taj narativ budući da je on suprotan njihovom narativu u korist centraliziranih i djelotvornijeg političkog odlučivanja. Ono što bi se moglo predstaviti kao rasprava o decentralizaciji izvrće se u etničko nadmetanje. Oba narativa ne služe tome da glasače pomiču između partijskih podsistema, već prije da podstaknu političku potporu za partije koje najbolje predstavljaju skupne interese unutar svojih vlastitih etničkih kategorija.

Drugi primjer leži u upotrebi referendumskog narativa među srpskim strankama. U ovom je slučaju Savez nezavisnih socijaldemokrata u predizbornom razdoblju nekoliko izbora u posljednje vrijeme strateški koristio provedeni savjetodavni referendum o pravosudnim ovlaštenjima te predloženi referendum o otcjepljenju. Stvorivši zajednički i nepobitan cilj unutar svojeg etničkog partijskog podsistema, vladajuća partija Republike Srpske de facto je tokom predizborne kampanje mogla svu opoziciju izgurati na stranu kao pasivne

⁶ Chandra, K. 2011. What is an ethnic party, *Party Politics* 17(2): 151-169.

⁷ Izbore na razini entiteta i kantona održava se istovremeno s državnim izborima.

Koristeći izbornu volatilnost empirijski je moguće identificirati četiri zasebna partijska podsistema u BiH na temelju etnopolitičkih društvenih po-djela. U takvom segmentiranom višepartijskom sistemu izborno takmičenje usmjeren je na osvajanje glasova unutar vlastite etničke skupine, i gotovo da nema međuetničkog glasanja. Politička distanca između partija unutar istih podsistema je zanemariva. Umjesto da ciljaju na generiranje široke političke podrške, politički narativi usredsređuju se na to kako da najbolje predstave interese vlastite etničke skupine. Tako nastali narativi, kakve koriste lideri etničkih partija, često vode etničkom cjenkanju i zanemaruju kooperativne diskurse.

promatrače. Istovremeno je referendumski narativ izazvao snažnu reakciju kod bošnjačkih stranaka, što je okupilo glasače obaju etničkih partijskih podsistema.

Takvi politički narativi služe sami sebi i povećavaju podjele unutar partijskog sistema BiH. S jedne strane, oni učvršćuju etničke partijske podsisteme i sprečavaju gubitak transetničkih glasača time što stvaraju snažnu razliku između nas i njih. S druge strane, oni dozvoljavaju radikalniji izraz etničkih interesa i takmičenja među partijama iz iste etničke kategorije u tome tko najbolje predstavlja tu skupinu. Kao takve, sve etničke političke narative mora se promatrati kroz lupu izborne politike,

budući da im je glavna svrha generiranje podrške glasača.

Političke mjere visokih uloga, poput nedavne reforme izbornog zakona, promatra se kroz te sukobljene narative. U svim svojim varijantama, prijedlog reforme izbornog zakona isključivo se bavi pitanjima deskriptivnog predstavljanja time što izborni odabir glasača povezuje s dominantnim etnicitetom izbornih jedinica. Kao posljedica, partije u BiH osiguravaju da nisu samo izraz odabira glasača, već i glavni garant etničke samouprave, koja zamjenjuje državne institucije kao primarni mehanizam za osiguranje grupnog predstavljanja. ■■

haški tribunal – pomirenje na čekanju

Nemanja Stjepanović

Činjenice o genocidu u Srebrenici, opsadi Sarajeva, logorima u Prijedoru, silovanjima u Foči, srpskom pa hrvatskom etničkom čišćenju Bošnjaka u BiH, zločinima Srba nad Hrvatima i Hrvata nad Srbima u Hrvatskoj, masovnim ubistvima i etničkom čišćenju oko 800.000 Albanaca sa Kosova danas negiraju samo glupi i zlonamerni. Bezuspešno sa stanovišta suprotstavljanja činjenicama, uspešno u pogledu prihvatanja njihovih teorija u regionu. To je otpri-like slika 25-godišnjeg rada Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju u Hagu (Haškog tribunala) – on je otkopavao, drugi išli za njim i zakopavali, on je rasvetljavao, drugi zamagljivali, on je bistrio, drugi mutili.

Ko su ti drugi? Regionalne političke strukture, vladajuće uglavnom, i njihovi plaćenici, poslušnici i sledbenici. Svi oni kojima je bilo u interesu da se istina o ratovima u bivšoj Jugoslaviji ne razotkrije. Reč je o političkim, vojnim i policijskim strukturama i pojedincima koji su bili upleteni u ratove i ratne zločine ili su se od ratova obogatili, pa sada na svaki način nastoje da očuvaju pozicije, sakriju svoju ulogu i spreče svaku pomicao na sudske procese koji bi protiv njih bili vođeni.

Kada je 1993. godine Savet bezbednosti UN osnovao Haški tribunal, jedan od ciljeva rada tog suda bio je i doprinos pomirenju u regionu. Uz sve greške i propuste, Haški tribunal je tokom 25-godišnjeg postojanja¹ uradio mnogo – za početak, osudio je 90

Region se danas nalazi u situaciji kakvu nikada u istoriji nije imao nakon traumatičnog ratnog razdoblja, a bilo ih je onoliko. Prvi put jedan istorijski narativ u potpunosti može da se izgradi na činjenicama a ne na mitovima. Prvi put je omogućen jasan činjenični uvid u zablude iz prošlosti i data prilika da se sagleda pogubnost snova o teritorijalnom uvećanju i nacionalnom razgraničenju na Balkanu. To se, međutim, ne događa. Delom zato što, kako kaže sarajevski novinar Boro Kontić, "naši ljudi više veruju u utvare nego u činjenice", ali delom jer im se te utvare iz medija i sa političkog vrha plasira kao istinu, a činjenice kao nepotrebno sudska naklapanje.

¹ Medunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju završio je sa radom 31. 12. 2017. godine. Tada su ingerencije u pogledu nedovršenih predmeta (prvostepeni Stanišić i Simatović i žalbeni Vojislav Šešelj, Radovan Karadžić i Ratko Mladić) prebačene na Mehanizam za međunarodne krivične postupke za bivšu Jugoslaviju i Ruandu, takođe sa sedištem u Hagu.

Povez za vezivanje ruku
žrtava u Srebrenici,
Bosna i Hercegovina,
iskopan u ekshumaciji.
fotografiju ustupio ICTY,
CC-BY 2.0

osoba, od 161, koliko ih je bilo optuženo. Među njima su visokorangirani političari država i entiteta regionala, vojni i policijski oficiri, kao i deo najsurovijih ubica sa dna zvaničnih struktura. Važnije od toga, Tribunal je prikupio obimnu građu o ratovima devedesetih i na osnovu nje doneo činjenične zaključke o ratnim dogadajima devedesetih.

Sve je to moglo doprineti pomirenju. Ali, za pomirenje je potrebno dvoje. Onaj drugi, odnosno države nastale krvavim raspadom bivše Jugoslavije, pomirenje nisu želele, makar ne zasnovano na činjeničnim temeljima o prošlosti.

Od samog osnivanja Haškog tribunala, političke vlasti država regionala, pre svega u Srbiji i Hrvatskoj, na različite načine su gurale klipove u njegove točkove – odbijanjem da izruče optužene i dostave dokumentaciju iz svojih arhiva, instruiranjem svedoka da u državnom interesu ne govore istinu i svakojakim guranjem klipova u točkove.

Uprkos svemu, Haški tribunal je uspeo da se izbori sa opstrukcijama i regionu isporuči rezultate kakve нико na početku njegovog rada nije očekivao. Prvo, uspeo je da privede sve begunce pravdi – svako ko je bio optužen, njemu je i suđeno. Zatim, jedan broj regionalnih ratnih lordova i predvodnika širokih zločinačkih kampanja uklonio je iz struktura vlasti ili im onemogućio da se u njih vrati – na primer bivšeg predsednika SR Jugoslavije Slobodana Miloševića, lidera bosanskih Srba Radovana Karadžića i Ratka Mladića ili lidera bosanskih Hrvata Jadranka Prlića. Haški tribunal se izborio da mu države regionala isporuče arhivsku građu, sproveo je sveobuhvatne istrage na terenu i tako došao do više desetaka hiljada vojnih

i policijskih dokumenata, presretnutih razgovora, video zapisa, fotografija, zapisnika sa sastanaka visokih državnih tela. Uspeo je da locira i sasluša 4.650 svedoka – preživelih žrtava, rođaka ubijenih, ali i insajdera iz raznih političkih i vojnih struktura – i njihove iskaze zabeleži na oko dva i po miliona strana transkriptata.

Region se danas nalazi u situaciji kakvu nikada u istoriji nije imao nakon traumatičnog ratnog razdoblja, a bilo ih je onoliko. Prvi put jedan istorijski narativ u potpunosti može da se izgradi na činjenicama a ne na mitovima. Prvi put je omogućen jasan činjenični uvid u zablude iz prošlosti i data prilika da se sagleda pogubnost snova o teritorijalnom uvećanju i nacionalnom razgraničenju na Balkanu. To se, međutim, ne dogada. Delom zato što, kako kaže sarajevski novinar Boro Kontić, "naši ljudi više veruju u utvare nego u činjenice", ali delom jer im se te utvare iz medija i sa političkog vrha plasira kao istinu, a činjenice kao nepotrebljivo sudsko naklapanje.

No, krenemo li od Srbije i srpske strane u ratu, iz haških spisa ćemo videti da su ratovi 1991.-1995. vođeni iz Beograda i to sa jasnim ciljem da se okupira i etnički očisti delove Hrvatske i BiH, da ih se po mogućству pripoji Srbiji, da je sve bilo unapred planirano i da su tokom realizacije tog plana ubijeni deseci hiljada i proterane stotine hiljada civila. Jasno je, takođe, da su u ostvarenju tog koncepta, nazovimo ga Velika Srbija, učestvovalе vojne i policijske strukture Srbije i srpskih političkih tvorevina u BiH i Hrvatskoj. Neko će reći da se uloga Srbije u ratu u BiH, na primer, ne pominje u haškim presudama, poput onih Radovanu Karadžiću i Ratku Mladiću. Istina je, ne kaže se eksplicitno da je Srbija vodila rat u BiH,

ali haška baza dokaznih predmeta i sudski utvrđene činjenice daju nam jasnu sliku političke podrške vlasti iz Beograda vlastima bosanskih Srba, vojne pomoći jedinicama koje su činile zločine i prisustva policijskih i vojnih jedinica iz Srbije u BiH tokom celog trajanja rata. Konačno, Ratko Mladić i oficiri njegove vojske koji su planirali i u delo sproveli srebrenički genocid, terorisali Sarajevo 44 ratna meseca, razvili sistem koncentracijskih logora širom BiH, tokom celog trajanja rata bili su plaćani iz Beograda, iz budžeta Vojske Jugoslavije. Ogroman broj tih oficira, sa Ratkom Mladićem na čelu, danas su pensioneri Republike Srbije.

Iz dokaza se takođe jasno vidi da su ubistva više hiljada i proterivanje bar 800.000 kosovskih Albanaca tokom intervencije NATOa na SR Jugoslaviju 1999. godine počinile vojne i policijske jedinice Srbije, kao i da je po naredenju državnog vrha u izvedbi policije oko 1.000 tela albanskih civila premešteno sa Kosova u masovne grobnice u Srbiji.

Idemo dalje, primer uloge Hrvatske u BiH. Tu se iz haških spisa jasno vidi da je ideja hrvatskog državnog vrha bila da uz pomoć vojno-političkog rukovodstva bosanskih Hrvata zauzme, etnički očisti i pripoji Hrvatskoj deo BiH. U to ime, Bošnjaci su na zamišljenoj hrvatskoj teritoriji ubijani, zatvarani, mučeni i proterivani. Mada su hrvatski generali jednom sramotnom žalbenom presudom oslobođeni odgovornosti za zločine nad Srbima u Krajini za vreme i nakon operacije "Oluja" u letu 1995. godine, ipak se iz dokaza jasno vidi da su zločini nad Srbima počinjeni, a svakome ko zna da čita, jasno je da ih je planirala i u delo sprovela država Hrvatska.

Čak i stvari koje nisu bile predmet suđenja, recimo srpsko-hrvatski dogovor o podeli BiH, može se danas, uz malo napora, iščitati iz presuda i dokaznog materijala koji je Haški tribunal prikupio.

To je tek deo zaključaka koji proizilaze iz rada Haškog tribunala, a mogu nam poslužiti da na ispravan način sagledamo prošlost, odredimo se prema zabludema kojima smo bili skloni i jednom zauvek se odrekнемo koncepata koji su doveli do ratova i masovnih zločina nad civilima. Ali ne, mi činimo sasvim suprotno – činjenice guramo pod tepih i od njih okrećemo glavu. Jer je tako lakše. Ne samo da je lakše, nego se tako ne razgovara o krivičnoj, moralnoj i svakoj drugoj odgovornosti raznih aktuelnih državnih službenika i političara na vlasti, koji su učestvovali u ratovima, podr-

Generacija rođena nakon Drugog svetskog rata vodila je ratove devedesetih u bivšoj Jugoslaviji. To su ljudi koji nisu imali iskušto rata, ali su o njemu slušali romantične priče i bili obrazovani na narativima zasnovanim na mitovima. Ako nas istorija nečemu uči, taj se scenario ne sme ponoviti. Pored nas upravo raste generacija rođena posle ratova devedesetih, koju ponovo dižemo na narativu baziranom na mitovima i romantičnim pričama o ratnim herojima. S tim da su ovog puta, za razliku od Drugog svetskog rata, proglašeni ratni heroji zapravo obični kriminalci.

žavali ratne ciljeve svojih država i, neretko, učestvovali u planiranju i počinjenju ratnih zločina. Predsednik Srbije Aleksandar Vučić, na primer, koji je tokom rata pripadao radicalnoj ratnoj političkoj opciji, godinama unazad negira dostignuća Haškog tribunala i ne izgovara ništa osim kritika na njegov račun, a ujedno iz dana u dan ponavlja da se ne treba osvrnati na ono što se dešavalо u prošlosti, nego da treba gledati u budućnost. "Da ja imam takvu prošlost, takođe bih gledao samo u budućnost", odgovorio mu je jedan beogradski novinar.

Prema tome, to je razlog zbog kojeg pomirenje u regionu štuca. Oni koji najviše zameraju Haškom tribunalu da nije doprineo pomirenju, dakle političari u Srbiji pre svih, potom u Hrvatskoj i drugde u regionu, ujedno su učinili najviše da činjenice do kojih je taj sud došao za većinu građana ostanu nevidljive. Političari su ti koji nasuprot dokazima o planiranim zločinima govore o odbrani svog naroda, umesto dokaza o učešću države u zločinima poturaju priče o odmetnutim ekstremistima kao počiniocima, umesto da osuđene ratne zločince uklone iz javnog života veličaju ih i sa njima sarađuju.

Kad smo već kod toga, zapitajmo se kako bi tačno Haški tribunal mogao da nas pomiri ako ratne zločince koje je on osudio vraćamo u državne institucije i promovisemo ih u moralne autoritete društva. Eto, na primer, srpski general Vladimir Laza-

rević, koji je osuđen za ratne zločine nad albanskim civilima na Kosovu, nakon izdržane Tribunalove kazne vraćen je u Srbiju vladinim avionom, na aerodromu mu je priređen doček za heroje na kojem su bili ministri vlade, načelnik Generalštaba Vojске Srbije, crkveni velikodostojnici. Isti taj general ubrzo je postao predavač na državnoj Vojnoj akademiji. Pre njega, još jedan osuđenik, Miloševićev "čovek za Kosovo" Nikola Šainović, po odsluženju kazne ekspresno je koptiran u glavni odbor vladajuće Socijalističke partije Srbije (bivša stranka Slobodana Miloševića). Druga vladajuća partija – Srpska napredna stranka Aleksandra Vučića na tribine dovodi ratnog zločinca Veselina Šljivančanina, osuđenog u Hagu za zločine nad Hrvatima u Vukovaru. Bivši predsednik Srbije, takođe kadar Srpske napredne stranke Tomislav Nikolić, primio je u Predsedništvo Srbije na konsultacije Momčila Krajišnika, takođe haškog osuđenika, desnu ratnu ruku Radovana Karadžića. O čemu li su se konsultovali?

Zameraju Haškom tribunalu da je samo doprineo podelama ionako podeljenih naroda na Balkanu. Istina je, ali kako se to tačno desilo? Tako što se na njegov rad gledalo kao na sportsko takmičenje, prebrajalo se koliko je naših, a koliko njihovih osuđeno, svaka presuda dočekivana je sa suzama na jednoj i sa pesmom na usnama na drugoj strani, mada niko od tih koji su pevali i plakali nijednu presudu nije pročitao. Zahvaljujući lažima političara i medija, ljudi veruju da su u Hagu optuženici osuđeni samo zato što su Srbi ili Hrvati, da sudije noćima ne spavaju razmišljajući kako da nam napakoste, kako da nas sve proizvedu u zločince i nametnu nam kolektivnu krivicu.

U tome možda i jeste trik – bežeći od kolektivne krivice, uspeli smo da pobegnemo od odgovornosti. Jer, iako nismo svi krivi za zločine, ipak imamo odredenu odgovornost za ono što se dešavalo u prošlosti. Bilo kao podržavaoci politika koje su do zločina dovele ili nezainteresovani građani koji se takvim politikama nisu suprotstavili.

No, danas je na nama najveća odgovornost – da saznamo što više o dogadjajima iz prošlosti i znanje prenesemo na nove generacije. Sve sa ciljem da zločini ne budu ponovljeni. Generacija rođena nakon Drugog svetskog rata vodila je ratove devedesetih u bivšoj Jugoslaviji. To su ljudi koji nisu imali iskustvo rata, ali su o njemu slušali romantične priče i bili obrazovani na narrativima zasnovanim na mitovima. Ako nas istorija nečemu uči, taj se scenario ne sme ponoviti. Pored nas upravo raste generacija rođena posle ratova devedesetih, koju ponovo dižemo na narrativu baziranom na mitovima i romantičnim pričama o ratnim herojima. S tim da su ovog puta, za razliku od Drugog svetskog rata, proglašeni ratni heroji zapravo obični kriminalci. Neuspeli da tu novu generaciju upoznamo sa činjenicama o ratovima može dovesti do toga da ti mladi ljudi, jednom kada stasaju i postanu donosioci odluka, krenu u nove ratove sa starim neostvarenim snovima.

Haški tribunal u tome zasigurno može biti od pomoći. Ipak, pogrešno ga je uzimati kao kraj priče o prošlosti. On bi, naprotiv, trebalo da bude početak iskrenog regionalnog razgovora o tome šta smo i zbog čega radili devedesetih, čvrst temelj na kojem možemo izgraditi kuću trajnog mira na Balkanu. ■■■

mijenjanje narativa, mijenjanje historija

uspavana, a ipak živa povijest: sjećanja na Prvi svjetski rat u Republici Makedoniji

Petar Todorov

Povijest se uglavnom promatra kao političku povijest, čija je uloga da služi ciljevima nacije. U takvom kontekstu 1. svjetski rat se uglavnom promatra očima vojne povijesti, što objašnjava zbog čega se historičari koji proučavaju 1. svjetski rat usredotočuju na temu povezану s nacionalnom idejom a potpuno ignoriraju društvene aspekte rata.

Ovaj esej bavi se predstavama Prvog svjetskog rata u makedonskom društvu. Povijest rata pretežno se tumači kao najtragičniji događaj u makedonskoj nacionalnoj povijesti. Ta je interpretacija imala jak upliv na makedonski nacionalni povijesni i politički narativ i na razvoj sadašnjih povijesnih i političkih mitova u Republici Makedoniji. Uzimajući to u obzir, ovaj esej se fokusira na tri važne teme. Prva je historiografska produkcija kako u socijalističkom/jugoslavenskom, tako i u postsocijalističkom/postjugoslavenskom kontekstu i stvaranje etnonacionalističkog diskursa. Druga je partnerstvo između politike i historije, odnosno kako je političko mišljenje utjecalo na historiografsku produkciju tokom posljednjih godina, te uloga koju su igrali historičari koji su se predstavljali kao politički i nacionalni propovjednici, ignorirajući kritički pristup u proučavanju povijesti. Zadnja je tema javni diskurs, politika pamćenja i komemoracija, tj. način kako današnje makedonsko društvo reagira na povijest Prvog svjetskog rata.

Nijedan se drugi događaj u makedonskom etnopolitičkom narativu ne može definirati kao uspavan a ipak živ; uspavan jer ima velik potencijal za akademsko istraživanje zahvaljujući činjenici da ono što se percipira kao jedan od "najtragičnijih događaja u makedonskoj povijesti" nije predmet kontinuiranog akademskog istraživanja, a

živ jer ima golem upliv na razvoj sadašnjih historijskih i političkih mitova u Republici Makedoniji i što je decenijima nakon rata imao jak upliv na svakodnevni život lokalnog stanovništva. Jedan od najpoznatijih romana makedonske književnosti, *Pirej* (1980.), predstavlja jak primjer važnosti povijesti Prvog svjetskog rata u Makedoniji i mjeseta koje ona zauzima. Roman, kao i historijski narativ, podcrtava patnje i žrtvu makedonskog naroda u ratovima od 1912. do 1918. Pored toga, povijest Prvog svjetskog rata predstavlja samo dio dugog niza dogadaja koji oblikuju mit žrtve u makedonskoj historiografiji, jedan od najvažnijih i najjačih mitova. Međutim, historijski narativi također oblikuju druge mitove, kao što je mit vječnih neprijatelja ili mentaliteta opsade.

Pored romana, otkriće neke granate ili artiljerijskog projektila iz 1. svjetskog rata u nečijem dvorištu ili polju najčešći je podsjetnik Makedoncima na povijest 1. svjetskog rata i njegove pogubne posljedice. Premda mnoge regije u Republici Makedoniji, osobito one blizu linije fronte, i dalje čuvaju sjećanja na 1. svjetski rat i njegove posljedice, danas u Makedoniji ne postoji nacionalni spomenik ili memorijalno područje koje komemorira njenu povijest. Međutim, postoje mnogi drugi memorijali i spomenici kao što su vojna groblja. Do 1990-ih mnoga od tih groblja bila su zapu-

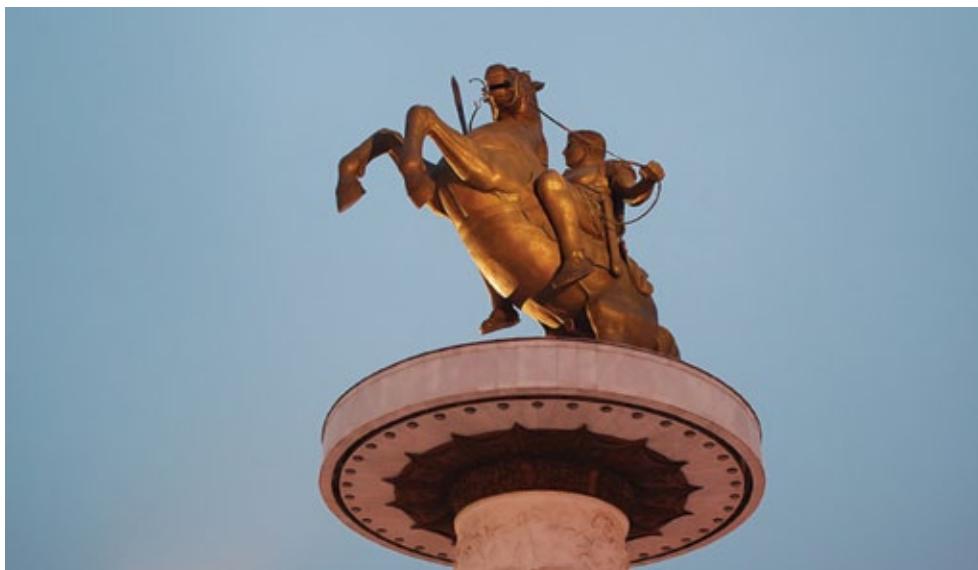
štena. Nakon neovisnosti mnoga od njih su obnovljena, poput bugarskih vojnih groblja u jugoistočnom dijelu Makedonije. Obnova tih groblja pokazala je porast nacionalističkih reakcija među mnogim historičarima i medijima, koji su krivili vladu što dopušta obnovu groblja "okupacijske sile". Takve reakcije predstavljaju dobar primjer zloupotrebe povijesti i utjecaja historijskog narativa u makedonskom društvu. Naime, takvim reakcijama ne svjedočimo u slučaju drugih groblja (francuskih, njemačkih, britanskih), čije su vojske pomagale drugim "okupatorima" da iznova uspostave svoju vladavinu u onome što je sada Republika Makedonija.

Upravo se na grobljima svakog 11. novembra održava komemoracije. Ambasadori iz zemalja Evropske Unije (EU) i vladini zvaničnici posjećuju vojna groblja iz 1. svjetskog rata i drže govore o važnosti mira i pomirenja u ovoj regiji. Međutim, u mnogim drugim slučajevima poruke makedonskih zvaničnika o miru i pomirenju nisu prisutne, a političke elite ipak zloupotrebjavaju prošlost da bi mobilizirale javnost da ih podrži i dade legitimitet njima i njihovoj politici. Taj politički diskurs pod jakim je utjecajem rada historičara s druge strane, koji se predstavljaju kao žrtve interesa političara i njihovog uplitanja u poslove historičara. S druge strane, mnogi historičari smatraju se državnim historičarima i državnicima/državnicama te daju političke izjave ne samo u javnim govorima i intervjuima nego i u svojim radovima.

U odnosu na povijest 1. svjetskog rata i makedonsku historiografiju od njenog utemeljenja 1950-ih godina do današnjih dana, nema više od deset knjiga i članaka

posvećenih samo povijesti 1. svjetskog rata, ni u socijalističkom/jugoslavenskom ni u postsocijalističkom/postjugoslavenskom kontekstu. Štoviše, neki od tih akademskih radova uzimaju 1. svjetski rat u obzir samo kao dio dugog niza ratova od 1912. do 1918. Međutim, povijest 1. svjetskog rata i pitanja koja se smatra važnima za nacionalnu povijest ispituje se u studijama koje se bave širim pitanjima. Na primjer, o povijesti 1. svjetskog rata u Makedoniji često čitamo u studijama koje se bave pitanjem "makedonskog nacionalnog pokreta", politike balkanskih zemalja i velikih sila ili aktivnosti određenih grupa koje su se borile za autonomnu Makedoniju – ukratko, temama koje se tiču samo pitanja političke i nacionalne povijesti. Nije poduzeta nijedna studija koja bi ispitala 1. svjetski rat s gledišta socijalne povijesti.

Razloga tome je mnogo, ali među njima je važno podvući dva. Prvi objašnjava narav makedonske historiografije i razumijevanja povijesti Makedonije. Naime, povijest se uglavnom promatra kao političku povijest, čija je uloga da služi ciljevima nacije. U takvom kontekstu 1. svjetski rat se uglavnom promatra očima vojne povijesti, što objašnjava zbog čega se historičari koji proučavaju 1. svjetski rat usredotočuju na temu povezanu s nacionalnom idejom a potpuno ignoriraju društvene aspekte rata. Drugi je razlog uloga nekih makedonskih aktivista tokom 1. svjetskog rata. Njihova kontroverzna uloga i odanost Bugarskoj, koju se smatra neprijateljicom makedonskog naroda i makedonske nacionalne ideje, stavlja historičare u težak položaj. Međutim, zanemarivanje povijesti 1. svjetskog rata i selektivnost u proučavanju tog događaja nije

Kip Aleksandra Velikog,
dio kontroverznog projekta
Skopje 2014, kristofarndt,
CC-BY-ND 2.0

S raspadom Jugoslavije i društveno-ekonomskim i političkim promjenama svjedočimo promjenama interpretacije 1. svjetskog rata, no, što je važnije, svjedočimo i porastu nacionalističke retorike u historijskim studijama. Međutim, to nije dovelo do većeg interesa za istraživanje 1. svjetskog rata. Od 1990-ih pojavilo se manje od pet knjiga i/ili članaka o toj temi. K tome, kao i u ranijem kontekstu, povijest 1. svjetskog rata je dio studija koje se bave pitanjima što ih se smatra važnima za nacionalnu povijest.

sprječilo historičare da ga koriste u oblikovanju mita žrtve i mentaliteta opsade. Dapače, ratove od 1912. do 1918. definira se kao prekretnicu u povjesnom razvoju makedonskog naroda.

Prva studija 1. svjetskog rata u Makedoniji napisana na makedonskom objavljena je još 1969. Njen autor bio je član prve generacije makedonskih nacionalnih historičara. Napisao je monografiju koja je u smislu kronologije i tema utrla put proučavanju povijesti 1. svjetskog rata u Makedoniji. Naime, u smislu kronologije 1. svjetski rat je samo segment ratova vodenih od 1912. do 1918. Znanstvenici narednih decenija slijede taj kronografski koncept. Kao ilustracija ove teze, Makedonska akademija znanosti i umjetnosti organizirala je konferenciju o balkanskim ratovima i Prvom svjetskom ratu. Obzirom na teme raspravljenе na toj konferenciji, pitanja razradena u gotovo svim izlaganjima koja su se bavila 1. svjetskim ratom obuhvaćala su teme poput regrutiranja Makedonaca u balkanske vojske, Makedonije pod okupacijom, makedonskog pitanja u politici Centralnih sila i njihovih saveznika, vojne povijesti, tj. bojnog polja i raznih oblika otpora makedonskog naroda protiv okupacijskih sila. Taj se pristup nije značajno promijenio ni do danas, osim po ideologiji i nekim promjenama interpretacije uloga koje su igrale neke ličnosti i političke grupe. Historija 1. svjetskog rata i dalje ostaje politička i vojna.

Što se tiče narativa u socijalističkom/jugoslavenskom kontekstu, studije koje se bave 1. svjetskim ratom predstavljaju dobar primjer marksističke i nacionalističke historiografije, uz snažnu retoriku nacionalne viktimizacije. Naime, često čitamo o žrtvi Makedonije te podjeli i okupaciji Makedonije (koju se često prikazuje kao ekonomski i politički subjekt, a ne kao zamišljenu geografsku regiju), uz ignoriranje drugih etno-religijskih zajednica i kompleksnosti osmanske i post-osmanske geografije, ekonomije i politike. U odnosu na marksistički narativ, 1. svjetski rat se definira kao imperialistički rat. Osim toga, neke se događaje definira kroz paradigmu klase, kao i paradigmu događaja 1917., tj. Oktobarske revolucije. Neovisno o tome je li Oktobarska revolucija imala značajan utjecaj, ili o drugim regionalnim društveno-ekonomskim faktorima, problem je s tim interpretacijama selektivan pristup u proučavanju tih tema. Upravo je ta selektivnost, učestalost pisanja o zločinima počinjenima protiv Makedonaca i način njihovog prikazivanja, od centralnog značaja za stvaranje mita žrtve, ali i mita stalnog otpora Makedonaca protiv njihovih neprijatelja (Bugara, Srba i Grka, koje podržavaju velike sile).

Vrijedi spomenuti i selektivnost interpretacije i način na koji se promatra i prikazuje neke makedonske političke i nacionalne aktiviste. Naime, dok se na lijevo orijentirane političke aktiviste gleda kao na one koji su na pozitivnoj strani povijesti, one koji su na desnici obično se prikazuju kao kolaboracioniste i izdajnike makedonske nacionalne stvari. Upravo zbog eksploatiranja te odrednice, historijska interpretacija i uloga historičara su vrlo kontroverzne u razvoju narativa patriota nasuprot izdajnicima u makedonskom političkom diskursu. Drugo što vrijedi spomenuti jest stalno inzistiranje na odvojenom makedonskom etnonacionalnom identitetu. To otkriva glavnu brigu makedonske historiografije, a to je dokazivanje postojanja odjelitog makedonskog etnonacionalnog identiteta.

S raspadom Jugoslavije i društveno-ekonomskim i političkim promjenama svjedočimo promjenama interpretacije 1. svjetskog rata, no, što je važnije, svjedočimo i porastu nacionalističke retorike u historijskim studijama. Međutim, to nije dovelo do većeg interesa za istraživanje 1. svjetskog rata. Od 1990-ih pojavilo se manje od pet

knjiga i/ili članaka o toj temi. K tome, kao i u ranjem kontekstu, povijest 1. svjetskog rata je dio studija koje se bave pitanjima što ih se smatra važnima za nacionalnu povijest. Teme i interpretacija koju nude sve te studije u mnogome ponavljaju ranije uspostavljene nazore o karakteru i posljedicama 1. svjetskog rata za Makedoniju i makedonski narod. Samo je marksistička retorika uklonjena, ali ona nije potpuno odsutna. Još se uvijek koristi termin poput "imperialističkog sukoba", a neke se dogadaje i dalje definira putem klasne paradigmе. Međutim, u interpretaciji nekih dogadaja mnogo se manje iskorištava Oktobarsku revoluciju i njen upliv, a u nekim studijama je potpuno odsutna.

Važnije promjene vidimo u prikazivanju nekih političkih aktivista i grupa koje se ranije definiralo kao kolaboracioniste neprijatelja i izdajice makedonske nacionalne stvari. Naime, njihovu ulogu se preispituje, i sada ih se prikazuje bilo neutralno ili u pozitivnom svjetlu. Međutim, neki historičari i dalje ističu njihovu kolaboraciju s Bugarskom. Danas te interpretacije predstavljaju jednu od najvažnijih debata među historičarima, debatu koja je pod jakim utjecajem sada bivše vladajuće partije, desničarske VMRO-DPMNE. Još jedna promjena koju vrijedi spomenuti, koja također služi kao svjedočanstvo sve jače nacionalističke retorike i razvoja mita žrtve jest promjena načina govora o glavnom frontu na Balkanu, tj. *Makedonskom frontu* ili *Solunskom frontu* ili *Front d'Orient*. Naime, dok se u razdoblju Jugoslavije front nazivalo isključivo *Solunski front*, današnji makedonski historičari inzistiraju na tome da ga se naziva *Makedonski front*. Druge interpretacije koje se odnose na 1. svjetski rat ostaju nepromijenjene. Rat i njegove posljedice određuju se kao katastrofalne za makedonski narod kad čitamo interpretacije kao "teško ometanje povjesnog razvoja" makedonskog naroda. K tome,

susjedne zemlje, uz pomoć velikih sila, koje su "sudjelovale u dijeljenju Makedonije", odgovorne su za katastrofu. Pored pitanja dominantnog narativa, u oblikovanju nacionalnog narativa o borbi makedonskog naroda za neovisnost još se koristi termine kao izdajnik ili ljudi koji izdaju nacionalnu stvar.

Da sažmemo, makedonska historiografija povijest 1. svjetskog rata u Makedoniji definira kroz etničku prizmu, ignorirajući njenu kompleksnost. Uz to, historija 1. svjetskog rata se mijenja politički, tj. u određenim razdobljima ta historija više služi potrebama službene vladine politike nego svrsi boljeg razumijevanja prošlosti. Nedavna politička zbivanja jak su dokaz (zlo)upotrebe povijesti ili, točnije, narativa o prošlosti. Naime, u političkim govorima često se eksplloatira retoriku žrtve i uloge velikih sila u makedonskom pitanju. Tako su, u kontekstu posljednje političke krize u Makedoniji, predsjednik Gjorgii Ivanov i bivši premijer i predsjednik VMRO-DPMNE Nikola Gruevski u svojim kasnijim govorima tvrdili da strani akteri (međunarodna ili velike sile) uz podršku domaćih političara i političkih partija pokušavaju destabilizirati Makedoniju, s krajnjim ciljem da redefiniraju zemlju. To su primjeri izjava u kojima se velike sile i "izdajnike nacije" definira kao neprijatelja Makedonije i Makedonaca. Pored toga, najnoviji primjeri sve većeg zloupotrebljavanja povijesti i jake nacionalističke retorike doveli su do pogoršanja susjedskih odnosa između Bugarske i Makedonije. Naime, u novembru prošle godine bugarska delegacija je postavila ploču u spomen bugarskim vojnicima palim tokom 1. svjetskog rata na vrhu planine Kajmakčalan, tj. na graničnoj liniji između Makedonije i Grčke. Nekoliko dana kasnije ploču je uništila nacionalistička grupa pod vodstvom osobe koja je žestok pristalica VMRO-DPMNE i zagovornik njezine politike. ■■■

historijski revizionizam

Erich Rathfelder

U selu Slatine, smještenom na dalmatinском otoku Čiovu, poštuje se spomenik ljudima poginulima u borbi. Tu su naveđena gotovo sva prezimena porodica koje već generacijama žive ovdje. Većina ljudi poginula je 1943., u znamenitim bitkama na Neretvi i Sutjesci, koje su značile prekretnicu u ratu na Balkanu. U to je vrijeme nekoliko desetaka hiljada partizana pobijedilo 120 000 njemačkih i talijanskih vojnika i njihovih saveznika, hrvatskih ustaša i srpskih četnika. Te pobjede predstavljale su početak potpunog oslobođanja Jugoslavije od njemačke okupacije i – kako je vjerovao sam partizanski vođa Tito – od fašizma.

Izgleda da ovo potonje nije bilo do kraja uspješno. Spomenik u selu u čast tim borcima podignut je nakon Drugog svjetskog rata. Ali odavanje počasti partizanima danas ne odgovara prevladavajućoj ideologiji u Hrvatskoj. Premda ljudi i dalje žele održavati sjećanje na svoje pretke, ovi više ne smiju biti partizani. To je kompromis. Na spomeniku su upisane nove riječi: "Borili su se protiv neprijatelja Hrvatske."

Time su zamućeni tragovi njihove povezanosti s partizanima. Nakon rata za neovisnost Hrvatske protiv Jugoslavije od 1991. do 1995. partizani Slatina su bez mnogo buke inkorporirani u sadašnji hrvatski nacionalizam. Međutim, kako se taj nacionalizam nadovezuje na državu nastalu milošću Hitlera i Mussolinija, ustaški režim od 1941. do 1945., sadašnji natpis na spomeniku čak preokreće pravu povijest naglavačke.

reinterpretiranje povijesti

Nakon ratova iz 1990-ih počela je sveobuhvatna reinterpretacija povijesti u regiji bivše Jugoslavije. Nisu samo mijenjani, oskrvnuti i uništavani partizanski spomenici; i nazivi škola, javnih zgrada i osobito ulica prilagođeni su novim-starim ideologijama. Tako su mnoga imena partizana zamjenjena imenima ustaških i četničkih vođa. Čak i u Sarajevu etno-nacionalni religiozni muslimanski krugovi pokušavaju preimenovati ulicu maršala Tita u Bulevar Alije Izetbegovića.

U hrvatskoj javnosti proces suočavanja s Drugim svjetskim ratom je sveden na pokolje koje su počinili komunistički partizani nad pripadnicima hrvatske domovinske garde i pristalicama ustaškog režima nakon njihove predaje u Bleiburgu 1945. Nasuprot tome, zločine ustaške diktature se s konzervativno-nacionalističke i katoličke strane umanjuje ili negira. Tome svjedoči drama koja se svake godine događa oko dana komemoracije u koncentracijskom logoru Jasenovac, u kojem je samom ubijeno više od 80 000 Srba, Židova, Roma i protivnika režima. Cinični ustaški pozdrav "Za dom spremni", koji su desni ekstremisti nedavno postavili u blizini lokacije koncentracijskog logora, te slabo i mlako ogradijanje vlade u Zagrebu, pokazuju da proces historijskog revizionizma u Hrvatskoj još nije dovršen. To uključuje i to što Katolička crkva do danas negira svoju djelomice aktivnu ulogu u progonima disidenata i pripadnika srpske, romske i židovske manjine do 1945.

U cjelini, ulogu višenacionalnih partizana i Titovog socijalističkog režima u objemu se državama smatra preprekom "nacionalnom oslobođenju". Nacionalisti u Srbiji negiraju četničke zločine kao što hrvatski nacionalisti negiraju ustaške. Uz to, cilj je revizije historije prikriti zločine počinjene tokom posljednjeg rata. Ratne zločince, bosanske Hrvate poput Jadranka Prlića, osuđene u Haagu, glorificira se kao nacionalne heroje. Nema razlike na srpskoj strani u slučaju ratnih zločinaca Ratka Mladića i Radovana Karadžića. Sveobuhvatna diskusija između društava u državama sljednicama bivše Jugoslavije i dalje postoji samo u krugovima civilnog društva.

propaganda u Srbiji

Nasuprot tome, zločini koje su počinili ustaški režim i njegovi koncentracijski logori – u Jasenovcu, Gradiški i drugim mjestima – i dalje su u središtu javne debate u Srbiji o krvavoj prošlosti ove regije. Premda je sjećanje na višestruke progone koje je provodio ustaški režim bilo i predmet javnih diskusija tokom Titovog razdoblja, bavljenje prošlošću je bilo odveć centrirano na partizane i njihovu vlastitu glorifikaciju a ne na objektivno prikazivanje povijesti koje bi obuhvatilo čitav kontekst.

Pamćenje događaja unutar porodica i lokalnih zajednica nije baš uvijek odgovaralo službenim verzijama. Zbog toga je teren bio spremан za suštinsku rehabilitaciju nacionalističkih pozicija u Hrvatskoj i Srbiji, koje je već prije rata 1990-ih promovirala srpska nacionalistička strana. Propagandistička instrumentalizacija sjećanja na progone Srba u Hrvatskoj i zapadnoj Bosni – uz uvelike pretjerane brojke o žrtvama (tvrdilo se čak da je bilo 1,5 miliona žrtava) – bila je doista bitna za radikalizaciju srpske populacije prije ratova 1990-ih.

Uz takav svjetonazor ne može se negirati višestruku kolaboraciju srpskih nacionalista s njemačkom okupacijskom silom. No neposredno nakon okupacije Jugoslavije u proljeće 1941. u Beogradu je s Hitlerovim odobrenjem uspostavljen kvislinski režim – Nedićev režim, koji je imao simpatije stanovništva. S druge strane, četnici lojalni kralju prvo su se suprotstavljali okupacijskim snagama, ali su se već u jesen 1942. preokrenuli i svojeg najvećeg neprijatelja vidjeli u višenacionalnim partizanima i Titu. Nakon toga su četničke trupe pod vodstvom Draže Mihailovića suradivale s okupacijskim snagama.

Za srbijansku historičarku Dubravku Stojanović u Srbiji se radi na historijskoj legendi u kojoj se umanjuje zločine srbjanskog Nedićevog režima, koji je kolaborirao s njemačkim nacistima, i relativizira se zločine rojalističkih četnika i njihove kolaboracije s njemačkim okupacijskim snagama. Sliku nacionalističkog antifašističkog pokreta trebalo bi, izgleda, oblikovati za četnike. U Srbiji je četnički vođa Draža Mihailović, kojeg je sud u Sarajevu 1946. osudio na smrt, već rehabilitiran glorificiranjem u jednom filmu.

"Herceg-Bosna, tvoje vrijeme će doći" – snimila u Mostaru Štefica Galić, CC-BY-NC 2.0

Komemorativna kultura i dalje je pred-politička. Postala je politička u pokretu mladih i radnika 2014. u Bosni i Hercegovini, koji su se suprotstavili političkim strukturama i vlasti etnopolitičkih partija, prvo u Tuzli. Gnjevna gomila napala je uredi hrvatskih i bošnjačkih nacionalističkih partija, HDZa i SDA u Mostaru. Sa svojom kulturom plenarnih skupova, direktnom demokratskom participacijom stvorenom u kantonima i borborom protiv korupcije pokret je crpio iskustva iz partizanske samoupravne strukture. Međutim doslovno su ga otplavile kiše i teške poplave tokom proljeća 2014.

slučaj Mladena Stojanovića

Srpski historijski revizionizam postaje osobito očit – i relevantan za ovaj film – u odnosu na partizanskog komandanta koji je danas u Srbiji još uvijek popularan, Mladena Stojanovića iz Prijedora u zapadnoj Bosni. Nakon Hitlerove invazije na SSSR u jelu 1941., lječnik i komunist Mladen Stojanović je poticao radnike u rudnicima te regije – u Omarskoj, Tomašici, Ljubiji – da štrajkaju, a zatim započnu oružani otpor. Međutim, njemačkim okupatorima su rudnici bili bitni za ratne napore. Zbog toga je otpor trebalo slomiti punom vojnog silom. Partizani su uspjeli i dalje pružati otpor, međutim, budući da su njihove vojne snage bile preslabe, više nisu mogli zaštитiti više od 40 000 civila koji su pobegli na planinu Kozaru – prvenstveno Srbe, ali i Židove i Rome – od deportacije u Jasenovac.

S Nijemcima su se protiv partizana borile i ustaške i četničke trupe. O tome postoje razni dokazi. Srbin Stojanović postao je partizanski komandant za cijelo područje zapadne Bosne. Krajem marta 1942. je ranjen, a deset dana kasnije ubila ga je grupa srpskih četnika.

U naporima srpskih historijskih revizionista da četnike portretiraju kao borce otpora protiv Nijemaca i kao antifašiste, moralno se izmjenjeni sliku još uvijek popularnog ratnog heroja Stojanovića. Veći mediji već godinama održavaju "novu liniju". Stojanović su ubili partizani, tvrdi se sada, partizani koji su nosili četničke uniforme, kako bi u očima stanovništva unizili četnike.

Tu pustolovnu historijsku teoriju žestoko promoviraju vlasti Republike Srpske u Bosni i Hercegovini. Čak i jedan nekadašnji srpski partizan, stariji od 90 godina, koji je u privatnom razgovoru optuživao četnike za Stojanovićevo ubojstvo, povukao se kad je to trebao ponoviti pred kamerom. Bojao

se da mu ne snize penziju i da njegov sin ne izgubi posao. Nova interpretacija Stojanovićeve smrti postala je službeni prikaz povijesti srpske strane u Prijedoru. Rehabilitaciju srpskih nacionalističkih ekstremista kao boraca antifašističkog otpora nameće se u cijeloj srpskoj javnosti.

historijski revizionizam nacionalista

Mnogo je partizanskih spomenika uništeno u bivšoj Jugoslaviji. U Hrvatskoj se ulice imenuje po poznatim pristašama ustaškog režima u Drugom svjetskom ratu. U cjelini, ulogu višenacionalnih partizana i Titovog socijalističkog režima u objema se državama smatra preprekom "nacionalnom oslobođenju". Nacionalisti u Srbiji negiraju četničke zločine kao što hrvatski nacionalisti negiraju ustaške. Uz to, cilj je revizije historije prikriti zločine počinjene tokom posljednjeg rata. Ratne zločince, bosanske Hrvate poput Jadranka Prlića, osudene u Haagu, glorificira se kao nacionalne heroje. Nema razlike na srpskoj strani u slučaju ratnih zločinaca Ratka Mladića i Radovana Karadžića. Sveobuhvatna diskusija između društava u državama sljednicama bivše Jugoslavije i dalje postoji samo u krugovima civilnog društva. Generacija kritičkih i produktivnih intelektualaca izrasla pod Titom polako odumire, dok se najveći dio generacije stasale već u državama sljednicama više ne želi baviti općim kontekstom. Skupine civilnog društva koje su iznikle tokom ratova 1990-ih i nakon njih prorijedile su se, a novčana potpora iz EU i drugih zapadnih zemalja je presušila.

Uz to, nacionalne elite su uspjele izolirati te skupine civilnog društva prikazujući da su kontrolirane iz inozemstva ili da su izdajice svoje zemlje, kao Sonja Biserko

ili Nataša Kandić u Beogradu. Davno prije Mađarske, elite u bivšoj Jugoslaviji pokušavaju spriječiti aktivnosti fondacija milijardera Georgea Sorosa, koje su sufinancirale mnoge projekte civilnog društva i kulturne projekte. Razvilo sa barem nekoliko neovisnih i samoodrživih projekata, koji nude neovisne informacije i diskusije, prvenstveno na internetu.

ipak, otpor raste

U stanovništvu nije potpuno iščezlo sjećanje na Titov režim. Oni koji su doživjeli 1980-e godine sjećaju se države koja je relativno dobro funkcionalna, s penzijama i zdravstvenim osiguranjem, s višim plaćama, s pasošem koji je omogućavao putovanje bilo kamo, otvorenom diskusijom u medijima, zajedničkom muzičkom, filmskom i kazališnom kulturom.

Ta nostalgijska se ne očituje samo u obnovljenoj popularnosti kulture tih vremena, nego i u punim kafićima pod Titovim imenom koji postoje u nekim gradovima. Mnogi ljudi ponovo posjećuju sastanke partizanskih veterana. No ta komemorativna kultura i dalje je pred-politička. Postala je politička u pokretu mladih i radnika 2014.

u Bosni i Hercegovini, koji su se suprotstavili političkim strukturama i vlasti etnopoličkih partija, prvo u Tuzli. Gnjevna gomila napala je urede hrvatskih i bošnjačkih nacionalističkih partija, HDZa i SDA u Mostaru. Sa svojom kulturom plenarnih skupova, direktnom demokratskom participacijom stvorenom u kantonima i borborom protiv korupcije pokret je crpio iskustva iz partizanske samoupravne strukture. Međutim doslovno su ga otplavile kiše i teške poplave tokom proljeća 2014. Nažalost, nakon raspada tog pokreta ostaju aktivne samo odvojene grupe.

No ipak se osnivaju i nove grupe, iznenađujuće pojavljuju antifašistički filmski festivali, odjednom stotine mladih ljudi zahtijevaju razrješavanje ubojstva njihovog mladog sugradanina, kao što se dogodilo u Banjoj Luci u maju 2018. Neovisne pozicije nisu posve istisnute iz javnog života u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji. Međusobno povezani na internetskim forumima preko nacionalnih granica, ti ljudi međutim ne preuzimaju beznačajne rizike u borbi protiv vladajućih nacionalističkih partija i ideja. Njihovu nipošto laku konfrontaciju s nacionalistima želimo rasvjetliti sa svih strana. ■■■

kolektivno glorificiranje individualne krivice

krivica je *njihova*, a ne naša

Zarije Seizović

umjesto uvoda

Članak opisuje, analizira i objašnjava nepodnošljivu bosansku (i balkansku) ‘tradiciju’, običaj, naviku i praksu glorificiranja osuđenih ratnih zločinaca. Unatoč činjenici da je Međunarodno krivično sudište za bivšu Jugoslaviju (ICTY) donijelo niz presuda koje pojedince osuđuju za ratne zločine, ti pojedinci su u svojim etničkim skupinama u Bosni i Hercegovini predmet obožavanja. Izgleda da će percepcija o *kolektivnoj krivnji*, ta naizgled neizbjegna sudbina iracionalizma Balkana, djelovati barem u sljedećih nekoliko decenija. Zbog čega? Postoje li ikakvi institucionalni ili bilo kakvi drugi mehanizmi koje bi trebalo uključiti da se zaciјele rane i izliječi tu zaraznu i opasnu ‘kolektivnu duševnu bolest’?

činjenični i pravni kontekst

Dana 24. oktobra 2017. Narodna skupština Republike Srpske (NSRS) dodijelila je priznanja bivšim političarima za zasluge u stvaranju Republike Srpske. U tome ne bi bilo ničega čudnog kad ne bi bilo činjenice da je te osobe ICTY osudio zbog ratnih zločina. Momčilo Krajišnik (27 godina) i Biljana Plavić (11 godina) odslužili su svoje kazne, dok je Radovan Karadžić tek osuden u prvoj instanci (40 godina) *inter alia* i za najstrašniji ratni zločin: genocid. Delegacija Evropske Unije u Bosni i Hercegovini, Ured visokog predstavnika (OHR) i ambasada SAD osudili su glorificiranje osuđenih ratnih zločinaca u NSRS i izrazili svoje neslaganje.

Izgleda da će percepcija o kolektivnoj krivnji, ta naizgled neizbjegna sudbina iracionalizma Balkana, djelovati barem u sljedećih nekoliko decenija. Zbog čega? Postoje li ikakvi institucionalni ili bilo kakvi drugi mehanizmi koje bi trebalo uključiti da se zaciјele rane i izliječi tu zaraznu i opasnu ‘kolektivnu duševnu bolest’?

Dana 22. juna 2014. Dario Kordić, bosanski Hrvat, stigao je u svoj rodni grad Busovaču u centralnoj Bosni. Prije dolaska u Busovaču sletio je na zagrebački aerodrom, gdje ga je dočekala vesela gomila prijatelja i drugih uvjerenih u njegovu nevinost u vezi sa zločinima za koje je osuđen i odslužio dvije trećine kazne od 25 godina zatvora. Utvrđeno je da je kriv za ratne zločine koje su počinile vojne snage Hrvatskog vijeća obrane (HVO), uključujući zločine u selu Ahmići u blizini srednjobosanskog grada Viteza. Sama dobrodošlica uopće nije zabranjena, dakle bila je legalna. Kordića je dobrodošlicom dočekalo nekoliko stotina ljudi, a u crkvi svetog Ante u Busovači održana je molitva. Kasnije se Kordić obratio grupi prijatelja i pristaša na lokalnom nogometnom igralištu, a njegov govor bio je protkan religijskim sadržajem. Svečanosti dobrodošlice prisustvovao je g. Dragan Čović, u to vrijeme predsjednik Vijeća naroda Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine (sada* član Predsjedništva

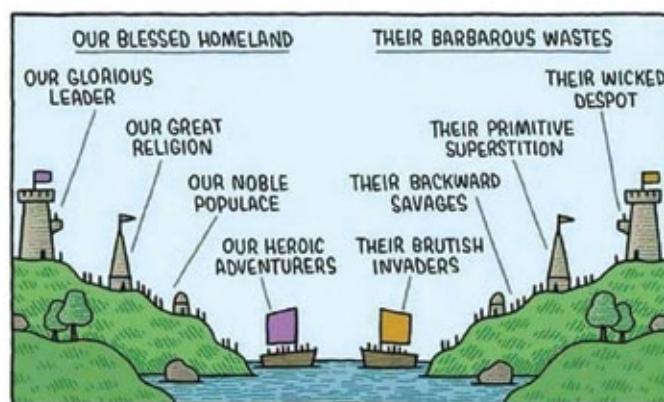
BiH). Bili su prisutni i gđa Borjana Krišto, u to vrijeme zastupnica u Domu naroda Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine, i g. Marinko Čavara, u to vrijeme zastupnik u Predstavničkom domu Parlamenta Federacije, kao i druge značajne ličnosti Hrvatske demokratske zajednice BiH (HDZ BiH).

Dana 22. aprila 2008. Žalbeno vijeće ICTY proglašilo je penzioniranog generala Armije BiH Envera Hadžihasanovića krivim i osudilo ga na tri i pol godine zatvora za zločine počinjene 1993. u centralnoj Bosni protiv Hrvata i Srba. Visoko rangirani oficir bosanske Armije, Ibrahim Kubura, osuđen je na dvije godine zatvora. Što se tiče reakcija na ove presude, vrijedi izdvojiti izjavu Mirsada Ćemana, u to vrijeme visoko pozicioniranog člana Stranke demokratske akcije (SDA), koji je sada na dužnosti predsjednika Ustavnog suda Bosne i Hercegovine, koji je rekao da se očekivalo oslobođanje od optužbe.

U svjetlu gore opisanih slučajeva kristolno je jasno da je glavni narativ u svim slučajevima bio: *naši ljudi* su nevini; *mi* nismo počinili zločin/e, *oni* jesu. Osvijetlimo i hapšenje bivših visoko rangiranih oficira HVOa u Orašju, koje je izazvalo vehementne reakcije u Bosni i Hercegovini, a posebno u Republici Hrvatskoj. Dana 31. oktobra 2016., po nalogu državnog tužilaš-

tva, Državna agencija za istrage i zaštitu (SIPA) uhapsila je devet osoba na području Orašja, grada smještenog u sjevernoj Bosni. Tereti ih se za ratne zločine počinjene protiv srpskih žrtava u gradu Orašju i na okolnom području između aprila 1992. i jula 1993. Naime, optuženi su da su počinili ratne zločine u svojstvu tamošnjih čuvara zatvora i objekata zatočenja. Poseban je kuriozitet bio to što je jedan od uhapšenih oficira bio raniji zamjenik direktora SIPAe. Nakon hapšenja, najviše političke ličnosti Republike Hrvatske – premijer, predsjednica i neki ministri – prilično su otvoreno osporavali djelovanje najviših sudske institucije BiH, tvrdeći čak da su neki od uhapšenih nevini. Unatoč opravdanom strahu zbog činjenice, koja je kasnije potvrđena, da su vojne snage Republike Hrvatske sudjelovale u ratu na teritoriju BiH i da su njihovi oficiri zapovjedali Hrvatskim vijećem obrane (HVO), reakcije hrvatskih zvaničnika jako su odstupale od diplomatskog jezika i ponašanja koje se uobičajeno koristi među službenim državnim predstavnicima. S druge strane, BiH – država koju se još uvijek smatra pravnom, političkom i vojnom arenom za ukrštanje mačeva ključnih igrača međunarodne zajednice – dala je neuvjerljivo blag odgovor, u skladu s jednom od glavnih značajki bosanske politike – reagiranjem zemlje koju

NATIONALISM

Teaches you to take pride in
shit you haven't done & hate
people you've never met

Zločin je individualan čin contra legem. Također trebaju biti svjesni da se neku konkretnu presudu koja proglašava krivim i šalje u zatvor člana određene etno-religijske zajednice ni pod kojim uvjetima ne smije uzimati kao presudu koja krivom proglašava čitavu etničku ili religijsku zajednicu kojoj pripada počinilac. Narodi i/ili zajednice ne mogu biti počinioci i ne može ih se smatrati kolektivno odgovornima za konkretan zločin ili zločine koje počine njihovi pojedinačni članovi ili članice.

stoljećima politički i/ili vojno usurpiraju njoj susjedne zemlje.

postoji li zajednička budućnost?

Uzimajući sve u obzir – ovi devijantni događaji nisu stvorili neke bitne posljedice i ništa se neće promijeniti bilo u bosanskoj politici bilo u politici balkanskih država. Izgleda da će uvijek postojati zapanjujući nedostatak odgovornosti, obaveze polaganja računa, morala i poštjenja. Ipak postoji prikladan način da se s tom nepodnošljivom deformacijom uhvati u koštač. Obični ljudi, a iznad svega političari na svim nivoima vlasti, trebaju biti svjesni da je zločin individualan čin *contra legem*. Također trebaju biti svjesni da se neku konkretnu presudu koja proglašava krivim i šalje u zatvor člana određene etno-religijske zajednice ni pod kojim uvjetima ne smije uzimati kao presudu koja krivom proglašava čitavu etničku ili religijsku zajednicu kojoj pripada počinilac. Narodi i/ili zajednice ne mogu biti počinioci i ne može ih se smatrati kolektivno odgovornima za konkretan zločin ili zločine koje počine njihovi pojedinačni članovi ili članice. Ne postoji kolektivna krivnja – pa je prema tome identificiranje nekog običnog građanina s ratnim zločincem na osnovi *puke činjenice* da oboje pripadaju istoj etno-religijskoj zajednici krivo, strašno krivo. Uz to, krivo je, strašno krivo smatrati osuđenog zločinca nevinim *samo* zbog zajedničke etničke i/ili religijske pripadnosti. Ako i kada svaki pojedinac postane toliko vjerodostojan i zreo da mu to omogućuje da razlikuje *dobro* i *zlo*, na horizontu će bljesnuti iskra nade, potvrdujući da bi se moglo živjeti skupa, voditi pristojan život, slobodan od tereta koji čine suze, krv i divljaštva iz prošlosti.

Što je najpreča potreba u Bosni i Hercegovini i na području Balkana i što mogu učiniti obični ljudi? Što bi bila uloga međunarodne zajednice? To je *tranzicijska pravda* – nova znanstvena disciplina koju se predaje i primjenjuje kao specifičnu metodu i proces bavljenja prošlošću unutar društava opterećenih naslijedom teških zločina te masovnih i sistematskih zvjerstava i kršenja ljudskih prava kao i kršenja međunarodnog humanitarnog prava. Ona nudi niz mehanizama i komparativnih međunarodnih iskustava i dostignuća u iscjeljivanju rana i postizanju da život postane podnošljiv za sve zainteresirane i uključene. Nije upitno da sudjenja za ratne zločine pred ICTY i nacionalnim sudovima u ovoj regiji, procesi otkrivanja činjenica i kazivanja istine, kao i obnova, naknade i rehabilitacija mogu garantirati efikasnost ove metode.

Također je van sumnje da etno-religijske elite koje drže vlast ne žele puno djelovanje tranzicijske pravde. Memorijalizacija, komemoracije i kultura sjećanja (nasuprot *kulturi poricanja*), izgradnja mira, izgradnja države i ‘provodenje demokracije’, pravna reforma, proces ispitivanja činjenica iz prošlosti, aktivnosti nevladinih organizacija, sveobuhvatna strategija tranzicijske pravde u BiH bit će dodatno oruđe i garancija ispunjavanja zadataka tranzicijske pravde koje se može označiti kao ‘društvena obnova’. Međunarodna zajednica, tj. njeni ključni akteri u BiH i regiji trebaju osigurati finansije i resurse za podršku navedenim mehanizmima, što bi im omogućilo da se razvijaju kroz različite faze. Ti mehanizmi u fokus trebaju staviti društvo i državu te njihov odnos prema žrtvama, pravdi, otkrivanju činjenica, isprici, pomirenju i, na kraju, ako to uvjeti ikada dopuste – milosti i oprostu. ■■■

strah i mržnja – dvije oštice istog mača

Xhabir Memedi Deralla

Na pitanja novinara smatra li da je u redu što vlada organizira takvu dobrodošlicu osobi osuđenoj za ratne zločine, premijer Gruevski je odgovorio kratko i ironično: "To je u redu." Jankulovskoj i Gruevskom sada se sudi zbog korupcije i mnogih drugih ozbiljnih zločina, po optužbama koje je iznio specijalni javni tužilac. Nitko još nije podnio nikakvu krivičnu tužbu protiv Ivanova, kojem traje drugi mandat na funkciji predsjednika države nakon teških izbornih prevara 2014. (što je također predmet specijalnog tužioca), ali njegova zloupotreba funkcije svakako je javno osuđena kao jedan od uzroka Šarene revolucije 2016. Režim Gruevskog mogao je izgubiti izbore 2016., ali istinski ga je srušila upravo Šarena revolucija.

Slika neizrecivih strahota etničkog čišćenja i rata još je uvijek živa u sjećanjima ljudi na Balkanu. Stotine hiljada raštrkane su po svijetu nakon balkanskih ratova iz 90-ih, većinom kao migranti. Malo ih je koji su kao "profesionalci" svoje usluge i iskustva u mučenju i masovnom ubijanju ponudili strukturama koje možda imaju "velike i domoljubne" planove za svoje zemlje... Grobovi su još svježi, rane još otvorene, a bijes i bol još biju u svijesti ljudi, čineći ih lakim pljenom onih koji žele još krvi i još više novca, manipulirajući onima koje je pogodila tragedija da pravdu traže ondje gdje pravde nema. Iza besprijevkornih, blistavih televizijskih studija stoji krvoločna propagandna mašinerija ubilačkih zločinaca koji su u tkanju njihovih programa uredno posijali sjeme straha i mržnje. Masovna ubojstva, pogrome, pogubljenja, etničko čišćenje, koncentracijske logore... sada prekriva fino tkanje novog rječnika vladavine prava, demokracije, slobode govora... Balkan krajem 2010-ih...

nema svijetle budućnosti za ljudе na Balkanu

Hladnokrvne ubojice i kriminalni manijaci na sličan su način vodili horde otpadnika od zakona, silovatelja i koljača u agoniju bez presedana u 90-ima. Njihove medijske sluge pomagale su im da veličaju sebe kao nacionalne heroje i oslobođioce od "drugih". Sada su mnogi od njih poštovani članovi zajednica koje su ognjem podijelili. Mnogi od njih prljavo su bogati i prave se važni kao dobročinitelji koji grade mjesta bogoštovljili ili povremeno daju novac za djecu kojima je potrebna hitna operacija u inozemstvu, jer su zdravstveni sistemi na Balkanu opljačkani i ruinirani. Mnogi od njih dio su političkog pejzaža i drže društva kao taoce straha i mržnje – dviju oštice istog mača.

Balkan je bio predugo prekriven krvlju (i jedna žrtva je previše) prije nego što su potpisani mirovni sporazumi, koje su potpisnici odmah počeli izvrđavati. Međunarodna zajednica u početku je uglavnom bila "duboko zabrinuta", nakon čega su

Xhabir Memedi Deralla
Aktivist za ljudska prava
i multimedijski umjetnik,
voditelj i suosnivač
CIVIL – Centra za slobodu,
Makedonija

sve doveli za zeleni stol – da pregovaraju. A nekoliko njih je optuženo pred ICTY. Lijepa priča. Zatim su došli donatori i izlili milione u stranoj valuti u rastuće sektore NVOa i medija, kako bi preoblikovali društvo i promovirali vrijednosti razvijenih demokracija. Još ljepša priča. Uspjeh? I ne tako lijepa priča.

Nakon više od jednog decenija imamo podijeljen Balkan, ali miran. Imamo autoritarne i polauautoritarne režime (Makedonija se prije jedne godine oslobođila), koji ne gledaju (previše) preko nacionalnih granica nego uživaju u eksploriranju svake mogućnosti da steknu još novca i povećaju moć unutar nacionalnih granica. A Bosna (BiH), najtužniji primjer kako lokalni nasilnici, političari i diplomati mogu sve upropastiti na štetu naroda zaglavljenoj između alke-mije svakodnevnog preživljavanja i izbjegavanja mača straha i mržnje. Dakako, Bosna je najtužniji, ali ne i jedini primjer. Sve u svemu, Balkan, ili točnije, oni koji su "dali sve od sebe" da ostanu izvan EU, i dalje je bure baruta.

I sve je to tako dobro poznato, bogato razrađeno i raspravljeni na internacionalnim, nacionalnim (pod internacionalnim sponzorstvom) i političkim, kulturnim, znanstvenim i kavanskim razinama da iza-ziva mučninu. Izaziva mučninu jer izgleda beskrajno, besplodno, beznadno i još neko-liko riječi koje počinju s "bez". A uz to ipak i dosadno.

Zbog čega (još uvijek) nema svjetle budućnosti za ljude na Balkanu? Nekad otvoreno, a nekad putem suptilne propaga-nde, koruptni političari i serijski intelektualci s Balkana skloni su balkansku tragediju objašnjavati kao posljedicu dje-lovanja neke inozemne zavjere ili pakosno zavidnih snaga Zapada. To su isti oni likovi koji omogućuju prodor organiziranog kri-minala i politike iz Kremlja, Ankare i još nekoliko centara (koji, ako ovdje i nisu spo-menuti, nisu ništa manje destruktivni). S druge strane, zapadne birokracije su uspjеле samo u tome da Balkan pretvore u Ahilovu petu Evrope. Nacionalne uprave unutar EU, spore i razjedinjene, nisu imale ni vremena ni volje da pomognu ovom zlosretnom polu-otoku. Neki bi rekli – nitko Balkanu ne može pomoći, i vjerojatno bi barem dijelom bili u pravu. Skromni autor ovih redaka rekao bi, u redu, ako sami sebi ne pomognemo, ne može ni itko drugi.

Međutim... Njihova usta (usta političara) puna su euroatlantskih integracija, ali oni sklapaju sporazume sa zločincima i nekadašnjim psima rata i posve različitim dijelova svijeta. Govore o miru, demokraciji i vladavini prava, ali da ostanu na vlasti služe se silom, prisluškivanjem i izbornim pre-varama. I, više od svega, služe se strahom i mržnjom da podijele i vladaju, ili da steknu moć. I više moći. I više novca.

veličanje ratnih zločinaca

Potpisuju mirovne sporazume i razne interna-cionalne ugovore, dolaze pod pritisak međunarodnih krivičnih sudova, ali kod kuće veličaju ratne zločince kao heroje. Pogledajmo primjer Makedonije, premda ona nipošto nije jedini slučaj.

Hague Justice Portal¹ donosi profil ratnog zločinca osudenog na 12 godina zatvora: "Johan Tarčulovski je naredio, planirao i organizirao zločine tokom napada na albansko selo Ljuboten 12. augusta 2001. i osobno sudjelovao u napadu. [...] Tarčulovski je optužen za tri zločina ubojstva, bezob-zirno razaranje gradova ili sela, okrutno postupanje kao kršenje zakona i običaja rata. Prema optužnici, Tarčulovski ili članovi policijske jedinice koju je vodio, sudjelovali su u ubojstvu sedam Albanaca, razaranju najmanje 14 albanskih kuća, premlaćivanju, ponizavanju, maltretiranju i psihičkom zlostavljanju više od sto stanovnika sela Lju-boten."

To bi trebalo biti dovoljno da ta osoba i njeni drugovi budu osramoćeni do kraja života. Ipak, svakog se mjeseca trošilo hiljade eura (novca makedonskih pore-znih obveznika) na pravnu zaštitu njegove supruge i ostatka porodice te da im se omo-gući luksuzan život tokom cijelog trajanja zatvorske kazne tog ratnog zločinca. I to nije bio kraj. Kada se u aprilu 2013. vratio kući, najviše institucije u zemlji su ratnog zločinca Tarčulovskog dočekale kao heroja.

U to vrijeme predsjednik Gjorge Ivanov nije mogao biti ciničniji i arogantniji kada je rekao da će povratak Tarčulovskog u zemlju pomoći u procesu pomirenja. Ministrica unutrašnjih poslova Jankulovska rekla je da je "ponosna što dobrodošlicom dočekujem osobu koja je učinila sve što je mogla u interesu Republike Makedonije. Dočekan je kao nacionalni heroj..." Na pita-nja novinara smatra li da je u redu što vlada

¹ <http://www.haguejusticeportal.net/index.php?id=6045>
(pregledano u avgustu 2018.)

Ratovima su uvijek prethodile kampanje viktimizacije. Uvijek je "druga strana" bila ta koja je pripremala strašnu agresiju. A agresora se uvijek prvo pronalazilo iza "vlastitih linija obrane" – izdajničke mračne sile koje onečišćuju svetost krvi i vrijednosti. Oni koji misle i govore o miru i dijalogu bili su neprijatelji... U isto vrijeme, vidjeli smo neizrecive zločine svih vrsta vojski, paravojski i oružanih bandi koje nose imena svojih vođa, ove ili one životinje ili boje njihovih beretki. Pod pozornim, a ponekad i ne tako pozornim pogledom plavih šljemova i drugih međunarodnih misija koje su koliko skupe toliko i nedjelotvorne.

organizira takvu dobrodošlicu osobi osuđenoj za ratne zločine, premijer Gruevski je odgovorio kratko i ironično: "To je u redu." Jankulovskoj i Gruevskom sada se sudi zbog korupcije i mnogih drugih ozbiljnih zločina, po optužbama koje je iznio specijalni javni tužilac. Nitko još nije podnio nikakvu krivičnu tužbu protiv Ivanova, kojem traje drugi mandat na funkciji predsjednika države nakon teških izbornih prevara 2014. (što je također predmet specijalnog tužioca), ali njegova zloupotreba funkcije svakako je javno osuđena kao jedan od uzroka Šarene revolucije 2016. Režim Gruevskog mogao je izgubiti izbore 2016., ali istinski ga je srušila upravo Šarena revolucija.

Vratimo se Johanu Tarčulovskom... ICTY ga je osudio na 12 godina zatvora zbog vodeće uloge u masakru u Ljubotenu²... Iz zatvora u Njemačkoj prevezan je vladinim avionom. Mediji su se utrkivali u objavljuvanju izvještaja o atmosferi olakšanja i sreće nakon njegovog otpuštanja iz zatvora. Tada pro-vladina privatna televizijska kuća Sitel,

Kanal 5, radijski i televizijski servis i mnogi drugi emitirali su u svojim programima odvratne i patetične emisije o dobrodošlici koju je organizirala vlada Gruevskog. Makedonski ambasadori u Njemačkoj i Nizozemskoj požurili su da mu ukažu dobrodošlicu na kapiji njemačkog zatvora u kojem je taj ubojica civila služio svoju zatvorsku kaznu. Glavni trg glavnog grada, već nagrden neslavnim projektom Skopje 2014, bio je mjesto pompoznog, kičastog slavlja, iskažujući dobrodošlicu ratnom zločincu kroz takozvana Porta Macedonia (koja groteskno glumi Slavoluk), pri čemu su pjevači i glumci nastojali svojim drhtavim glasovima stvoriti herojski i domoljubni ambijent na trgu koji su ispunjavale hiljade ljudi. To je još uvijek živa uspomena koja pruža sliku o režimu, ali i o političkoj kulturi njegovanoj godinama političkog i moralnog propadanja u balkanskom stilu.

U međuvremenu, i dalje je nepoznata sudbina 12 etničkih Makedonaca i šest Albanaca nestalih tokom sukoba 2001. Ostaje neriješen slučaj građevinskih radnika koje su mučili borci UCK. Ti i drugi sluča-

² <http://www.hrw.org/reports/2001/macedonia/>

"Ured specijalnog tužioca", logo koji je u znak oblikovao Nebojša Gelevski-Bane, CC-BY 2.0

jevi zaključeni su glasanjem u parlamentu o potpunoj amnestiji za sve slučajeve navodnih ratnih zločina koje su 2001. počinili "borci za slobodu" Alija Ahmetija. Čovjek će se s pravom upitati: Zar ta velika riječ Pomerenje ne znači također i služenje pravdi? Međutim, Ahmeti je gotovo čitav decenij bio dio koruptne i autokratske vlade Gruevskog, a kupio je i ulaznicu u prvom redu za ovu sadašnju. Da, bio je dio vlade koja je utrošila nepoznatu količinu novca i resursa da zadovolji ratne zločince i organizira im proslavu dobrodošlice.

Povijest Tarčulovskog kao ratnog zločinca je u političkom i društvenom smislu potpuno zaboravljena; bio je kandidat VMRO-DPMNE za gradonačelnika jedne od skopskih općina na lokalnim izborima 2017. Na izborima nije pobijedio, ali poruka je bila jasna – desni nacionalistički VMRO-DPMNE nastavlja sa svojim ekstremnim nacionalizmom i ne smetaju mu ratni zločinci u njegovim redovima.

Vidimo kako druge balkanske zemlje tonu u grešnu spiralu straha i mržnje, dok te kriminalne strukture uživaju u poročnim plodovima svojih nehumanih i nemoralnih postupaka, trujući čitava društva. Duga je sjena balkanskih krvnika...

Ljudi koji žive na Balkanu svjedočili su kako nakon ere krvnika poput Miloševića političari, neovisno o tome koliko su demokratske njihove deklarirane poslijeratne koncepcije, očijukaju s idejama koje su bile dovele do krvoprolaća. Njihove su mreže dok je god bilo moguće skrivale ratne zločince, usporavajući međunarodnu pravdu i oduzimajući joj djelotvornost. U međuvremenu, unatoč svojim izjavama u prilog međunarodnim autoritetima, jako su se trudili modelirati društva u kojima su nasilnici i zločinci postajali poštovani članovi koji vjeruju u boga i njeguju "obiteljske vrijednosti"; tokom svojih neslužbenih terenskih kampanja pažljivo i sistematski razvijaju protuzapadne sentimente, opisujući haški tribunal kao instituciju zlih neprijatelja i zavjerenika koji rade za "drugu stranu". Postupajući tako uspjeli su izgraditi svoje vlastite male delinkventne sultanate i ugutišti društva smradom svojih pokvarenih fantazija i nekontroliranih zločinačkih apetita.

Hrvatska, Srbija, Bosna, Kosovo, Makedonija... sve su plakale kad bi njihove "junačke sinove" osudio haški tribunal (ICTY)³ i priredivale im veličanstvene dobrodošlice kad su se vraćali kući. To nije

način na koji ta društva mogu prosperirati. A odnos spram ratnih zločinaca samo je jedan detalj cjelokupne priče.

kad se radikali pretvaraju da su žrtve...

Glasovi koji proturječe odjekuju iz raznih uglova balkanskih društava...

Vrijeme je da se kaže istinu... Ali kako? Zar nemaju svi ljudi i sve skupine u društvu pravo da iskažu svoju vlastitu istinu, bez obzira na to koliko ona bila pogrešna? ... Zaboravite manire, moramo nazvati stvari pravim imenima... Ne, ne dajte da teške riječi pokvare proces, ne otežavajte protivnicima i ne tjerajte ih od stola... Da su demokratski i progresivni lideri, intelektualci i institucije bili odlučniji, i da su ljudi manje šutjeli, zla se djela ne bi dogodila...

Stoljećima duga dilema svake progresivne skupine u bilo kojem društvu: da li će pristojnost i umjeren govor ikada prevladati nad otrovnim jezikom onih koji pozivaju na oružje protiv "drugih"?

"Jadni, nenaoružani ljudi" tvrdili su početkom 1990-ih da su žrtve i pozivali na zaštitu. Svi balkanski narodi bili su "žrtve", koje su krvoločni neprijatelji protjerivali s njihovih "vječnih ognjišta". Oni koji su u bivšoj federaciji bili sugrađani postali su preko noći arhi-neprijatelji. Moralo ih se istrijebiti u "svetom ratu". Razgovarati s njima bilo je nemoguće; upravo obrnuto, to se tretiralo kao veleizdaju. "Sveti" su bili noćni napadi u kojima su sela i gradovi opustošeni, građani opljačkani, silovani i ubijani u zonama zahvaćenima ratom, u kojima su se uzdizale "ponosne" nacije nakon godina bolesnog razaranja i ubijanja. Pošto bi neko selo bilo očišćeno od civila, tovarilo se kamione televizorima, frižiderima, štednjacima i audio opremom. Sve je to bio sveti pljen za "heroje" koji su štitili neke druge "siromašne, goloruke ljude", u isto vrijeme "nebeske".

Ratovima su uvijek prethodile kampanje viktimizacije. Uvijek je "druga strana" bila ta koja je pripremala strašnu agresiju. A agresora se uvijek prvo pronalazilo iza "vlastitih linija obrane" – izdajničke mračne sile koje onečišćuju svetost krvi i vrijednosti. Oni koji misle i govore o miru i dijalogu bili su neprijatelji... U isto vrijeme, vidjeli smo neizrecive zločine svih vrsta vojski, paravojski i oružanih bandi koje nose imena svojih voda, ove

³ <http://www.icty.org/>

ili one životinje ili boje njihovih beretki. Pod pozornim, a ponekad i ne tako pozornim pogledom plavih šljemova i drugih međunarodnih misija koje su koliko skupe toliko i nedjelotvorne.

Početkom 1992. telefonski sam razgovarao s ocem. Molio sam ga da dođe ovamo, u Makedoniju, jer je bilo sasvim jasno što će se dogoditi Bosni i Hercegovini. "Ne, sine moj, ne brini za mene. Svi me ovdje vole" – rekao je. To je bio zadnji naš razgovor. Bio je jedna od prvih civilnih žrtvi u gradu u kojem je živio kao nastavnik u umjetničkoj srednjoj školi. Ubila ga je usred bijela dana "žrtva" koja se "branila" od nekoga tko je ugrožavao "svetost" njenog krvavog divljanja...

Propaganda je uvijek tvrdila da su prave žrtve oni koji su započeli i provodili zvjerstva. Takva viktimizacija je poročno oruđe mobilizacije. Širiti strah i mržnju, ispuniti njihove redove vojnicima prije nego što počnu klanje. Baš kao što su nacisti ili sovjeti i drugi totalitarni režimi i religijski fanatici pokušavali opravdati svoju mržnju i pozive na ubilačke marševe protiv političkih protivnika, Židova, Roma, drugih etničkih manjina, homoseksualaca, prostitutki, osoba s invaliditetom...

Ratovi su prekinuti, ali nikad nisu završili. A sada, vidimo ih, "heroji i branitelji dobrog starog Boga i krvi i svete zemlje i drevne nacije", zloupotrebljavajući slabe demokracije i skrivajući se iza koruptnih struktura vlasti i institucija, nastavljaju svoj prljavi posao. Integracija, jednakost i mir lažne su oznake koje skrivaju istinsku narav "zapadnih demona". Njihovi sponzori, bilo domaći, bilo oni preko granice, ili oni koji dolaze iz Kremlja, Ankare ili Katara, služe se pravnim okvirima ovih zemalja da "demokratski" podrže "žrtve". I tako, dok političari kalkuliraju, a mediji, intelektualci i NVOi su i dalje snobovski fini i pristojni, radikali rastu dok glume Jadne "žrtve".

Bilo je to 1999. kada sam rekao jednom zapadnom novinaru: "Vidimo se u sljedećem ratu." Nije bilo prvi put da sam to rekao nekom stranom novinaru. Nažalost, mislim da nije bilo ni zadnji put.

Heinrich Böll Stiftung -

Ured Sarajevo - Bosna i Hercegovina, Albanija, Makedonija

BiH – Čekaluša 42
71000 Sarajevo

T +387-33-260 450
F +387-33-260 460
E info@ba.boell.org
I www.ba.boell.org

Izdavač	Heinrich-Böll-Stiftung Ured za Bosnu i Hercegovinu, Makedoniju i Albaniju Marion Kraske
Za izdavača	
Koordinacija projekta	Alma Sukić
Glavni i odgovorni urednik	Srđan Dvornik
Prijevodi	S engleskoga preveli Hana Dvornik i Srđan Dvornik, "Riječ i savjet", osim članaka Nermine Mujagić, Srđana Puhala, Nemanje Stjepanovića i Srđana Miloševića, koji su ovdje objavljeni u izvornoj verziji
Ilustracija naslovne strane	Maja Ilić, Art4Smart
DTP	Triptih d.o.o. Sarajevo
Štampa	AMOS GRAF d.o.o., Sarajevo, 2018.
Tiraž	300 komada
	Sarajevo, decembar 2018.
	Stavovi i mišljenja izneseni u ovom tekstu pripadaju autorima i autoricama i ne predstavljaju izričite stavove i mišljenja izdavača. Svi članci u ovoj publikaciji podliježu Licenci Creative Commons CC BY-NC-ND 3.0

